

**SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMANIN BAŞARISIZLIĞI,
SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMAYA ELEŞTİRİLER VE HAKİM ÇEVRE
ANLAYIŞINA ALTERNATİF YAKLAŞIMLAR**

Kübra GÜLDÜREN ÖZCAN

Yüksek Lisans Tezi

Maliye Anabilim Dalı

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Veli SIRIM

2019

T.C.
TEKİRDAĞ NAMIK KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MALİYE ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMANIN BAŞARISIZLIĞI,
SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMAYA ELEŞTİRİLER VE HAKİM ÇEVRE
ANLAYIŞINA ALTERNATİF YAKLAŞIMLAR**

KÜBRA GÜLDÜREN ÖZCAN

MALİYE ANABİLİM DALI

DANIŞMAN: DR. ÖĞR. ÜYESİ VELİ SIRIM

TEKİRDAĞ-2019
Her hakkı saklıdır

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Hazırladığım Yüksek Lisans Tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, yazımda enstitü yazım kılavuzuna uygun davranıldığını taahhüt ederim.

... / ... / 20...

Kübra GÜLDÜREN ÖZCAN

ÖZET

Kurum, Enstitü : Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
ABD : Maliye Anabilim Dalı
Tez Başlığı : Sürdürülebilir Kalkınmanın Başarısızlığı, Sürdürülebilir Kalkınmaya Eleştiriler Ve Hâkim Çevre Anlayışına Alternatif Yaklaşımlar
Tez Yazarı : Kübra Güldüren Özcan
Tez Danışmanı : Dr. Öğr. Üyesi Veli Sırım
Tez Türü, Yılı : Yüksek Lisans Tezi, 2019
Sayfa Sayısı : 81

Sanayi devrimine kadar doğa ile uyum içerisinde yaşanırken, sanayi devriminden sonra oluşan endüstriyel üretim ve tüketim toplumuyla, insanoglunun doğaya daha çok hakim olmaya başladığı ve doğaya verilen zararların arttığı gözlemlenmiştir. Ekolojik sorunların göz ardı edilemeyecek seviyeye gelmesi ile birlikte sorunlara çözüm önerileri de farklı bakış açıları ile çeşitlilik kazanmıştır. Bu çözümlerden biri olarak sürdürülebilir kalkınma hakim ekonomik paradigmanın ürünü olarak sunulmaktadır. Sürdürülebilir kalkınma; hem ekonomik gelişmenin devam edebileceğini hem de ekolojik sistemin korunabileceğini; çevre ile kalkınma çelişkisinin ortadan kalkacağını öne sürmektedir. Bu bağlamda çalışmanın üç amacı vardır. Bunlardan ilki sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik gelişmenin yanında ortaya çıkan ekolojik sorunları giderip gidermediğini araştırmaktır. İkinci aşamada uluslararası kurumlar tarafından ortaya konulan sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin hangilerinin başarılı ve başarısız olduğunu açıklamak, varsa bulunan başarısızlığın nedenlerini araştırarak sürdürülebilir kalkınma konusuna yönelik eleştirileri değerlendirmektir. Son bölümde ise, mevcut ekolojik sorunların önlenmesinde alternatif çözümlerin neler olduğuna yer vermektir. Çalışma yerli ve yabancı yazarlara ait kitaplar, makaleler ile ulusal ve uluslararası kuruluşlarının yayınlamış olduğu veriler ve raporlardan yararlanarak sürdürülebilir kalkınmaya yönelik eleştirel bakış açısının yetersizliğini giderecek ve alternatif ekolojik yaklaşımların geliştirilmesi açısından literatüre katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

Anahtar kelimeler: Sürdürülebilir kalkınma, İklim değişikliği, Yoksulluk

ABSTRACT

Institution, Institute,	: Tekirdağ Namık Kemal University, Institute of Social Sciences
Department	: Department of Finance
Title	: Failure of Sustainable Development, Criticism on Sustainable Development and Alternative Approaches to the Perception of Environment
Author	: Kübra GÜLDÜREN ÖZCAN
Adviser	: Assistant Professor Veli Sırım
Type of Thesis, Year	: MA Thesis, 2019
Total Number of Pages	: 81

While living in harmony with nature until the industrial revolution, it was observed that with the industrial production and consumption society formed after the industrial revolution, human beings began to dominate the nature more and the damages to nature increased. As ecological problems have reached a level that cannot be ignored, solutions to these problems have also gained diversity with different perspectives. As one of these solutions, sustainable development is presented as the product of the prevailing economic paradigm. Sustainable development; that both economic development can continue and the ecological system can be protected; It argues that the conflict between environment and development will be eliminated. In this context, the study has three objectives. The first is to investigate whether sustainable development addresses the ecological problems that arise alongside economic development. In the second stage, it is aimed to explain which of the sustainable development targets put forward by international institutions which are successful and unsuccessful, and to evaluate the criticisms about sustainable development by investigating the causes of the failure, if any. In the last section, alternative solutions to prevent existing ecological problems are given. The study is expected to benefit from the books and articles of national and international authors and the data and reports published by national and international organizations, and will contribute to the literature in terms of developing alternative ecological approaches.

Key words: Sustainable development, Climate change, Poverty

İÇİNDEKİLER

Sayfa

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ	iii
ÖZET	i
ABSTRACT	ii
TABLolar ve ŞEKİLLER DİZİNİ	v
KISALTMALAR	vi
ÖNSÖZ	vii
GİRİŞ	1
1. SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMANIN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ VE TARİHSEL GELİŞİMİ	2
1.1. Sürdürülebilir Kalkınmanın Kavramsal Çerçevesi	2
1. 2. Sürdürülebilir Kalkınmanın Tarihsel Gelişimi	6
1. 2. 1. Ekolojik Düşüncenin Doğuşu.....	6
1. 2. 2. Stockholm Çevre Konferansı	9
1. 2. 3. Akdeniz Eylem Planı.....	10
1. 2. 4. Brundtland Raporu ve Dünya Kamuoyu	10
1. 2. 5. Rio Zirvesi.....	11
1. 2. 6. Sürdürülebilir Kalkınma Dünya Zirvesi (Rio+10)	11
1. 2. 7. Rio+20.....	12
2. SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMANIN SOSYAL, ÇEVRESEL VE EKONOMİK HEDEFLERİNİN SONUÇLARI	13
2. 1. Sürdürülebilir Kalkınmanın Sosyal Hedeflerinin Sonuçları.....	13
2.1.1. Yoksulluğun Ortadan Kaldırılması	13
2.1.2. Gelir Adaletsizliği ve Ekonomik Büyüme İlişkisi.....	14
2. 2. Sürdürülebilir Kalkınmanın Çevresel Hedeflerinin Sonuçları	15
2. 2. 1 İklim Değişikliği İle Mücadele.....	17
2. 2. 2. Nükleer Enerji Tartışması.....	20
2. 3. Sürdürülebilir Kalkınmanın Ekonomik Hedeflerinin Sonuçları.....	21
3. SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMAYA ELEŞTİRİLER	23
3. 1. Sürdürülebilir Kalkınmanın Kavram Eleştirisi.....	23
3. 2. Sürdürülebilir Kalkınmanın Gelişmiş Ülkeler Tarafından Hazırlanması	23

3. 3. Gelişmiş Ülkelerin Çifte Standart Uygulamaları.....	24
3. 4. Kuzey-Güney Farklılaşması	26
3. 5. Çevrenin Ekonomiye Tercih Edilmesi	27
3. 6. GSMH Niteliksiz Büyümesi.....	29
3. 7. Gelir ve Servette Eşitsizlik	30
3. 8. İnsanmerkezli Çevre Anlayışı	33
3. 9. Kuşaklararası Adalet Sorunu.....	34
3. 10. Endüstriyalizm.....	34
3. 11. Sürdürülebilir Kalkınmanın Kapitalizm İle İlişkisi	35
3. 12. Kirlen Öder İlkesinin Uygulanamaması	38
3. 13. Tüketim Eğiliminin Artması.....	39
3. 14. Demokratik Sistemin Zorunluluk Olarak Görülmesi	40
3. 15. Çevre Kirliliğinin Gelişmiş Ülkelerden Gelişmekte Olan Ükelere Transferi	41
3. 16. Geleneksel Kalkınma Kavramından Kopmakta Başarısız Olması	43
3. 17. Çevrenin Yeni Kazanç Kaynağı Olarak Kullanılması.....	44
3. 18. Sürdürülebilir Kalkınmanın Yaygın Olarak Kullanılan Bir Kavram Haline Gelmesi.....	45
3. 19. Yeşil Ekonomi İle Sürdürülebilir Kalkınmanın Yenilenmesi	46
4. HAKİM ÇEVRE ANLAYIŞINA ALTERNATİF YAKLAŞIMLAR	49
4. 1. Derin Ekoloji	51
4. 2. Toplumsal Ekoloji	54
4. 3. Mistik Ekoloji.....	58
4. 4. Eko-Feminizm	60
4. 5. Sosyalist Ekoloji.....	61
SONUÇ	64
EKLER.....	76

TABLolar ve ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil. 1. Sürdürülebilir Kalkınmanın Boyutları.....	4
Şekil. 2. Kuznets Eğrisi.....	15
Şekil. 3. Çevreye Uyarlanmış Kuznets Eğrisi.....	16
Tablo. 1. Ulusal Emisyon Hedefleri Kyoto Hedefleri.....	17
Tablo. 2. ABD ve Hindistan İçin Kaynak Kullanım Oranları.....	27
Tablo. 3. Bölgelere Göre Kişi Başı GSYİH (Uluslararası Dolar).....	30
Tablo. 4. Hakim Sosyal Paradigma ve Alternatif Çevreci Paradigmanın Farkları.....	50
Tablo. 5. Sığ Ekoloji ve Derin Ekoloji Farkları.....	51
Grafik.1. Kişi Başı Sera gazı Emisyonu, 1990-2016.....	18

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
IMF	Uluslararası Para Fonu
OECD	Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
UNEP	Birleşmiş Milletler Çevre Program

ÖNSÖZ

Tez hazırlama sürecinde bilgisini ve tecrübesini benden esirgemeyen danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Veli SIRIM' a,

Bana her konuda yardımcı olan enstitü çalışanlarına,

Her koşulda yanımda olan annem, babam, ablalarım, kardeşim ve değerli dostlarıma,

Bu süreçte bana desteğini esirgemeyen eşim Erdem Rıfat ÖZCAN'a

En önemlisi en büyük manevi desteğim oğlum Burak Enes ÖZCAN'a teşekkürü bir borç bilirim.

GİRİŞ

Doğa ve insan arasındaki ilişkiler insanlığın ilk yıllarına dayanır. İnsan var olduğundan beri insan topluluklarının çevresel kaynakları aşırı kullanması ile doğal felaketler yaşanmıştır. Doğal felaketler yerel düzeyde hissedilmiş; genel olarak uyum içinde yaşanmıştır. Son yıllarda "küresel ısınma, kimyasal atıklar, biyolojik çeşitliliğin azalması" gibi bazı ekolojik sorunlar ise artık ekolojik dengenin bozulmaya başladığının işaretleri olmuşlardır. Roma Kulübünün "Ekonomik Büyümenin Sınırları" isimli çalışması ile ekolojik dengenin geri dönülemez bir boyutlarda bozulmaya başladığına dikkat çekerek, bir çok tartışmaya sebep olmuştur. Bir kesim ivedilikle önlem alınması gerektiğini, diğer taraf olayların büyütüldüğünü düşünmektedir.

Ekolojik sorunların başlangıcını sanayi devrimi olarak gören ekolojik görüşe göre sanayi devrimi ve aydınlanma ekolojik dengenin kırılma noktasıdır. İnsanın doğaya müdahale ederek doğa ile insan arasındaki uyumu bozması geri dönülemez sorunlara neden olmaya başlamıştır. Yine bu görüşe göre ekolojik sorunların düşünsel temeli ise aydınlanma dönemine dayanır. Aydınlanma döneminde etkili olan insan merkezci düşünce yapısı ile birlikte insanların doğadan daha üstün olduğu algısı da yaygınlaşmıştır. Böylece insanların doğadan daha üstün olduğu hatta doğanın hakimi olduğu algısı insan ve doğa arasındaki dengeyi bozmuştur.

Günümüzde ekolojik sorunların varlığı konusunda fikir birliği bulunmakla beraber farklı çözüm önerileri de bulunmaktadır. Bu çözümlerin bazıları hakim çevrecilik anlayışı çerçevesinde, bazıları ise hakim çevrecilik anlayışının tamamen değişmesi gerektiği çerçevesinde geliştirilmiştir. Hakim çevrecilik anlayışı radikal bir değişiklik yerine mevcut sistem içerisinde ekolojik sorunların giderilebileceği temeline dayanır. Çevreyi dışlamadan kalkınma temelinden yola çıkarak "Bugünün ihtiyaçlarını gelecek kuşakların kendi gereksinimlerini ellerinden almadan gerçekleştirmek" şeklinde tanımlanan Sürdürülebilir kalkınma kavramı bu anlayışının ürünü olarak gelişmiştir. Radikal ekoloji hareketleri ise kendi aralarında fikir birliği olmasa da köklü sistem değişiklikleri temellerine dayanır.

1. SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMANIN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ VE TARİHSEL GELİŞİMİ

1.1. Sürdürülebilir Kalkınmanın Kavramsal Çerçevesi

Sürdürülebilirlik kavramı günümüzde çok kullanılan kavramlardan birisidir. Özellikle 1980'lerden itibaren daha geniş alan da kullanılmaya başlanmıştır. Kökeni ile Latince "Sustinere" kelimesinden gelen "sürdürülebilirlik" (Sustainability) kelimesi, sözlüklerde birçok anlamda kullanılmış olmasına rağmen, esas itibariyle; sürdürmek, sağlamak, devam ettirmek, desteklemek, var olmak anlamlarında kullanılmaktadır (Onions, 1964: 2095).

Kalkınma ise "ülkelerin, bölgelerin toplulukların; ekonomik, kültürel ve çevresel şartlarında gerçekleştirilebilen yerel ve toplumsal dengeli iyileşme süreci; yapısal gelişme olarak tanımlanmaktadır (Ansiklopedik Çevre Sözlüğü, 2001: 197).

Sürekli ve dengeli kalkınma ya da sürdürülebilir kalkınma (sustainable development) kavramı 1970'li yıllardan bu yana ekonomi, toplum ve çevre arasında kurulmak istenen dengenin yeni bir anlatımı olarak ortaya çıkmıştır. Kavram, Türkçede önceleri "sürekli ve dengeli kalkınma" terimiyle karşılanmış olsa da, yaygın olarak kullanılan karşılık "sürdürülebilir kalkınma" ya da "sürdürülebilir gelişme" olmuştur (Keleş, Hamamcı ve Çoban, 2015: 175-176).

Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nun, "Sürdürülebilir Kalkınma; Bugünün ihtiyaçlarını, gelecek kuşakların da kendi ihtiyaçlarını karşılayabilme olanağından ödün vermeksizin karşılamaktır" şeklindeki tanımı alanındaki ilk tanımdır. Sürdürülebilir kalkınma ile ilgili bütün tanımlamalarda; gelecek kuşaklar, doğal kaynaklar, yoksulluk, temel ihtiyaçlar gibi ortak kavramlar kullanılmaktadır. Sürdürülebilir kalkınma özünde iki ana düşünce üzerine kurulmuştur. Bunlardan birincisi; insan ihtiyaçlarının özellikle dünyadaki yoksul insanların ihtiyaçlarının karşılanmasıdır. İkincisi ise; çevrenin bugünkü ve gelecekteki ihtiyaçları karşılayabilme yeteneğini kazanması ve teknolojinin ve sosyal örgütlenme biçimlerinin getirdiği baskıların giderilmesidir. Sürdürülebilir kalkınma düşüncesi yoksulluk, kaynaklardaki azalma, çevresel baskı, sosyo-ekonomik ve siyasal politikaların niteliğiyle doğrudan ilgilidir (Mutlu, 2008: 84).

Kavram ekonomi disiplini içerisinde farklı konularda istikrarın devam ettirilebilmesi amacıyla da kullanılmakta; borçların sürdürülebilirliği, turizmin sürdürülebilirliği, sürdürülebilir büyüme gibi makroekonomik tanımlar içerisinde yerini almaktadır. 1980'lerden

itibaren çevresel tartışmalarda, kalkınma, uygulamalı bilim, çevresel ve uluslararası politika alanlarında çok yönlü olarak incelenen ve odak noktası haline gelmiş olan Sürdürülebilir kalkınma kavramı, kalkınma stratejilerinin sonuçları konusunda ya da anlamı ve tanımı üzerinde çok az fikir birliği sağlanmış bir kavramdır (Carvalho, 2001: 62).

Kavram bazı yazarlara göre (Güzel vd., 2009: 61); insan sağlığını ve doğal dengeyi koruyarak sürekli bir ekonomik kalkınmaya imkan verecek şekilde doğal kaynakların akılcı bir şekilde yönetimini sağlamak ve gelecek nesillere yakışır bir doğal, fiziki ve sosyal çevre bırakmak yaklaşımıdır. Bu yaklaşım kalkınmanın her aşamasında ekonomik ve sosyal politikaların çevre politikaları ile birlikte ele alınmasını gerektirmektedir.

Fremann ve Soete (2003: 468) ise Sürdürülebilir kalkınmayı; şimdiki kuşakların ihtiyaçlarını, doğal kaynakları yenilenemeyecek hale getirmeden ve çevreyi geriye dönüşü olmayacak şekilde tahrip etmeden gelecek kuşaklara nakleden bir iktisadi sistem olarak tanımlamaktadır. Bu tanım, iktisadi sistemin uzun dönemde insan ihtiyaçlarını karşılamada ekolojik sistemin canlılığına dayanma yeteneğini kabul etmektedir. Kaynaklarda bir azalma olması ve çevreye belli bir zarar verilmesi kaçınılmazdır. Önemli olan, kaynaklardaki bu azalmayı ve çevreye verilen zararı dönüşüm yaparak geri çevirebilmektir.

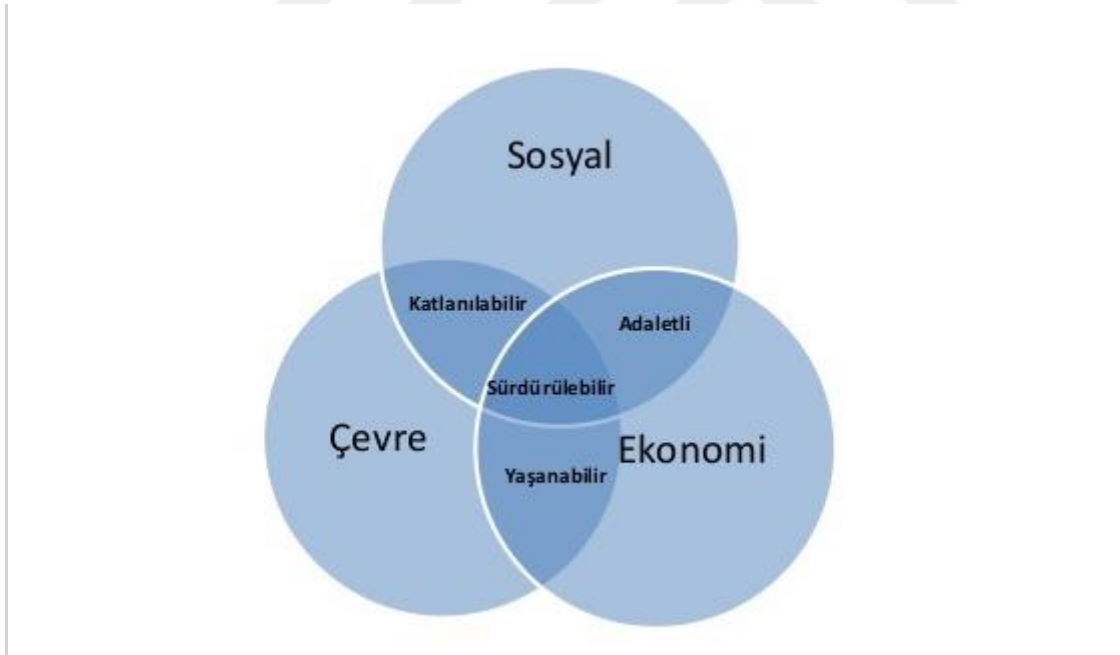
Diğer bir tanım ise, "Destekleyici ekosistemlerin taşıma kapasiteleri ve kaynakların sınırları içinde kalınarak insan yaşamının iyileştirilmesidir (UNEP,1991:7). Kavramın bu şekilde tanımlanması, kalkınma sürecindeki bugünkü eğilimlerin uzun süre devam ettirilemeyeceği düşüncesini yansıttığı gibi aynı zamanda, gelecek kuşakların gereksinimleriyle bugünkü kuşakların gereksinimleri arasında bir denge kurulmasının zorunluluğuna vurgu yapmaktadır (Altıok, 2014: 92).

Bu yaklaşımla doğal kaynaklar verimli kullanılarak, atıklar azaltılarak, kaynakların tekrar kullanımı sağlanarak gelecek nesillerin ihtiyaçlarına cevap verilecek ve çevrenin sürekli şekilde korunması sağlanmış olacaktır. Yani sürdürülebilir kalkınma stratejisinin çevre ve kalkınma politikalarıyla uyumlu olabilmesi için, büyümeyi canlandırması ve büyümenin kalitesinin iyileştirilmesi, sürdürülebilir bir nüfusun temel gereksinimlerini karşılaması, teknolojiyi yeniden yönlendirerek riski yönetmesi, çevre ve ekonomiyi birleştirerek kalkınmanın daha katılımcı yapılması ve uluslararası işbölümünün yeniden yönlendirilmesi gerekmektedir (Ceylan,1995:207-211). Dolayısıyla sürdürülebilir kalkınma sadece çevre korumanın ön plana çıktığı bir kalkınma anlayışını ifade etmemekte, kalkınmaya ilişkin bütün ekonomik, finansal, ticari ve endüstriyel politikaların, büyümeyi, ekonomik, sosyal ve

çevresel açılardan sürdürülebilir kılmak amacıyla uyumlaştırıldığı bir süreç olmaktadır (Altıok, 2014: 92).

Sürdürülebilir kalkınma kavramı salt çevre sorunlarıyla da sınırlandırılmış değildir. Buradaki temel amaç, doğal kaynakların tüketilirken gelecek nesillerin de dikkate alınmasıdır. Kavram genel olarak yaşam kalitesi, adalet, sorumluluk, katılım ve yetkilendirme, ortak paylaşım, işbirliği gibi ilkelere dayanmaktadır. Ancak günümüzde kavramı tartışılmalı hale getiren sürdürülebilirliği ekolojik ya da ekonomik temelin herhangi biri üzerinden açıklama gayretidir. Kavram ile doğal kaynakların korunarak, geliştirilmesi anlamındaki ekolojik bir sürdürülebilirliği savunanlar ile toplumun tüm sektörlerine hizmet edebilecek kabiliyet anlamında ekonomik sürdürülebilirlik olarak kullananlar da vardır. Dolayısıyla yapılan tüm bu tartışmalardan sonra sürdürülebilir kalkınmanın tek bir boyutu olmadığı ve genellikle üç dinamik üzerinden açıklanmaya çalışıldığı ifade edilebilir. Toplumsal, ekonomik ve çevresel olarak formüle edebileceğimiz bu değişkenler, sürdürülebilir kalkınmanın boyutları olarak karşımıza çıkar (Çımrın, 2014: 179).

Şekil.1: Sürdürülebilir Kalkınmanın Boyutları

Kaynak: Howarth, 2012: 33.

Sürdürülebilir Kalkınmanın üç boyutunu kısaca tanımlayacak olursak Gürlük, 2010: 87):

1. *Ekonomik Boyut:* Kıt olan kaynakların kullanımı ile ilgilidir. Ekonomik olarak sürdürülebilir bir sistem, mal ve hizmetleri devamlılık esaslarına göre üretebilen,

tarımsal ve endüstriyel üretime zarar veren sektörel dengesizliklerden sakınan, iç ve dış borçların yönetebilir düzeyde sürdürülebilirliğini sağlayan sistemdir.

2. *Sosyal Boyut*: İnsan odaklıdır. Sosyal olarak sürdürülebilir bir sistem, eğitim ve sağlık gibi sosyal hizmetlerin yeterliliği ve eşit dağılımı, cinsiyet eşitliği, politik sorumluluk ve katılımı sağlayabilen sistemdir.
3. *Çevresel Boyut*: Biyolojik ve fiziksel sistemlerin dengeli olması öngörülür. Amaç, ekosistemlerin değişen koşullara adapte olmasının sağlanmasıdır. Çevresel olarak sürdürülebilir bir sistem, kaynak temelini sabit tutarak, yenilenebilir kaynak sistemlerinin ya da çevresel yatırım fonksiyonlarının istismarından kaçmalı ve yenilenemeyen kaynaklardan yalnızca yatırımlarla yerine yeterince konulmuş olanları tüketmelidir. Bu sistem aynı zamanda ekonomik kaynak olarak sınıflandırılmayan, biyolojik çeşitlilik, atmosferik denge ve diğer ekosistem unsurlarının korunmasını da içerir.

Sürdürülebilir kalkınma, kalkınmada bu üç faktörün dengeli bir biçimde dikkate alınmasını gerektirir. Sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında ekonomik, sosyal ve çevresel boyutların kendi aralarında bağlantıları da önemlidir. Ekonomik ve sosyal boyutlar gelir dağılımı, yoksulluğun azaltılması, işsizlik sorunlarının çözümü gibi konularda etkileşim halindedir. Toplumun bu sosyo-ekonomi koşulları istikrarlı hale geldiğinde, çevreye yaklaşımı da sürdürülebilir bir hal alacaktır. Zira gelişmekte olan toplumlar, doğal kaynaklara bağlı bir şekilde yaşamlarını devam ettirmektedirler. Daha iyi sosyo-ekonomik koşullara sahip toplumların, doğa sermayesinden talepleri daha düzenli olacaktır. Sosyal ve çevresel boyut, gelir dağılımındaki eşitlik yanında, doğal kaynakların da eşit bir şekilde kullanılmasını öngörür. Gelecek kuşaklar da en az günümüzdeki kadar doğal kaynağa sahip olabilmelidirler. Ayrıca çevresel kaynakların yönetiminde halkın katılımının tam olması gerekmektedir. Ekonomik ve çevresel boyut, çevresel değerlendirme ile ekonomik aktivitelerin yarattığı olumsuzlukların içselleştirilmesini öngörür. Toplumun refah düzeyinin yükseltilmesini sağlayan etkenlerden biri olan ekonomik aktivitelerin aynı zamanda çevresel kalite üzerinde de olumsuz etkileri bulunmaktadır. Ekonomik aktivitelerin gerçekleştirilmesinde belirli miktarlarda doğal kaynaklardan mal talep edilirken, doğaya da belirli miktarlarda atık madde salınır. Tüm bu aktivitelerin yarattığı olumsuzlukların (dışsallıklar) açıkça ortaya konulması da sürdürülebilir kalkınmanın gereğidir (Gürlük, 2010: 87-88).

1. 2. Sürdürülebilir Kalkınmanın Tarihsel Gelişimi

1. 2. 1. Ekolojik Düşüncenin Doğuşu

Antik Çağ'dan beri ekolojik dünya görüşüne yakın ya da insan tabiat ilişkilerinde dengeyi ya da ahengi esas alan fikirler ileri sürülmüştür. Eski Mezopotamya, Mısır ve Yunan medeniyetleri uygarlığın geliştiği ve doğaya dair fikirlerin olduğu medeniyetlerdir.

Orta Çağ'da ise bir çok alanda olduğu gibi Hıristiyanlık insan-tabiat ilişkilerinde belirleyici olmuştur. Hristiyan düşüncesine göre özünde günahkar olan insan, yaşadığı dünyanın maddi nimetlerine yöneldikçe günah işlemeye devam edecek, İsa'ya kulak verdiği sürece Tanrı'ya yakınlaşacaktır. Kısaca Hristiyan düşüncesinde insanın maddi nimetlere yönelmesi günah addedilmektedir (Görmez, 2018: 52).

Doğu ve Uzak Doğu düşüncesinin ekolojik düşünceye uygun bir yapıda olduğu uzun yıllardır öne sürülmektedir. Doğu düşüncesinde tabiat kutsal ve manevidir. (Görmez, 2018: 51-52).

İslam'da insanla tabiat, tabiat ilimleriyle din arasındaki kopmaz bağ, bizzat Kur'an-ı Kerim'de logos, yani Allah'ın sözü olan kutsal kitapta görülebilir (Nasr, 1988: 121). Kur'an-ı Kerim'e göre ekolojinin tam manasıyla bitmesi, insanlığın da sonunun geldiği kıyamet günüdür. Kıyamet günü ise, denizlerin kaynaması, yıldızların dökülmesi, güneşin dürülmesi, göğün yarılması vb. kıyamet tasvirleri ile bahsedilmiştir (Görmez, 2017: 53). Ayrıca Kur'an-ı Kerim'de biyoçeşitliliğin korunması, doğayla uyum, temizlik, israftan kaçınma ve canlılara merhamet ile ilgili ayetler bulunur.

İslam insanların önüne çevreyle ilişkileri açısından açık seçik parametreler koyar. Allah yarattığı kainatın kusursuzluğunu Kur'an'da insanoğluna şöyle bildirir: "Yüce Rabbinin adını tespih et. O, yaratıp şekillendiren, ahenk veren ve düzene koyandır. O, (her şeyi) ölçüyle yapıp yönlendirendir" (Kur'an 87: 1-3). Şunu buyurur: "Düzene sokulduktan sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın" (7-56). Ayrıca insanlara yüksek bir makam verir: "Sonra, nasıl davranacağınızı görelim diye, onların ardından yeryüzünde sizi onların yerine getirdik"(10-14). İslam çevreyle ilişkisinde insanoğluna hem vesayetin onurunu, hem de ibadetin nimetlerini sunar (Dockrat, 2007: 296).

Doğaya saygılı olma sadece tek tanrılı dinlerde değil Hinduizm, Budizm, Amerikan Kızılderililerin inançlarında da bulunur.

Aydınlanma döneminde ise Rousseau'ya göre aklını ve yeteneklerini diğer insanlar aleyhine kullanan herkes toplumda bir "üst"e yükselir, bu toplumsal bütün alanlarda böyledir. Rousseau bu çerçevede doğaya müdahalelerin sadece insan ihtiyaçlarına yetecek kadarıyla sınırlandırılması gerektiğini söylemiştir.

1800'lü yıllardan itibaren sanayinin ortaya çıkarttığı olumsuzluklara karşı, doğayı korumaya yönelik çabaların başladığını başlangıçta İngiltere'de ardından tüm Avrupa'da çevre ile ilgili derneklerin kurulmaya başlanmıştır. Sanayi Devrimi sonrası insanın tabiata olumsuz anlamda müdahalesi ve aydınlanma düşüncesinin insanmerkezci yaklaşımı ekolojik sorunların artmasında her ne kadar temel sebep sayılsa da aynı zamanda çevreci ve ekolojik duyarlılıkların artmasında da temel rol oynamıştır. Doğaya ilişkin bilinç, sanayi toplumunun sorunları ile başlamıştır.

Ekolojik düşüncenin doğuşunda modernite eleştirilerinin ayrı bir yeri olduğu bilinmektedir. Bu çerçevede Rousseau ilklerden biridir. Ancak Marx, Nietzsche ve Freud'un etkisini de inkar etmek mümkün değildir. Marx bazılarınca ekolojinin babası sayılmaktadır. Marx, emek ve yabancılaşma kategorileriyle klasik aydınlanma düşünürlerinin dışına çıkmıştır. Marx'ın doğa ile ilgili analizleri son derece çarpıcı olup kendisinden sonra pek çok insanı da etkilemiştir (Görmez, 2018: 53).

Yine yakın dönemlerde Darwin, Malthus, Einstein gibi bir çok bilim adamının da ekolojik düşünceye katkıları olmuştur. Örneğin Malthus kaynakların sonluluğu doğal kaynakların sınırı ile ilgili bulgularla kapitalist iktisadi düşüncenin temel varsayımını kökten reddederek ekolojik düşünceye katkı sağlamıştır (Görmez, 2018: 54).

Sanayi devrimi ekolojik duyarlılığa sahip hareketlerin başlangıcı olmuştur. 1900'lerde decentralization savunuları, kırsala geri dönüş çağrıları, "Organik Çiftlik Hareketleri" ve bazı ütöpik düşünceler bunlardan bazılarıdır. Özellikle Birinci Dünya Savaşı sonunda ekolojik duyarlılığın gelişmeye ve çeşitli toplum katlarında yayılmaya başlamıştır. Ancak ekoloji düşüncesinin eyleme dönüşmesi için İkinci Dünya Savaşı'nı beklemek gerekmektedir. Bu dönemde bazı fikri- entelektüel gelişmeleri, döneme damgasını vurmuştur (Görmez, 2018: 56).

Bunlardan ilki Viyana okuludur. Viyana Okulu, pozitivizmi sorgulamıştır. Özellikle Karl Popper'in pozitivizm eleştirileri ile bu okul, mevcut bilim ve düşünce anlayışının eleştirilmesi ve sorgulanmasında önemli işlevler görmüştür.

Aynı şekilde geleneği sürdüren Frankfurt Okulu ise düşünce tarihinde büyük etkiye sahip olmuştur. 1923 yılında Frankfurt Üniversitesinde Toplumsal Araştırma Enstitüsü olarak kurulan ve bünyesinde Horkheimer, Adorno, Marcuse, Habermas gibi ünlü düşünürleri barındıran Frankfurt Okulu ya da Eleştirel Teori modern çağın bilim ve teknoloji anlayışını ve Ortodoks Marksizmi ciddi şekilde eleştirmiştir. Özellikle aydınlanmanın sert bir şekilde sorgulanması ve sanayi toplumu eleştirilerinin ekoloji hareketi ve ekolojik düşünceye önemli katkıları olmuştur (Görmez, 2018: 57).

Aydınlanma eleştirilerinin Batı toplumlarında her alanda giderek yaygınlaşmasına rağmen aydınlanmanın ürettiği düşünce ve bütün yapılar, devlet toplum katlarında varlığını sürdürmüştür. Ancak üretilen bu dünyada sorunlar da giderek artmıştır. Sorunlar insanları yeniden düşünmeye iterken, Batı toplumları topyekun kendilerini sorgulamaya başlamışlardır. Özellikle 1960 sonrası ortaya çıkan toplumsal eylemler ve ardından peş peşe yapılan araştırmalar çevresel felaketleri insanların ilgi alanına sokmuştur. Dolayısıyla ideolojik-fikri alt yapısı hazırlanmış olan ekoloji, bir harekete dönüşmeye başlamış, fikri altyapının eylemlerle desteklenmesi giderek ekolojik bir dünya görüşünün de oluşmasını ortaya çıkarmıştır (Görmez, 2018: 57).

1960'ların sonunda Batı toplumlarının çoğu öğrenci hareketleri ve diğer bazı hareketlerle çalkalanırken özellikle Barış Hareketleri, Anti- Nükleer Hareketler, Kadın Hareketleri öne çıkmıştır. Önceleri sol siyasal yelpaze içerisinde yükselen eylem dalgası giderek toplumun diğer kesimlerini de kapsamaya başlamıştır. Ne zaman ki çevre ile ilgili araştırmalar yayımlandı, işte o zaman bu eylemler bir ekolojik muhalefete de dönüşmeye başlamıştır.

Rachel Carson'un 1962 yılında yayınladığı "Sessiz Bahar " adlı kitap teknolojik gelişmenin bilinmeyen yönlerinden bahsedip insanlığın yaptıklarına devam etmesi halinde gelecekte yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalacağını vurgular.

Schumacher'in 1970 yılında yayınladığı "Küçük Güzeldir" İsimli kitabı insanoğlunun modern çağda kâr ve sınırsız ilerleme peşinde koşmasının bireyi yabancılaştıran dev örgütlere ve artan bir uzmanlaşmaya; dolayısıyla ekonomik kaynak israfına, çevre kirlenmesine ve insanlık dışı çalışma koşullarına neden olduğunu ileri sürer.

Roma Kulübünün 1972 yılında yayınladığı "Ekonomik Büyümenin Sınırları" isimli araştırmasında nüfus, tarımsal üretim, doğal kaynaklar, sanayi üretimi ve çevre kirlenmesi ve bozulması gibi konular incelenmiştir. Çıkan sonuçlara göre; aşırı tüketim ve aşırı nüfus artışının etkisi altındaki mevcut politika ile alışkanlıklara devam edilmesi durumunda insanlığın tehdit altında olduğunu ortaya koymuştur.

Bu rapor yayımlandığında, gereğinden fazla kötümser olduğu, doğadaki kaynakların sanıldığından fazla olduğu ve az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için bunun tuzak olduğu gibi farklı kesimlerce eleştirilere maruz kalmıştır. Ancak rapor çok etkili olmuş, büyük yankı uyandırmıştır. Roma Kulübü tarafından yayınlanan ikinci rapor daha iyimser bir yaklaşım içindedir. "Dönüşüm Noktasında İnsanlık" isimli bu ikinci rapor büyümeyi durdurma ya da büyümeme yerine "organik büyüme ya da "farklılaşmaya dayanan" büyüme yaklaşımını benimsemiştir.

1. 2. 2. Stockholm Çevre Konferansı

1972 Stockholm Birleşmiş Milletler Çevre Konferansı, Birleşmiş Milletlerin organizasyonu ile dünya ülkeleri temsilcilerini sorunları tartışmak, kısa ve uzun vadeli önlemleri saptamak ve sorunları anlaşılabilir hale getirmek için konuya ilk defa el koyan tarihi bir köşe taşı oluşturmuştur (Sönmez, 1995: 194). Konferans bildirgesi, çevrenin korunması ve geliştirilmesi düşüncesini tüm insanlara benimsetecek, bu konuda onlara yol gösterecek olan sürekli karar ve görüşleri içermektedir. Böylece çevre sorunlarının evrenselliği kabul edilmiş ve "tek bir dünyamız var" sloganı da hafızalara yerleşmiştir (Keleş, Hamamcı ve Çoban,2015: 23-24).

İlk kez 1972 yılında Stockholm Çevre Konferansı'nda, Konferansın Genel Sekreteri Maurice Stornng'un kullandığı "çevreyi dışlamayan kalkınma" kavramı ile yerel kaynaklardan adaletli bir biçimde yararlanmayı öngören bir kalkınma stratejisi kastediliyordu. Terim 1974 Cocoyoc Bildirgesi ile daha da genişletilmiş; her ekonomik sistemin özgün kaynaklarının değerlendirilebilmesi amacıyla eğitim ve örgütlenme etkinliklerinde halka yardımcı olmasını da içine almıştır.

Çevreyi dışlamayan kalkınma kavramı, ekonomik gelişme ve sağlıklı çevreyi yaratma ve koruma amaçlarının çelişen hedefler olmadığı varsayımına dayanmaktadır. Örneğin, tarım topraklarının kalitesini ve orman varlığını koruyan politikaları, aynı zamanda, uzun dönemde tarımsal gelişmeyi de desteklemektedir (Keleş, Hamamcı ve Çoban, 2015:174-175).

Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nun bu raporla getirdiği en anlamlı ve kalıcı ilke “sürdürülebilir kalkınma” ilkesidir. “Sürdürülebilirlik” kavramı mekânsal örgütlenmenin bütün düzeylerinde çevresel politikaların geliştirilmesinde merkezi bir öneme sahiptir. Sürdürülebilirlik hem uzun dönemli hem de kapsamlı politika amaçlarının ve de gerçekte eşitliğin bir unsuru olarak yorumlanmaktadır (Patterson ve Theobald, 1995: 773). Komisyon başkanı bu ilke ile ilgili: “Sürdürülebilir kalkınma yollarını bulma zorunluluğu da çok taraflı çözümleri, yeniden yapılandırılacak uluslar arası bir ekonomik iş birliği sistemini aramanın dürtüsü, hatta en başta gelen şartı olmalıdır. Bu sorunlar ulusal egemenlik bölümlerini de ekonomik kazanç amacına dönük sorunları ve stratejileri de, birbirinden ayrı düşünülen bilim disiplinlerini de birleştirecek güçtedir.” ifadesini kullanmıştır (Sönmez, 1995: 196).

1. 2. 3. Akdeniz Eylem Planı

Stockholm Çevre Konferansı'nın önemli sonuçlarından biridir. 1975 yılında UNEP 'in çağrısı ile toplanmış ve Akdeniz'e kıyısı olan 16 hükümet Akdeniz'in korunması için bu eylem planını onaylamıştır. Bu program çevre sorunlarının çözümü konusunda uluslararası bir iş birliğinin gerçekleştiği ilk programlar arasında olması açısından önemlidir (Görmez,2018:62).

1. 2. 4. Brundtland Raporu ve Dünya Kamuoyu

Çevre sorunları ve çevrenin korunması konusunda uluslararası düzeyde gerçekleştirilen çalışmaların biri 1987 yılında Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'na hazırlanan "Ortak Geleceğimiz" isimli Brundtland Raporu'dur.

Rapor genel olarak çevre sorunlarının gelişmiş-az gelişmiş bütün ülkelerin insanlarını, bütün yer küreyi tehdit ettiğini ve dünyadaki krizlerin birbiriyle bağlantılı olduğunu, çevre sorunlarının diğer sorunlardan ayırt edilemeyeceğini belirtmektedir. İnsanlığın mevcut gelişim çizgisi içinde kalkınmasının bir dönem sonra duracağını belirtildiği raporda "sürdürülebilir kalkınma" önerilmekte ve bunun da ancak ülkelerin ve insanların ortak çabaları ile olabileceği belirtilmektedir .

Sürdürülebilir kalkınma kavramı 1987 yılında Brundtland Raporu olarak da bilinen Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nun yayınladığı Ortak Geleceğimiz Raporu'nun çevresel sorunlar ve ekonomik kalkınma arasında bağ kurması ile daha fazla tartışılmaya başlanmıştır. Bu kapsamda Brundtland Raporu öncelikli olarak üç amaç belirlemiştir. Buna göre; çevre ve kalkınma konularını yeniden ele almak, bu konularla ilgilenmek için gerçekçi

öneriler getirmek ve gerekli değişiklikleri yapma yönünde politikaları etkileyecek, bireylerin, gönüllü kuruluşların, iş hayatının, enstitülerin ve hükümetlerin bilinçlerini etkileyecek yeni uluslararası işbirliğini geliştirmek ön plana çıkarılmıştır. Böylece Rapor özellikle çevrenin korunmasının, ekonomiler ve insanlar ile ayrılmaz bağlı olduğunu vurgulamış ve sürdürülebilir kalkınma konusunda küresel işbirliğinin gerekliliğine dikkat çekmiştir (Tracy, 2008: 24).

Bir eylem çağrısının da yapıldığı raporda" Geçmiş düzenlerden kurtulma zamanımız gelmiştir. Gelişmeye ve çevre korunmasına eski yaklaşımları sürdürerek sosyal ve ekolojik istikrarı sağlama girişimleri ancak istikrarsızlıkları artıracaktır."denilmekte ve Birleşmiş Milletler Genel Kuruluna gereğini düşünüp "bu raporu 'Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Programı' haline getirmesi" için çağrıda bulunmaktadır (Görmez, 2018: 62).

1. 2. 5. Rio Zirvesi

1992 yılında Brezilya'nın Rio şehrinde Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı toplandı. Bu konferans devlet ve hükümet başkanlarını bir araya getirdi.

Rio Konferansı olarak da bilinen bu konferansta ele alınan konulara kısaca bakıldığında bazı temel konular görülmektedir. Bunlar; İklim Değişikliği Sözleşmesi, Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi, Rio Deklarasyonu ve Gündem 21'dir. 1992'de yapılan Dünya Zirvesi, bundan sonraki dönemi, "Sürdürülebilir Kalkınma Çağı" olarak adlandırmıştır. Burada önemli olan bir nokta, Rio Konferansının sürdürülebilir kalkınma hedefine ulaşabilmesi için yeni bir küresel ortaklık gereksinimine değinmesiydi (French, 1995: 219). Rio Deklarasyonu, geniş ölçekli politik ilkeler ve toplumsal adalet ve ekolojik sürdürülebilirlik için bir rehber ortaya koymuştur. Gündem 21 uygulamalarıyla bu prensiplerin ve politikaların yaşama geçirilmesine çalışılmaktadır. Rio Konferansı'nda "ekolojik olarak sürdürülebilir gelişme" çevresel etik kavramının yeniden gündeme gelmesinde çatışan taleplere ve çıkarlara öncülük ederek ortaya çıkmıştır (Low, 1999: 1-2).

1. 2. 6. Sürdürülebilir Kalkınma Dünya Zirvesi (Rio+10)

Rio+10 olarak ifade edilen Sürdürülebilir Kalkınma Dünya Zirvesi 2002 yılında Johannesburg'da düzenlenmiştir.

Johannesburg Zirve'sinde sürdürülebilir kalkınmanın önünde engel teşkil eden sorunlar tanımlanmış ve sürdürülebilir kalkınmanın temel öğeleri olan yoksulluğun giderilmesi, sağlık, eğitim, tarım, suya erişim ve çevrenin korunması gibi öncelikli konularda ileriye dönük hedefler ile çalışma takvimi belirlenmiştir. Zirvenin sonunda Uygulama Planı yayımlanmıştır.

1. 2. 7. Rio+20

1992 yılında gerçekleştirilen Rio Zirvesi'nin 20. yılı olan 2012'de yapılan Rio+20 Zirvesi sonucunda "İstediğimiz Gelecek" (The Future We Want) isimli, kalkınma için yol haritası niteliğinde bir sonuç belgesi kabul edilmiştir. Belge, aynı zamanda yeşil büyüme gibi sürdürülebilir kalkınmaya hizmet edecek araçların devreye alınması, uluslararası düzeyde sürdürülebilir kalkınmanın kurumsal yapısının güçlendirilmesi ile istihdam, enerji, kentler, gıda, su, denizler ve afetler konularında yol gösterici ilkeleri ve uygulama çerçevesini de belirlemektedir.

Sürdürülebilir kalkınmanın 20 yılda ne kadar mesafe kat ettiğini belirlemeye yönelik olarak gerçekleştirilen Rio+20 Zirvesinde uzun tartışmalardan sonra "yeşil ekonomi" yaklaşımının benimsendiği ilan edildi. Yeşil ekonomi, sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleşmesini sağlayacak ekonomi modeli olarak sunuldu (Keleş, Hamamcı ve Çoban, 2015: 178).

2. SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMANIN SOSYAL, ÇEVRESEL VE EKONOMİK HEDEFLERİNİN SONUÇLARI

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri, 2012 yılında Rio de Janeiro’da toplanan Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı’nda doğmuştur. Amaç, dünyamızın karşı karşıya olduğu acil nitelikte olan çevresel, siyasi ve ekonomik sorunlara ilişkin evrensel hedefler kümesi oluşturmaktır (www.tr.undp.org).

2. 1. Sürdürülebilir Kalkınmanın Sosyal Hedeflerinin Sonuçları

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri, yoksulluğu ortadan kaldırmak üzere 2000 yılında küresel seferberlik başlatan Binyıl Kalkınma Hedefleri'nin yerini almıştır. Bin yıllık kalkınma hedefleri, diğer kalkınma önceliklerinin yanı sıra, aşırı yoksulluk ve açlığı ortadan kaldırma, ölümcül hastalıkları önleme ve tüm çocukların ilköğretim görmesini sağlamaya dönük, üzerinde evrensel uzlaşma olan, ölçülebilir hedefler koymuştur (www.tr.undp.org).

Toplumsal olarak sürdürülebilir bir sistem; eğitim, sağlık, cinsiyet açısından eşitlik temeline dayalı, katılımcı, adaletli ve sosyal hizmetlerin etkin bir biçimde devreye sokulduğu bir yapıya gönderme yapmaktadır. Yoksullukla mücadele, katılımcı kalkınma, uzlaşma temini, sivil toplum örgütleri, cinsiyet ve kalkınma, yerli hak, sosyal dışlanma, sosyal analiz ve sosyal kalkınma göstergeleri gibi dinamiklere dayanan toplumsal boyut, insanlığın üretmiş olduğu toplumsal süreçlerin büyüme ve kalkınma kavramlarına dahil edilmesi gerektiğini vurgular (Tutulmaz, 2012: 611). Ekonomik bir kalkınmadan daha öte insani bir kalkınmaya gönderme yapar. Sürdürülebilir kalkınmanın sosyal boyutunda yukarıda sayılan değişkenlerin yanında değişik kültürlerin farklılıklarının, çoğulculuğun sağlanması, katılım ve karar almanın tabana yayılması esastır (Çımrın, 2014: 180).

2.1.1. Yoksulluğun Ortadan Kaldırılması

Yoksulluğun her biçiminin ortadan kaldırılması günümüzde insanlığın karşı karşıya en büyük sorun olmaya devam ediyor. Aşırı yoksulluk içinde yaşayan insanların sayısı 1990 ile 2015 arasında 1,9 milyardan 836 milyona düşmek suretiyle, yarıdan fazla azalmış olsa da, hala çok sayıda insan en temel insani gereksinimleri karşılama savaşı vermektedir. Günümüzde dünya genelinde 800 milyondan fazla insan günde 1,25 ABD dolarından daha az gelire geçinmeye çalışıyor; birçoğunun yeterli gıda, temiz içme suyu ve sıhhi koşullara

erişimi bulunmuyor. Çin ve Hindistan gibi ülkelerdeki hızlı ekonomik büyüme, milyonlarca insanı yoksulluktan kurtarmıştır, ancak ilerlemede dengesizlikler bulunmaktadır. Kadınların yoksulluk içinde olması; ücretli işler, eğitim ve mülkiyete erişim eşitsizliği nedeniyle, erkeklere göre daha olasıdır. Öte yandan, aşırı yoksulluk içinde olanların %80'inin yaşadığı Güney Asya ve Sahra altı Afrika gibi diğer bölgelerde de ilerleme sınırlı olmuştur (ww.tr.undp.org).

Son 50 yıldır refah seviyesi sürekli artan dünyamızda yoksulluğun halen ciddi bir sorun teşkil etmesi, büyümeden elde edilen kârların toplumlar arasında adaletsiz bir şekilde paylaşılmasından kaynaklanmaktadır (Ek-1 ve Ek-2). Kısacası yoksulluk bu gelir eşitsizliğinden kaynaklanmaktadır. Gelir eşitsizliği, hane halkı veya bireysel olarak gelirin ekonomiye katılanlar arasında adil olmayan bir şekilde paylaşılmasıdır. Söz konusu eşitsizlik, genellikle bir ülke yurttaşları arasındaki farklılıklara işaret etmekle birlikte küresel veya bölgesel boyutlarda da ifade edilebilmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, eşitsizlik ve yoksulluk arasında fark olduğudur. Eşitsizlik insanların yaşam standartları arasındaki farkları ortaya koyarken, yoksulluk, hayatlarını insanca koşulların altında yaşamak zorunda kalanları göstermektedir (Ar, 2015: 189).

2.1.2. Gelir Adaletsizliği ve Ekonomik Büyüme İlişkisi

Sürdürülebilir kalkınmanın çevresel, sosyal ve ekonomik boyutlarının birbirinden ayrılmadığı ve birbirleri arasında etkileşim olduğundan bahsetmiştik. Bu bakımdan sosyal ve ekonomik ilişkilerin incelendiği çalışmalardan biri olan Simon Kuznets yapmış olduğu çalışmada ekonomik büyüme ve gelir dağılımı arasında nasıl bir ilişki olduğunu açıklamaktadır. Ekonomik büyümenin ilk safhalarında gelir eşitsizliği artacağını, ileri safhalarında ise azalacağını öne sürmektedir (Kuznets, 1955: s. 1-28). Bu ilişkiyi “Kuznets eğrisi” olarak adlandırılan eğri göstermektedir (Weil, 2016: s. 388)

Şekil 2: Kuznets Eğrisi

Kaynak: Weil, D. (2016). Economic Growth: International Edition, s.389

Kuznets eğrisinin “ters-u” şeklinde seyrettiği görülmektedir. Dikey ekseninde gelir eşitsizliği, yatay ekseninde büyümenin göstergesi olarak kişi başına düşen gelir yer almaktadır. Kişi başına düşen gelir arttıkça eşitsizlik artarken, belirli bir gelir seviyesinden sonra eğri tepe noktası yapmakta ve eşitsizlik azalmaktadır.

Büyümenin ilk safhalarında yüksek gelirliler toplum içerisinde tasarruf yapabilen tek grubu oluşturmakta, nüfusun en düşük gelirli kısmı hiç tasarruf yapmamaktadır. Bu safhada sermaye kıt bir kaynak olduğundan, yüksek gelirliler yaptıkları tasarruflardan yüksek gelirler elde edecek ve daha da zenginleşeceklerdir. Dolayısıyla bu durum gelir eşitsizliğini artıracaktır. Ancak büyümenin ileri safhalarında kıt kaynak olan sermaye bollaşacağından, düşük gelir grubundakiler de tasarruf yapabilecek ve bundan gelir sayılabileceklerdir. Bu durum zamanla gelir dağılımını düzeltecektir (Kuznets, 1955: s. 7).

2. 2. Sürdürülebilir Kalkınmanın Çevresel Hedeflerinin Sonuçları

Sanayi devrimi pek çok ekolojik sorunun başlangıcı olmuştur. Bunlardan bazıları çevrenin kirlenmesi, biyoçeşitliliğin azalması, iklim değişikliğidir. Çevre kirliliği doğanın, doğal kaynakların ve yaşanılan çevrenin aşırı ölçüde ve yanlış kullanılması nedeniyle doğal dengenin bozulması durumu şeklinde ifade edilir. Bazı çevreler çevre kirliliğinin gelişmekte ve az gelişmiş ülkelerde daha yaygın görüldüğü ve bunun sebebinin gelir düzeyi olduğunu savunmaktadır. Simon Kuznets'ın iktisadi büyüme ve kalkınma ile birlikte gelir dağılımının önce bozulacağını, ancak gelir artışının devam etmesi ile birlikte gelir dağılımındaki adaletsizliğin azalacağını ileri sürdüğü teorisi; 1990'lı yıllarla birlikte iktisadi büyüme ile çevre kirliliği ve çevre tahribatı için de kullanılır hale gelmiştir. İktisadi büyüme ile birlikte çevre kirliliğinin ve/veya çevre tahribatının artacağı, belli bir gelir düzeyinden sonra

azalacağına ilişkin görüşe literatürde “Çevreye Uyarlanmış Kuznets Eğrisi (ÇUKE)” adı verilmektedir. ÇUKE, Şekil 3’de gösterilmiştir.

Şekil 3. Çevreye Uyarlanmış Kuznet Eğrisi

Kaynak: Panayotou, 1993.

Dünya çevresel olarak geri döndürülemez nitelikte bir döneme girdiği düşünülmektedir. Dünyada yaşayan insanların ortalama gelirleri yükseldikçe bir mal olarak temiz çevreye olan talep artmakta ve belirli kirleticiler için önlem alınabilmektedir. Ancak küresel ısınma başta olmak üzere biyo-çeşitliliğin azalması ve yok edilemeyen maddelerin birikimi gibi çevre sorunlarının iyileşebilmesi için küresel gelir düzeyinin artmasını beklemek bir yarar getirmeyecektir. İnsanların yaşam kalitesini düşürmekte olan ve hatta bazı kötümser senaryolara göre yeryüzünde yaşayan insan sayısını azaltacak nitelikteki çevresel sorunlar için artan gelir düzeyi çözüm getirmeyebilecektir. ÇUKE hipotezini destekleyen çalışmaların birçoğu çevre kirliliğinin küresel/evrensel niteliğini göz ardı etmekte, ulusal sınırlar içindeki gelir artışının zaman içerisinde yerel çapta ortaya çıkardığı iyileştirici etkiyle anlam kazanmaktadır. Oysa ÇUKE hipotezinin en önemli kavramlarından olan “dönüm noktası” son dönemde ortaya çıkan çevre sorunlarının “geri dönülemez” niteliği nedeniyle anlamsız hale gelmekte ve küresel ölçekte düşünüldüğünde bir dönüm noktasının ortaya çıkmasını beklemek sonuçsuz bir çaba haline dönüşmektedir (Günsoy, 2007: 12).

2. 2. 1 İklim Değişikliği İle Mücadele

Sürdürülebilir kalkınmanın çevresel hedefleri; temiz su ve sıhhi koşullar, sudaki yaşamın ve karasal yaşam iyileştirilmesi, iklim değişikliği ile mücadele gibi konuları içermektedir. Bu hedeflerden en çok tartışma konusu olan hedeflerinden biri iklim değişikliği ile mücadele olmuştur.

Sanayi Devriminden bu yana insan faaliyetlerinin niceliğindeki ve niteliğindeki hızlı değişim dünya atmosferinde de değişikliğe yol açmaktadır. Başta karbondioksit, metan ve diazotoksit olmak üzere "sera gazları" adıyla anılan bu gazların atmosferin alt tabakalarında birikerek, yoğunluklarının artması sonucu, güneş ışınlarının atmosfer ve yer küre tarafından emilmesi ve yerden yansıyan ışınların tekrar gönderilmesi arasındaki denge sarsılmıştır. Bu dengesizlik, atmosferin alt tabakalarında yer kürenin etrafının bir sera gibi sarmalanmasına ve dolayısıyla dünya ikliminin genel özelliklerinde değişikliklere neden olmuştur.

İnsan kaynaklı sera gazlarını, küresel ısınma ve buna bağlı olarak da iklim değişikliği üzerindeki etkilerini en aza indirebilmek amacıyla uluslararası alanda oluşturulan ilk çaba "Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi"dir. Bu çerçeve anlaşmaya bağlı olarak düzenlenen Kyoto protokolünün temel amacı "atmosferdeki sera gazı yoğunluğunun, iklime tehlikeli etki yapmayacak seviyelerde dengede kalmasını sağlamaktır.

Tablo 1: Ulusal Emisyon Hedefleri, Kyoto Hedefleri

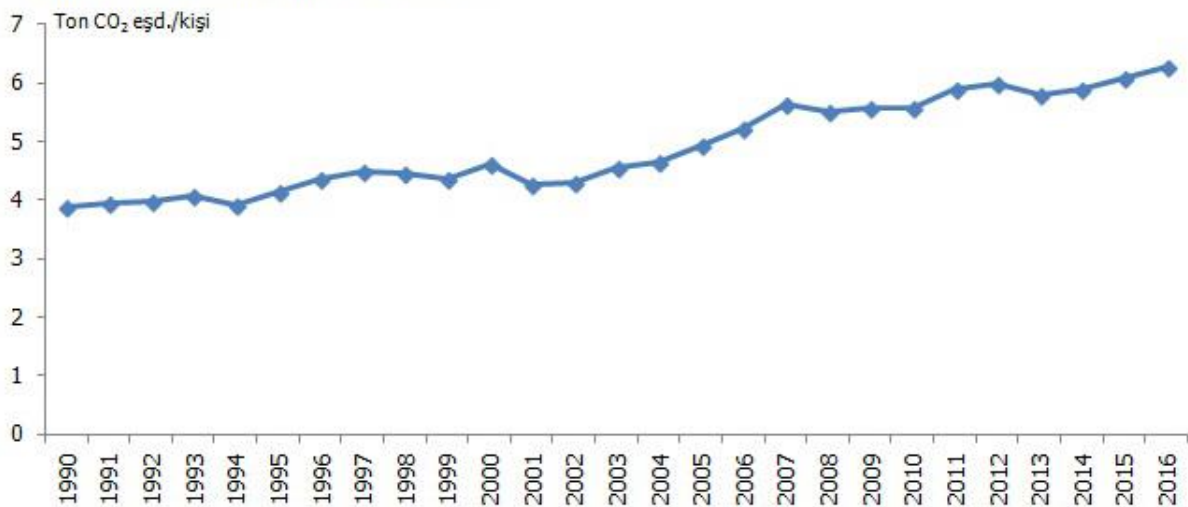
	1990 Emisyonu (CO2 eşiti milyon ton)	Yüzde Değişim (1990-1995)	2008-2012 Kyoto hedefleri (1990 yılının %'si olarak)
Japonya	1190	8	-6
ABD	5713	5	-7
Almanya	1204	-12	-21
İngiltere	715	-9	-12.5
Finlandiya	65	3	0
İzlanda	3	5	10

Kaynak: OECD, 1999: 41.

Tablo 1.'den de anlaşılacağı üzere, karbondioksit emisyonu en yüksek ülkelerle gelişmişlik düzeyi arasında genel olarak pozitif bir ilişki söz konusudur. Çoğunluğu gelişmiş ülke olmak üzere toplam 20 ülkenin, dünyadaki karbondioksit emisyonunun %80'ini oluşturduğunun saptanmasının ardından, global ısınmaya karşı ilk defa bu kadar etkin bir mekanizma devreye sokulmuştur. Ancak toplantıya katılan 160 ülke hükümetinden pek çoğunun henüz Kyoto protokolünü dahi imzalamamış olması ve imzalamak için "bekle-gör" politikası gütmeleri, bu konferansın hedeflerinden çok uzakta olduğunun bir kanıtıdır. Nitekim konferansın herhangi bir anlaşmayla sonuçlanamaması, tartışmaların AB ile ABD arasında kilitlenmesi bunun önemli göstergelerinden sayılmaktadır. Özellikle ABD'nin global ısınmanın maliyetini neredeyse tümüyle az gelişmiş ülkelerin sırtına yükleme anlamına gelen teklifi, başta çevreci sivil toplum grupları olmak üzere pek çok ülkenin tepkisini çekmiştir (Doğaner Gönel, 2002: 3-4).

Seragazı Emisyon İstatistikleri, 2016 toplam sera gazı emisyonu 2016 yılında 496,1 Mt CO₂ eşdeğeri oldu. Sera gazı emisyon envanteri sonuçlarına göre, 2016 yılında toplam sera gazı emisyonu CO₂ eşdeğeri olarak 496,1 milyon ton (Mt) olarak hesaplandı. 2016 yılı emisyonlarında CO₂ eşdeğeri olarak en büyük payı %72,8 ile enerji kaynaklı emisyonlar alırken, bunu sırasıyla %12,6 ile endüstriyel işlemler ve ürün kullanımı, %11,4 ile tarımsal faaliyetler ve %3,3 ile atık takip etti. Bunun yanında kişi başı sera gazı emisyonları 1990 yılına göre 2016 yılında %135 artış göstermiştir. 1990 yılında kişi başı CO₂ eşdeğer emisyonu 3,8 ton/kişi olarak hesaplanırken, bu değer 2016 yılında 6,3 ton/kişi olarak hesaplandı (Grafik-1).

Grafik 1: Kişi Başı Sera Gazı Emisyonu, 1990-2016

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24588>

CO₂ emisyonlarındaki en büyük payı enerji kaynaklı emisyonlar oluşturdu. Toplam CO₂ emisyonlarının 2016 yılında %33,5'i elektrik ve ısı üretiminden olmak üzere %86,1'i enerjiden, %13,6'sı endüstriyel işlemler ve ürün kullanımından, %0,3'ü ise tarımsal faaliyetler ve atıktan kaynaklandı. CO₄ emisyonlarının %55,5'i tarımsal faaliyetlerden kaynaklandı. CO₄ emisyonlarının %55,5'i tarımsal faaliyetlerden, %25,8'i atıktan, %18,6'sı enerjiden, %0,03'ü ise endüstriyel işlemler ve ürün kullanımından kaynaklandı. N₂O emisyonlarındaki en büyük payı tarımsal faaliyetler oluşturdu N₂O emisyonlarının %77,6'sı tarımsal faaliyetlerden, %12,1'i enerjiden, %6,5'i atıktan, %3,8'i ise endüstriyel işlemler ve ürün kullanımından kaynaklandı.

Yapılan araştırmalara göre 2000'le 2010 yılları arasında emisyon değerleri hiç azalmadığı tespit edilmiştir. Aksine 1970'le 2000 yılları arasında emisyon değerlerindeki artış yılda yüzde 1,3 civarındayken sonraki on yıllık dönemde her yıl yüzde 2,2 civarında olmuştur (IPCC Climate Change 2014). Sera gazı emisyonunun azaltılması için hazırlanan 1997 Kyoto Protokolü küresel ısınmayı durduraktan çok ertelemeyi hedefliyordu; yine de kirliliğin baş sorumlusu ABD, ekonomik büyümesi zarar görecektir korkusuyla kararı onamayı reddetti ve emisyon değerlerini düşürmek için çaba göstermedi (UNEP, The Emissions Gap Report, 2012).

2015 yılının Aralık ayında Paris Anlaşması'yla daha da iddialı hedefler belirlenmiştir. Anlaşma ortalama ısı artış hızını sanayi öncesi seviyelerin 1,5 puan üzerine çekebilemeye amaçlıyordu. Bu hedefe ulaşmak için atılması gereken zor adımların hepsi 2030 sonrasına, hatta 21. yüzyılın ikinci yarısına ertelenerek, tahmini çevresel etkiler gelecek nesillere aktarmış oldu (Harari, 2017b: 227-228).

İklim değişikliğine neden olan sera gazı emisyonlarının nereden ve nasıl meydana geldiğinin küresel etkiler açısından hiçbir önemi bulunmamaktadır. Zira, emisyon kaynaklarına ilişkin alınacak tedbirlerin mekansal bir önemi yoktur. Nihai hedef, insan faaliyetlerinden kaynaklanan sera gazı emisyon indiriminin en az maliyetle gerçekleştirilmesidir (Görmez, 2018: 69). Ancak dünya genelinde kişi başı sera gazı emisyonunda artmıştır. Yukarıdaki grafikte genel olarak artış gözlemlenmekle birlikte emisyon oranlarının yalnızca ekonomik kriz ve durgunluk dönemlerinde düştüğü görülmektedir. Bu nedenle 2008-2009 arasında sera gazı emisyonundaki sınırlı düşüş Kopenhag Mutabakatı'nın değil küresel ekonomik krizin bir sonucuydu (Harari, 2017b: 228).

Gelişmiş ülkelerden bazılarının karbondioksit emisyonunu nasıl azalttığı ise tartışmalı bir konudur. Gelişmiş ülkelerin taahhüt ettikleri emisyon oranlarını düşürmek için kirlitici

sektörlerini bu çerçevede geliştirmekte olan ülkelere devretmeleri "kirliliğinin yer değiştirmesi" olarak nitelendirilmektedir (Çoban, 2004: 21-22).

2. 2. 2. Nükleer Enerji Tartışması

Çevresel boyutun bir başka tartışma konusu da nükleer enerjidir. Nükleer enerji Nükleer santrallerin onlarca farklı türü bulunmakla beraber, elektrik enerjisi üreten bütün nükleer santrallerin çalışma prensibi hemen hemen aynıdır. Nükleer santraller, termik santraller gibi CO₂, SO₂ salınımlarına ve kül oluşumuna neden olmamaktadırlar. Fakat nükleer santraller de kullanılmış yakıt ve radyoaktif atıklar gibi yüksek radyoaktiviteye sahip madde içermektedirler. Bu maddelerin dış ortamla temasının önlenmesi gerekmektedir

Nükleer enerji güneş enerjisi rüzgar enerjisi vb. yenilenebilir enerji kaynakları gibi sera gazı salınımı açısından çevresel bir enerji kaynağıdır. Fakat nükleer enerjinin olası bir hatada ekosisteme ve toplum sağlığına zararlarının onarılması mümkün değildir. Nükleer enerji bir kesim için çevreye çok zararlı bir kesim için ise enerji üretimi bakımından termik santrallere göre çok daha çevreci olan bir enerji kaynağıdır. Ancak nükleer enerjinin gelişmiş ülkelerece kullanılması her iki kesim açısından değerlendirilmesi gereken bir konudur.

Sürdürülebilir kalkınmayı icat eden çevre duyarlılığı yüksek gelişmiş ülkeler nükleer enerji kullanmaktadırlar (Ek-3). Sürdürülebilir kalkınma hedeflerinde en başarılı ülke olan İsveç (Ek-4) iklim değişikliği performans indeksi sonuçlarına göre de en başarılı ülkedir (Ek-5). Ayrıca nüfusu 8 milyonun altında olmasına rağmen İsveç'te 8 adet nükleer enerji santrali bulunmaktadır. Nükleer enerji üretiminin toplam enerji üretiminin neredeyse yarısını karşılamaktadır ve bu alanda dünya sıralamasında 5.sıradadır (Ek-6).Bu noktada bir çok tartışma konusu ortaya çıkmaktadır. Eğer sürdürülebilir kalkınma hedefleri açısından en başarılı olan ülkenin politikalarını az gelişmiş ve geliştirmekte olan ülkelerde uygulayacak olursak, bu ülkelerinde nükleer enerji santrallerine sahip olması gerekecektir. Böylece bu ülkeler enerji bakımından dışa bağımlılıklarını azaltacaklardır. Bunun sonucu olarak da bu ülkeler hem ekonomik hedeflerinin rakamlarını iyileştirmiş olacak hem de ülkelerinde ekonomik refahla birlikte yoksulluğu azaltabilecekleridir. Tabi en önemlisi bu ülkeler doğaya zararlı enerji kaynaklarını kullanmayacak dolayısıyla sera gazı salınımının azaltılmasında başarılı olacaklardır.

Diğer taraftan nükleer enerji çevre açısından çok zararlı ise ve az gelişmiş olan ülkeler nükleer enerji kullanmazsa sürdürülebilir kalkınma endekslerinde başarılı olamayacaklar ve

çevreye daha az duyarlı görüneceklerdir. Gelişmekte olan ülkeler her durumda çevreye duyarlı olmamak eleştirisi ile karşı karşıya kalacaktır.

2. 3. Sürdürülebilir Kalkınmanın Ekonomik Hedeflerinin Sonuçları

Sürekli ve dengeli kalkınma ya da sürdürülebilir kalkınma (sustainable development) kavramı 1970'li yıllardan bu yana ekonomi, toplum ve çevre arasında kurulmak istenen dengenin yeni bir anlatımı olarak ortaya çıkmıştır (Keleş, Hamamcı ve Çoban, 2015: 175-176).

Sürdürülebilir kalkınma ideali her ne kadar da bu üç dinamiği birbirine bağlı halkalar olarak kurgulamaya çalışmış olsa da kavramın yarattığı belirsizlik hali hazırda ortadadır. Her üç kategoriye de vurgu yapılmakla birlikte esas olarak ekonomik bir temele dayanan sürdürülebilir kalkınmanın hedeflendiği söylenebilir (Gidding, Hopwood, O'Brien, 2002: 188).

Ekonomik perspektif, çevresel etkilerin ön plana çıkarılmasını, ekonomik büyümenin kısıtlanması olarak görme eğilimindedir. Ekonomik açıdan sürdürülebilirliğin sağlanması için tüketim büyük önem taşımaktadır. Ekonominin sürdürülebilirliği için tüketimin de sürdürülebilir olması esastır. Bu nedenle de üretim ve tüketim kalıplarının değiştirilmesinde çok yönlü ekonomi politikalarının geliştirilmesine gereksinim vardır. Sürdürülebilir kalkınma bağlamında oluşturulacak böylesi bir ekonomi politikası anlayışının olanaksızlığını vurgulayarak, çevreyle uyumlu, dönüştürülebilir hammadde çıktılarının üretildiği ve sosyal sorumluluk anlayışına sahip ekonomi politikalarının devreye girmesi ve hatta gerektiğinde de büyümenin sınırlandırılması anlayışına dayanır. Kavram içerik olarak böylesi bir niteliğe vurgu yapmakla birlikte ortaya konan durumun pratikte gerçekleşme biçimleri ülkeler bazında farklılık gösterir (Çımrın,2014:179-180).

Az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerin karşılaştıkları problemlerin kaynağının yeteri kadar büyümelerinden kaynaklandığı iddia edilir. Ve daha fazla büyüüp sanayileşmiş ülkeler gibi olurlarsa ancak, sorunlarından arınabilecekleri salık verilir. Bu yüzden daha fazla büyümek için daha fazla krediye ve dış borca girmeleri gerektiği, bütçelerini denkleştirmek için temel sosyal hizmetlerden daha fazla tasarruf etmelerinin elzem olduğu ve tabii ki daha fazla sanayileşmeleri gerektiği salık verilir (İdem, 2002: 79).

Daha çok yemeye ve daha çok büyümeye endekli bu bakış açısı yoksulluğu ve ekolojik problemleri yıldan yıla artırırken, Güney yarım küre ülkelerinin dış borç yüklerini

yıldan yıla artırıp sağlık, eğitim gibi temel sosyal hizmetlere ayrılan kaynakları kullanmaktadırlar (İdem, 2002: 79- 80).

Ekonomik refahlarından ödün vermek istemeyen gruplar karşı olsalar da zaten sonuçlar itibariyle sürdürülebilir kalkınma ekonomiyi çevreye tercih eden bir anlayışa dönüşmüştür. Örneğin 1990 yılında dünyada kişi başına düşen milli gelir (GSMH) 4 bin 63 dolar iken, 2009'da 8 bin 727 dolara yükselmiştir. Dünya nüfusu 7 milyara yaklaşmıştır. Kirlilik ve emisyon oranlarında bir azalma görülmezken ortaya atıldığı dönemdeki iyi niyetli de olsa, sürdürülebilir kalkınmanın hedeflediği üzere gelir artışının sosyal olarak eskisinden daha adil dağıtıldığı da söylenemez. Sürdürülebilir kalkınma adına kaydedilen ilerlemeler belirsiz kalmaktadır (Aksu, 2011: 5).

3. SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMAYA ELEŞTİRİLER

3. 1. Sürdürülebilir Kalkınmanın Kavram Eleştirisi

Sürdürülebilir kalkınma kavramına getirilen eleştirilerden ilki sürdürülebilir kalkınmanın tanım eleştirisidir. Kavrama pozitif ya da negatif yaklaşan hemen herkesin dile getirdiği eleştiri "kavramın belirsizliğidir. Yalnızca Ortak Geleceğimiz Raporu'nda kavramın 6 farklı tanımı bulunmaktadır (Kayıkçı, 2012: 18).

Kavrama getirilen bir diğer eleştiri ise; sürdürülebilir kalkınmanın tanımında yer alan "bugünün ihtiyaçları" sözü ile kast edilen ihtiyaçların ne olduğunun tartışmaya açık olmasıdır. Çünkü az gelişmiş ve gelişmiş ülkelerin ihtiyaçları arasında fark vardır. Az gelişmiş ülkeler için en temel ihtiyaçlar fiziksel nitelikte olup bunlar yeme içme, uyuma, barınma vb. gereksinimlerdir. Bu bakımdan sürdürülebilir kalkınmanın tanımında geçen ihtiyaç kelimesi belirsiz kalmaktadır.

3. 2. Sürdürülebilir Kalkınmanın Gelişmiş Ülkeler Tarafından Hazırlanması

Sürdürülebilir kalkınma politikalarının çoğu gelişmiş devletler tarafından hazırlanıp uluslararası belgelere aktarılır. Bu durum ulusal kalkınma politikalarının oluşturulması ve yönetimi anlamında gelişmiş devletlerin isteklerine ve politikalarına bağlı olma sonucunu yaratır. Ayrıca Sürdürülebilir kalkınma projelerini hazırlayan danışman şirketlerin de çoğu ve bu projeleri inceleyip mali destek veren OECD, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü, IMF gibi uluslararası finansman kurumlarının tamamı, gelişmiş devletlerin elindedir. Bu durum Sürdürülebilir kalkınmanın gelişmiş devletlerin az gelişmiş devletleri 'küresel yönetim' adı altında 'yönetmek' için kurdukları yeni bir tuzak olarak değerlendirilmektedir (Bozoğlu, 2008).

Bölgeler ve ülkeler arasında sürdürülebilirlik ve kalkınmada farklı öncelikler ve ihtiyaçlar vardır. Uluslararası belgelerle hazırlanan ve gelişmiş devletlerin önceliklerine göre şekillenen sürdürülebilir kalkınma politikaları temel hedefleri belirlese de, devletlerin ve toplumların gerçeklikleri ve öncelikleriyle örtüşmekte eksik kalmaktadır. Orta Afrika ülkelerinde açlıktan ölen, temiz suya ulaşamadıkları için salgın hastalıklarla mücadele eden insanlar için iklim değişikliği ile mücadelede karbon salınımının azaltılmasına ilişkin hedeflerin tutturulması hiç bir önem arz etmezken, Hollanda gibi, küresel ısınma sonucu artan

buzul erimeleri sebebiyle yükselecek deniz suları altında kalacak ülkeler için iklim değişikliği ile mücadele çok daha önemli bir konudur (Swann, 2013).

3. 3. Gelişmiş Ülkelerin Çifte Standart Uygulamaları

Sürdürülebilir kalkınma için diğer bir olumsuz tablo gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin çevreyi korumaya dair tutarsız tutumudur. Örneğin gelişmiş ülkelerde yasaklanan bir ilaç, gelişmekte olan ülkelerde kullanımına izin verilmektedir (Mellor, 1993: 210-213).

Endüstri Devrimi'ni gerçekleştirmiş ülkelerde daha fazla gelişme için; modernlikle geleneksellik arasında bulunan ya da alternatif bir moderniteyi inşa etmiş ülkelerde de yalnızca yaşamı sürdürebilmek için yapılan çeşitli tür ve boyuttaki doğal çevre tahribatının sürdürülebilir kalkınmayı olumsuz etkilediği yönündedir.

Buna karşın diğer bir görüş de "gelişme ve çevre niteliği ilişkisinin çeşitli siyaset ve uygulama araçları ile düzenleneceği" konusundadır. Burada kalkınma kavramından fedakârlık etmeden, yeni ekonomik dengelerin çevre ile uyumlaştırılmasının olabilirliği savunulmaktadır. Ancak genellenebilir bir içerik ve nitelikteki çevre bilinci, koruma kavramı ve olgusundan söz etmek mümkün değildir, çünkü endüstri ülkelerinin kendi çıkarlarını etkilemediği sürece çevre korunmasına ilişkin standartların kullanılması ve uygulanmasından yana oldukları gözlemlenmektedir. Daha açık bir ifade ile endüstri ülkeleri kendilerini olumsuz yönde etkileyen sorunların üzerine giderken, diğer yandan kendileri dışındaki ülkeleri doğa ile ilişkileri söz konusu olduğunda farklı davranışlar göstererek, onlar için çevreye ters düşen ekonomik sistemler uygulamaya çalıştıkları da bilinmektedir. Bu olguya bağlı olarak gelişmekte olan ülkelerde da kısa dönemli çıkarların ön plana çıktığı ve daha fazla rant elde edebilmek için tarım, hayvancılık, madencilik ve benzer gibi doğal kaynakları olabildiğince kullanarak kârlı üretim yapabilmek isteminde olmaları özellikle yadırganacak bir olgudur (Tekeli, 1973: 12-17).

Endüstri ülkeleri, gelişmekte olan ülkeler için çevre konusunda sürekli ve dengeli kalkınmanın hızlandırılması, ticaretin liberalizasyonu, ticaret ve çevrenin birbirini destekleyici olması, sürekli ve dengeli kalkınma ile uyumlu ekonomik politikaların geliştirilmesi gibi kararlar almakta ve tavsiyelerde bulunmaktadır. Ancak gelişmekte olan ülkeler bu tür çevre koruma tavsiyelerini ülke plan ve programlarına alma ve işlerlik kazandırma sürecine girme aşamasında iken, endüstri ülkeleri, yine kendileri dışında kalan ülkeler için uyguladıkları programlar ve kendi ülkeleri için büyük rant getiren ekonomik ve siyasi yaptırımları sonucu

bu ülkelerdeki çevre sorunları yoğunlaşmakta ve bu nedenlerle dünyayı büyük tehlikeler ile karşı karşıya bırakmaktadır (Atabay, Kaçmaz, 2007: 48). Sachs bu durumu "Gezegeenin kurtuluşu, dünya üzerindeki bütün insanların hayatlarına müdahale etmek için yeni bir gerekçelendirme dalgası olmak yolu" şeklinde ifade eder (Sachs, 1991: 256).

Gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkeler için tavsiyede bulunması ise bağımlılık teorisi gibi bazı yaklaşımlarda olumlu karşılanmamaktadır. Bağımlılık teorisi, Latin Amerika'da geleneksel Marksist ve yapısalcı düşüncelerden etkilenerek ortaya çıkmıştır (Palma, 2008: 1). Geleneksel Marksist düşüncede Marx, kapitalizmi yayılmacı ve sömürgeci karakteri üzerinden tahlil etmektedir. Marksist yaklaşıma göre kapitalist ülkeler az gelişmiş ülkeleri kendilerine bağımlı kılacak politikaları uygulamaktan kaçınmamaktadır.

Paul Baran tarafından 1950'li yıllarda az gelişmiş ülkeler ile gelişmiş ülkeler arasındaki ilişkiler bağlamında geliştirilmiştir. Baran'a göre, az gelişmiş ülkelerin kalkınmaları gelişmiş ülkelerin çıkarlarına ters düşmektedir. Gelişmiş ülkelerin ihtiyaç duydukları önemli hammaddeleri gönderen, bu ülkelerin şirketlerine büyük karlar ve yatırım alanları sağlayan az gelişmiş ülkeler, gelişmiş ülkeler için her zaman vazgeçilmez bir hinterland olmaktadır. Bu nedenle ABD ve diğer gelişmiş ülkeler kaynak ülkeleri olarak adlandırılan az gelişmiş ülkelerin sanayileşip kalkınmalarına karşı çıkmakta ve bunun için her türlü engeli çıkarmaktadırlar. Baran'a göre, az gelişmişlik kapitalist gelişimin alternatif maliyetini oluşturmaktadır. Bu alternatif maliyet ekonomik faaliyet sürecinde yaratılan katma değer, ticari ilişkiler yoluyla, görece olarak az gelişmiş ülkelere gelişmiş ülkelere orantısız biçimde aktarılmasının sonucunda ortaya çıkmaktadır. Uluslararası ekonomik ilişkilerde ortaya çıkan katma değer gelişmiş ülkelerde yoğunlaşması diğer ülkelerin yoksullaşması sonucunu doğurmaktadır. Gelişmişlik ve az gelişmişlik bir madalyonun iki yüzü olarak kabul edilmektedir. Baran (1957); gelişmiş ülkelerin, bir yandan az gelişmiş ülkelerin kalkınmalarının önünde engeller yaratırken, diğer taraftan da bu ülkelerin kalkınmalarının sağlanması gerekliliği yönündeki söylemleri siyasi ve ideolojik hile olarak nitelendirilmektedir. Az gelişmiş ülkelere verilen kalkınma yardımlarının asıl amacının bu ülke halklarının yaşam düzeyini yavaş ve kademeli olarak yükselterek toplumun sanayileşme talebinin azaltılması ve sosyo-ekonomik ilerlemenin yavaşlatılması olarak değerlendirilmektedir (Baran, 1957: 120-122).

3. 4. Kuzey-Güney Farklılaşması

Dünya ülkeleri toplumsal ve ekonomik gelişmişlik açısından iki temel gruba ayrılmaktadır: Gelişmiş ve gelişmemiş olanlar. Tümü dünyanın kuzey yarım yuvarında yer alan gelişmiş ülkeler, geçtiğimiz birkaç yüzyıl boyunca dünya kaynaklarını işlemişler, sanayi devriminin ve uluslararası ticaretin tek sahipleri olarak bugünkü ayrıcalıklı konumlarına gelmişlerdir. İleri teknolojiye sahip bu sanayi ülkeleri uluslararası mal, para ve kaynak akımını denetlemektedirler. (Keleş, Hamamcı ve Çoban, 2015: 320-321).

Güney yarım kürede yer alan gelişmemiş ülkelerin temel özelliği ise yoksulluktur. Bu yoksulluğun nedeni olarak, doğal kaynaklarının daha az kullanımı, toplumsal ve ekonomik gelişimin sınırlı olması ve bilgi ve teknoloji konusunda da geri kalması gösterilmektedir.

Uzun süredir dünya kaynaklarını işleyen, yeraltı ve yerüstü kaynaklarını işlenmiş maddeye ya da enerjiye dönüştüren, bunların dolaşımını düzenleyen gelişmiş ülkeler, bugüne dek yürüttükleri ekonomik faaliyetler sonucunda, yalnızca varıllığın değil, kirlenmenin de tekeli ellerinde tutmuşlardır (Keleş, Hamamcı ve Çoban, 2015: 321).

Çevreyle ilgili kaygılarını ortaya koyan sanayileşmiş ülkeler (Avrupa, Kuzey Amerika ve Japonya) genelde kuzey yarım kürede, gelişmekte olan ya da azgelişmiş ülkeler olarak adlandırılan ve yoksulluk ile kalkınma konularını ön plana çıkaran ülkeler de (Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkeleri) ağırlıklı olarak güneyde yer aldığı için, bu ayrım sürdürülebilir kalkınma yaklaşımlarında Kuzey/Güney farklılaşması olarak nitelendirilmektedir (Çınar: 12).

Kuzey ülkelerine göre çevre sorunlarının nedeni, aşırı nüfus artışı, yetersiz ve çok enerji harcayan kirlenici teknolojiler; çözüm ise etkin bir doğum kontrolü politikası, azgelişmiş ülkelerin dış borçlarından kurtulması ve çevre teknolojileri transferidir. Güney'e göre ise çevre sorunları Kuzey'in savurgan üretim/tüketim anlayışının ve Güney'in kendi azgelişmişliğinin bir sonucudur. Azgelişmiş ülkeler, mutlak olarak ekonomik ve toplumsal gelişmeyi gerçekleştirmek istemekte ve gelişmiş ülkelere bedava çevre teknolojileri transferi yapmalarını ve borçlarının silinmesini talep etmektedirler (Kaplan, 1999: 35).

Sürdürülebilir kalkınmanın önündeki en önemli engellerden biri gelir adaletsizliğidir. Bir sonraki yemeğini kazanma peşindeki insan çevreyi koruma ilgili öğütleri dinlemeyecektir. Kuzey ülkelerine en kötü çevresel zararlar gibi görünen eylemler -yağmur ormanlarının yakıt olarak kullanılmak üzere kesilmesi gibi- genellikle başka hiçbir gelir elde etme yolu olmayan insanlar tarafından gerçekleştirilmektedir (DeWitt, 1992, 45).

Aşağıdaki tabloda örnek olarak bir Kuzey Ülkesi ile bir Güney Ülkesi'nin dünya kaynaklarını kullanım oranının karşılaştırılması verilmiştir.

Tablo 2: ABD ve Hindistan İçin Kaynak Kullanım Oranları

Ülke	Dünya Nüfusuna Oranı (%)	Toplam Enerji Tüketimindeki Payı (%)	Toplam CO2 Üretimindeki payı (%)	Dünya GSMH'si İçindeki Payı (%)
ABD	5	25	22	25
Hindistan	16	3	3	1

Kaynak: Dewitt, 1992: 47.

Kapitalist gelişime paralel olarak çevre sorunları ve doğal kaynakların tüketiminin artmasına paralel olarak ortaya çıkışı, gelişmiş ülkelerle az gelişmiş ülkelerin çevre sorunlarının boyutlarının ve etkilerinin farklı düzeylerde olması sonucunu vermiştir. Bu nedenle sürdürülebilir kalkınma da değerlendirilirken, az gelişmiş ülkeler ve gelişmiş ülkeler açısından farklı anlamlar kazanmaktadır. Bu açıdan sürdürülebilir kalkınmanın evrensel bir kalkınma paradigması olup olmadığı sorusu gündeme gelmiştir.

3. 5. Çevrenin Ekonomiye Tercih Edilmesi

Sürdürülebilir kalkınma söyleminde çevreye, milli gelire dahil edilecek bir kaynak (stok) gözüyle (*kaynak yönetimci*) bakılmaktadır. Başka bir deyişle söylem, ekonomik odaklıdır. Bu nedenle, bir taraftan artan çevre duyarlılığını karşılamayı hedeflerken, diğer taraftan da bu duyarlılığın kalkınmaya zarar vermemesi gerektiğine vurgu yapmaktadır (Kayıkçı, 2012: 128).

Sürdürülebilir kalkınma hem çevre ilgili hem de büyüme odaklı olması ile kapitalizmin devamı için ideal bir kılıf olmuştur. Ancak neyin sürdürülmesi istendiği konusu tartışmalıdır. Çünkü yaşamın sürdürülebilirliği esas iken yapılan politikalar neticesinde ekonomik büyümenin sürdürülebilir olması konusunda ilerleme sağlandığı görülür. Çünkü kapitalist sistemde gerçek anlamda sürdürülebilir kalkınma politikalarını uygulayabilmek mümkün değildir (Çokişler ve Çokişler, 2017: 5).

İlk olarak, kapitalizmde her hangi bir faaliyetin sürdürülebilirliğinin ön şartı o faaliyetin kârlı olması, en azından elde edilecek faydanın maliyetinden fazla olmasıdır. Dolayısıyla kapitalist bir düzende, sürdürülebilir kalkınma ancak kârın yüksek olduğu sektörlerde ve kâr maksimizasyonu sağlanacak şekilde uygulanabilir. Dolayısıyla faydasız veya kârsız bir işin, sektör açısından sürdürülmesinin imkânı yoktur. Çevre koruma gibi sosyal adaletin ve eşitliğin sağlanması da, çoğunlukla yüksek maliyetli, sektör ya da firma bazında kârlı olmayan, geri dönüşü ve toplumsal faydası da uzun dönemde görülen konulardır (Doğaner, 2002: 6). Bu durumda kapitalist düzende sürdürülebilir kalkınma uygulanamaz çünkü kapitalizmin para kazanma dışında başka bir planı yoktur (Marcuse, 1998: 107).

İkinci olarak, gerçek sürdürülebilir kalkınma politikaları kapitalizmin sürekli üretim ve daha fazla tüketim döngüsü ile tamamen ters düşer. Öncelikle sürdürülebilir kalkınma insan faaliyetlerinin çevre üzerinde daha az baskı yapacak şekilde yeniden organize edilmesini gerektirir. Ancak her ne kadar, sürdürülebilir kalkınma politikaları, insanların refah düzeyi ve gelirinin artırılmasını hedeflese de, parayı nasıl kullanacakları konusuyla ilgilenmez. Kapitalist düzende ise insanlar, gelir düzeyleri ve ekonomik seviyeleri arttıkça daha fazla harcama ve tüketme eğilimindedir. Çünkü insan ihtiyaç ve arzuları sınırsızdır ve temel ihtiyaçlar karşılandıkça yerini giderek daha lüks ihtiyaçlar alır. Buna ilaveten, kapitalist tüketim anlayışı da, insanları daha büyük araba, daha büyük ev, daha fazla eşya, daha fazla yiyecek alma yönünde etkiler. Kapitalizmin baskısı olan aşırı tüketimin önüne geçilmezse, çevre üzerindeki baskılar da artarak devam edecektir. Aşırı tüketim sadece daha fazla hammadde kullanımı anlamına gelmez, daha fazla enerji kullanımına ve daha fazla atık oluşumuna da sebep olur. Bu durumda aynı anda hem daha az tüketim gerektiren sürdürülebilir kalkınmayı, hem de daha çok tüketimi empoze eden kapitalizmi uygulayabilmek büyük bir çelişki yaratacaktır. Bu yüzden günümüzde sürdürülebilir kalkınma politikalarında, tüketimin azaltılması yönündeki politikalara hiç değinilmez.

Bir ekonominin sürdürülebilirliği toplam sermayenin ve sabit sermaye miktarının aynı şekilde elde tutulmasına bağlıdır. Dolayısıyla sürdürülebilirlik analizi yaparken toplam sermayenin hangi unsurlardan oluştuğunu bilmemiz gerekmektedir. Toplam sermaye insan emeği ile doğal sermaye olmak üzere iki temel üretim faktöründen oluşur. Önemli olan nokta ise, toprak ve su kaynakları, denizler, flora ve fauna ormanları, su alanları ve doğal kaynaklar ve ekosistemler kullanılarak, tüketilmesi ve atıkların üretilmesi üzerine kurulu olan "tek geçişli" ekonomilerin sağladığı büyümenin sürdürülebilir olamayacağıdır. Çünkü böyle bir büyüme gittikçe doğal sermayeyi tüketecek ve insan dahil tüm canlılara yaşam alanı

bırakmayacaktır. Sürdürülebilirliğin sağlanması için toplam sermayenin eksilmemesi gerekir. Çünkü sürdürülebilirlik, kalkınmanın niceliksel boyutu üzerine değil, niteliksel boyutu üzerinde durulması gerektiğini ortaya koymaktadır (Uslu, 1997: 47-53).

Sorun sermayenin mantığı ile doğanın kendini yenileme ve onarma süreçleri, ekolojik döngüleri ve geri besleme sistemleri arasındaki bağdaşmazlık ve sermayenin genişleyen yeniden üretimi ile doğanın yeniden üretilmesi arasındaki çelişkinin keskinleşmesidir. Bu anlamda sürdürülebilir kalkınmanın ve doğanın birlikte var olmaları olanaksızdır. Çünkü temeli piyasaya dayanan kalkınmanın her türlüşünün, doğaya bir maliyeti olacaktır ve kalkınma adına yapılacak her şey er ya da geç doğadan bir şeylerin eksilmesine neden olacaktır (Altıok, 2014: 93).

3. 6. GSMH Niteliksiz Büyümesi

GSMH'yi artırmak için büyük yatırımlara ve dolayısıyla büyük sermayelere ihtiyaç olacaktır. Gelişmekte olan ülkeler için bunu yapmanın tek yolu yabancı sermayenin ülkeye girmesi olacaktır. Peki bir yabancı yatırımcı gelişmekte olan ülkeye girdiğinde neye yatırım yapacağı önemlidir. Bu yatırımlarda genel olarak gerçek ihtiyacı karşılayıp karşılamadığına bakılmaksızın en çok kârı en kısa zamanda getirecek olan yatırımlar olmaktadır. Bu amaca hizmet edecek yatırımların ise ağırlıklı olarak orta ve üst sınıfın talep ettiği şeyler olduğu görülmektedir. Örneğin gerçek ulaşım ihtiyacını karşılamaya değil de lüks jeepleri üretmek için, en çok ihtiyaç duyulan temel gıdalara değil de kozmetiklere yatırım yapacaktır. Çünkü burada neyin, ne için üretildiğinin bir önemi yoktur. Önemli olan GSMH'nin artırılmasıdır (Ata, 2002: 47).

Birtakım iyileştirmelerle yurttaşların karar alma süreçlerine katılması, kendini yenileyebilen bir ekonomik sistem, uyumsuzluklara karşı bir sosyal adalet arayışı, yönetimde esneklik arayışı olanaklı iken; mevcut küresel kapitalizmin, örneğin gelişme için ekolojik tabanı korumaya saygı duyan bir sisteme dönüşebileceği son derece şüphelidir (Çıvgın, 2011: 20). Çünkü mevcut ekonomik sistemde üretim karlılık ve genişlemeye dayanır. Ticaret ve finansman piyasalarında ise sürdürülebilirlikten çok ticaret ve iktisadi işbirliği örgütlerinin yasaları geçer. Dünya Ticaret Örgütü, Dünya Bankası ve IMF gibi kuruluşlar dünyada ticaretin önündeki engelleri ortadan kaldırma misyonuyla yükümlüdür. Bu örgütlerin kazanılmış haklarına göre ticareti düzenleyen sözleşmeler yaptırım olarak maddi tazminatı

uygularken, çevre sorunlarına getirebileceği yaptırımlar ancak etik ya da ikna düzeyinde kalabilmektedir (Duru, 2006, 56).

3. 7. Gelir ve Servette Eşitsizlik

Dünyanın bir kısmında büyük ekonomik gelişmeler ve refah düzeyinde artışlar yaşanırken, dünya nüfusunun önemli bir bölümü halen ciddi bir yoksulluk ve sefalet içinde bulunmaktadır. Yoksulluğun bu denli yüksek seviyelerde kalmasına neden olan en önemli faktörler arasında gelir ve servet dağılımı başta olmak üzere sağlık, eğitim, finansal hizmetlere erişim gibi alanlarda karşılaşılan eşitsizlikler gelmektedir. Bu tür eşitsizlikler yoksulluğa neden olmakla birlikte, hayatın farklı alanlarında da başlı başına bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

İnsanlar ülkeler ve bölgeler arasındaki gelir eşitsizliklerini ortaya koyan farklı ölçümler bulunmaktadır. Bölgeler arası ekonomik eşitsizliği ortaya koymak amaçlı yapılan bir çalışmada kişi başı gayrisafı yurt içi hasıla (GSYİH) verileri 1870 yılından itibaren hesaplanmıştır (Emin, 2016: 8).

Çalışmadan elde edilen bilgilere göre 1870 yılında dünya genelinde kişi başı GSYİH 873 dolardır. Aynı yıl ABD'nin içinde bulunduğu ülke grubunun kişi başı GSYİH'sı Afrika bölgesindeki kişi başı GSYİH'den beş kat daha fazladır. Aradaki bu eşitsizlik 1950 yılında 13 kata, 2003 yılında ise 18 kata çıkmıştır.

Tablo 3: Bölgelere Göre Kişi Başı GSYİH (uluslararası dolar)

Bölge	1870	1913	1950	1973	2003
Batı Avrupa	1.960	3.457	4.578	11.417	19.912
ABD, Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda	2.419	5.233	9.268	16.179	28.039
Asya	556	969	717	1.718	4.434
Latin Amerika	676	1.494	2.503	4.513	5.786
Doğu Avrupa, SSCB	941	1.558	2.602	5.731	5.705
Afrika	500	637	890	1.410	1.549
Dünya	873	1.526	2.113	4.091	6.516

En düşük ve en yüksek arasındaki fark	5.1	8.1	13.1	12.1	18.1
---------------------------------------	-----	-----	------	------	------

Kaynak: Bolt and Zanden, 2014.

Bu fark günümüzde daha da vahim boyuttadır. Şöyle ki Dünya Bankası'nın yayımladığı verilere göre 2015 yılında dünyanın en fakir 20 ülkesinde ortalama kişi başı milli gelir 1300 dolar civarındayken, en zengin 20 ülkedeki ortalama kişi başı milli gelir öncekilerin 46 katına eş değer olan 61.000 dolar civarındadır.¹ Ülkeler arası eşitsizliğin yanı sıra aynı ülkede yaşayan insanlar arasında da gelir dağılımı açısından eşitsizlik bulunmaktadır. Bu tarz eşitsizlik GİNİ katsayısı ile ölçülmektedir. GİNİ katsayısı 0 ile 1 sayıları arasındaki değerleri alır. Bu ekonomide elde edilen gelirin tam adaletli (herkesin eşit pay alması) olması durumunda GİNİ katsayısı 0'a eşittir. Bu durumun tam tersi, yani gelirin tek kişide toplanması durumunda da söz konusu katsayısı 1'e eşittir. Bu iki uç durum hiçbir zaman gerçekleşmeyip GİNİ katsayısı 0,23 ile 0,67 arasında seyretmektedir (Emin, 2016: 8-9).

GİNİ katsayısı yanı sıra gelir eşitsizliğini gözler önüne seren bir diğer önemli istatistik de nüfusun en zengin %10 ya da %1'lik kısmının elde ettiği gelirin en fakir kısmının elde ettiği gelirden kaç kat fazla olduğunu gösteren istatistiklerdir. Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü'nün (OECD) hesaplamış olduğu verilere göre en zengin %10'luk kesimin geliri en fakir %10'luk kesimden (OECD ülkeleri genelinde) 10 kat daha fazladır. AB ülkeleri, Kanada, Japonya, Güney Kore ve Avustralya'da bu fark daha düşük seviyelerde meydana gelirken, dünyanın en büyük ekonomisi olan ABD'de hayli yüksektir. Bunun yanı sıra, yoksulluğun daha yoğun hissedildiği bölgelerde de en zengin ile fakir arasındaki gelir farkı diğer bölgelere kıyasla daha yüksek seviyelerde meydana gelmektedir (Emin, 2016: 10).

Küresel gelir dağılımında gözlemlenen adaletsizlik, servet dağılımına bakıldığında daha da vahimdir. 250 trilyon dolar olan küresel servetin %67'si Kuzey Amerika ve Avrupa'da bulunmaktadır. En fazla yoksulun yaşandığı Afrika ise küresel servetin sadece %1'ine sahiptir. Daha sağlıklı bir kıyaslama yapmayı sağlayan kişi başı servet göstergesi incelendiğinde, bölgeler arası servet adaletsizliği daha net bir şekilde görülmektedir. Şöyle ki, küresel servetin %37'sinin bulunduğu Kuzey Amerika'da kişi başına yıllık 342.302 dolar servet düşerken bu miktar Avrupa'da 128.506 dolardır. Küresel servetten en küçük pay alan Afrika ve Hindistan'da ise kişi başına yıllık 4.000 dolar civarı servet düşmektedir (Emin, 2016: 10-11).

¹ Hesaplamalar 2011 yılı satın alma gücü paritesine göre yapılmıştır.

Güncel bir araştırmaya göre 2015 yılında dünyanın en zengin 62 kişinin dünya nüfusunun %50'si ile eşit mal varlığına sahip olduğu anlaşılmaktadır. 2010 yılında ise dünya nüfusunun yarısının mal varlığına sahip kişi sayısı 388 idi. Aradaki beş yılda en zengin 62 kişinin mal varlığı %45 oranında artış gösterirken, fakir olan dünya nüfusunun mal varlığı %38 oranında azalmıştır. Ayrıca, 21.yüzyılın başından itibaren dünya servetinin artışından nüfusun yarısı %1 oranında faydalanırken, servet artışının yaklaşık yarısı en zengin %1'in servetine eklenmiştir (OXFAM, 2016: 2).

Gelir eşitsizliğinin artmasının en önemli nedenleri arasında küreselleşme bulunmaktadır. Ülkeler arası ticaret bariyerlerinin kalkıp ticaretin küreselleşmesiyle üreticilerin üretimlerini daha ucuz iş gücüne sahip ülkelere kaydırmaları sonucunda, bu ülkelerdeki vasıfsız iş gücüne olan talep artacağından bu işçilerin gelirlerinin de artacağı ve gelir eşitsizliğinin azalacağı öne sürülmektedir. Üretimin genellikle ucuz iş gücüne sahip gelişmekte olan ülkelere kayması sonucunda ise, gelişmiş ülkelerde artık vasıfsız işçilere ihtiyaç kalmayacağı için buralardaki işçilerin gelir kaybı yaşayacağı tahmin edilmektedir. Gelir kaybı yaşanmasına rağmen ticaretin küreselleşmesi, ithal edilecek ürünlerin daha ucuz olmasına yol açacağından dolayı da gelişmiş ülkelerdeki vasıfsız işçilerin reel gelirlerinde dolaylı bir artış olacağı savunulmaktadır (IMF, 2015: 19).

Finansal piyasaların küreselleşmesi de gelir eşitsizliğini artırıcı bir diğer etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Küresel piyasalar genellikle en verimli varlıklara sahip ülkelerin ve bireylerin kazançlarını artırdığından, bu durum ülkeler ve bireyler arasındaki eşitsizliği artırmaktadır (Baş, 2009: 51).

Küreselleşmenin bu denli yüksek olduğu dünya ekonomisinde hali hazırda var olan kurallar daha çok ekonomik güce sahip ülkelerin ve bireylerin lehine çalışmaktadır (Baş, 2009: 51). Buna verilebilecek en iyi örnek "vergi cennetleri" denilen ülkelerin varlığıdır. Dünya genelinde vergi cennetlerinde bulunan para miktarı 2000 yılından itibaren neredeyse dört kat artış göstermiştir. OXFAM'ın dünyadaki en büyük 100 şirketin de içinde bulunduğu 200 şirketle yapmış olduğu bir araştırmaya göre, her 10 şirketten 9'unun vergi cennetlerinde en az bir şubesi olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca, uluslararası şirketlerin vergi cennetlerine aktarmış olduğu tahmin edilen paraların gelişmekte olan ülkelerin yıllık 100 milyar dolar civarında bir zarara uğrattığı da ifade edilmiştir (OXFAM: 2016: 20).

Kuralların güçlüler lehine çalıştığını gösteren başka bir durum da Bretton Woods kuruluşları olarak bilinen Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu (IMF) gibi kurumların sosyoekonomik konulardaki duyarlılıklarının pek fazla olmamasıdır. Bunun en açık kanıtı da

IMF'nin istikrar programlarından yararlanan 39 ülkenin verilerinden faydalanılarak yapılan bir araştırmanın sonuçlarında gözlenmektedir. Bu araştırmanın sonuçlarına göre, IMF'nin uygulamış olduğu istikrar programları, söz konusu ülkelerde gelir eşitsizliğinin daha da artmasına neden olmuştur (Baş, 2009: 62).

3. 8. İnsanmerkezli Çevre Anlayışı

Doğayla insan ya da çevreyle toplum arasındaki etkileşimi göremeyen ikici düşünceler, insan, evrenin odağına yerleştirilir ve doğadaki her şey insana göre konumlandırılır. İnsan, bir sıra-düzen (hiyerarşi) içinde kavranan türlerin en üstünde yer alan doğadan ayrı, öbür türlerin bağlı olduğu doğal ilişkilerden bağımsız bir varlık olarak düşünülür.

İnsanmerkezli yaklaşımların teknolojiye ilişkin değerlendirilmesi de insan-doğa karşıtlığı görüşünden beslenir. Teknoloji yardımıyla insan, karşıtlığı engellerin üstesinden gelerek doğaya egemen olur, doğayı insana yararlı bir biçimde kavuşturur, dönüştürür. Bunun yanında, teknoloji, yeni enerji kaynaklarının bulunması, kirliliğin denetim altında tutulması gibi, çevre sorunlarını çözüme kavuşturacak araçları sağlar. Bu bakımdan, insan merkezli bir çerçevede, teknolojik gelişmelere sınırsız bir güven duyulur (Keleş, Hamamcı ve Çoban, 2015: 50-51).

Sürdürülebilir kalkınma söyleminin inşasında üç unsur öne çıkmaktadır. Birincisi, piyasa ekonomisine vurgu yapılmakta ve sürdürülebilir kalkınmanın piyasa ekonomisinde gerçekleşebileceği izlenimi verilmektedir. İkincisi, sürdürülebilir kalkınmanın çevre boyutundan çok kalkınma boyutu öne çıkarılmaktadır. Üçüncü ve sonuncusu ise, *insan merkezli* bir yaklaşımla sürdürülebilir kalkınmada insan yararı, sağlığı ve yaşam kalitesinin yükseltilmesi öncelikli olarak hedeflenmektedir (Kayıkçı, 2012: 128-129).

İnsanın doğanın sahibi, doğanınsa insanın gelişmesi ve huzuru için onun hizmetine hatta emrine verilmiş bir kaynak çevrecilik anlayışı, insan-çevre ilişkisini yanlış bir bağlantı üzerinden kurduğundan bu ilişkinin karakterini ve kurallarını belirleme konusunda da yanlış bir noktadan hareket edecektir. İnsanın çevreden daha üstün tutulduğu bir anlayışta çevrenin tam olarak insandan korunması mümkün olamaz (Robinson, 2004: 376; Sneddon vd., 2006: 260).

3. 9. Kuşaklararası Adalet Sorunu

Kuşaklararası adalet kaygısı taşıyan düşüncenin aynı kuşak içindeki eşitsizliklere duyarsız kalması beklenemez (TÜBA, 2002: 14). Aynı şekilde çevreye duyarlı olan düşüncenin açlığa mahkum olan insanlara duyarsız kalmasını beklenemez. Ancak yakın zamanda Somali'de açlıktan ölen insanlara gösterilen duyarsızlık bunun böyle olmadığını göstermektedir. Başka bir deyişle, aynı kuşak içindeki eşitsizliklerin görmezden gelinmesi ve bunun sonucu ortaya çıkan açlık ve ölümlere duyarsız kalınması kuşaklararası adalet savının havada kaldığını göstermektedir. Bu açıdan kuşaklar arası adaletten önce yaşayan kuşak arasındaki adaleti dikkate alarak bir tanımın yeğlenmesi daha tutarlı görünmektedir. Söz gelimi "bir toplumun gereksinimlerini, başka bir toplumun kendi gereksinimlerini karşılama yeteneğini elinden almadan karşılamak" hedefi daha hakkaniyete uygundur denebilir (Kayıkçı, 2012 :19).

3. 10. Endüstriyalizm

Çevreci ideolojinin, içinde yaşadığımız toplumsal formasyonu çözümlenmeye ve eleştirmeye dönük kavramsal araçlarından en önemlisi endüstriyalizmdir. Sosyolojik açıdan kavramın, üretim sürecinde makinelerin üstlendiği merkezi role ve şeylerin üretiminde maddi güç kaynaklarının kullanımına gönderme yaptığı savunulur (Giddens, 1990: 56).

Her ne kadar bu anlamıyla kavramın kullanılışı fabrikalar, makineler ve teknoloji imgelerinin ötesinde üretim sürecine dahil olan unsurların eşgüdümünü sağlayacak kurallar çerçevesinde üretimin toplumsal örgütlenmesini kapsıyor olsa da, çevreci ideolojide yaptığı göndermeler yaşamın tüm alanlarına nüfuz edecek ölçüde geniştir. Endüstriyalizm, solda ve sağda yer alan partilerin, kapitalist ve eski sosyalist rejimlerin dayandığı, ekonomik, toplumsal, siyasal, kültürel ve bireysel alanları kuşatan ve çevreci ideolojinin kendisini alternatif olarak sunduğu bir düşünce sistemi ve siyaset tarzı olarak ilan edilir. Çevreci ideolojide göre, endüstri toplumunu belirleyen endüstriyalizm, ekonomik cephede, sermaye ve teknoloji yoğun bir üretim sürecinde talebin kısıktırılmasına dayalı üretim örgütlenmesiyle yalnızca küçük bir azınlık için refah sağlarken çoğunluğu yoksulluğa mahkum etmektedir.

Endüstriyalizmin çevre ile ilgili yapı, yönetim ve politikalarının insan-merkezci görüşlerle biçimlendiği, doğanın fethedilmesi ve hakim olunması gereken ve insani amaçlara hizmet eden bir araç olarak görüldüğü, çevrenin korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması

gereken bir değer olmak yerine işletmeye açık bir kaynakmış gibi ele alındığı belirtilmektedir (Çoban, 2017: 87-88).

Çevreci ideolojinin biçimlendiği metinlerde endüstri toplumlarının karşı karşıya kaldığı çok çeşitli ve karmaşık sorunların kaynağı, endüstriyalizm kavramında ifadesi bulunan bir düşünüş ve siyaset tarzının belirlediği endüstri toplumunun kendisidir. Endüstriyalizm eleştirisi çevreciliğin öteki ideolojik unsurlarıyla karşılıklı bir ilişki içindedir. Ekonomiyi koşullayan sınırsız büyümecilik, tüketimcilik ve teknolojik belirlenimciliğin yarattığı işsizlikten yoksulluğa uzanan ekonomik sorunların çözümü, çevreciliğin ideolojik unsurlarından olan büyümenin sınırlandırılmasına, teknolojide uygun ölçeğin oluşturulmasına ve nüfusun azaltılmasına bağlıdır (Çoban, 2017: 89).

3. 11. Sürdürülebilir Kalkınmanın Kapitalizm İle İlişkisi

Ekonomik sistemlere göre çevre sorunlarını ele alanların görüşleri iki noktada toplanabilir:

Birinci kümede yer alanlara göre, çevre sorunu, kapitalist sistemde de sosyalist sistemde de aynı nitelikte ve önemdedir. Bu görüşe göre, farklı gelişme ve sanayileşme düzeyinde, farklı nüfus yoğunluğunda, kentleşme derecesindeki, coğrafya ve iklim koşullarındaki ülkeler birbirlerine benzemezler. Ama ekonomik sistemlerin, siyasi rejimlerin ve ideolojilerin çevre açısından önemli rolü olduğu söylenemez. Kamu mülkiyetindeki sanayi işletmelerinin, çevreyi özel kuruluşlardan daha az kirletip kirletmediği sorusunun cevabı belirsizdir (Keleş, Hamamcı ve Çoban, 2015:170).

Türkiye Çevre Vakfı'nın açtığı yarışmada ödüllendirilen bir çalışmada ise şu sözler yer almaktadır: "Çevre kirlenmesi bir ekonomik sistem sorunu değildir. Zira, çevre bozulması şu veya bu boyutlarda ABD'de olduğu kadar, Sovyetler Birliği'nde de ortaya çıkmıştır. Üstelik kapitalist olmayan toplumlarda çevre kirlenmesine karşı halkın herhangi bir tepki göstermesi zor olabilir. Buna karşılık çevre kirlenmesinde ferdiyetçi (bireyci) anlayışın büyük katkısı olduğu da bir gerçektir. Şu bakımdan ki, kapitalist toplumlarda, birçok çevre varlığı, kişilerin değil, toplumun malıdır. Dolayısıyla, insanlar bu varlıkların kirlenmesine karşı çıkma ve korunmalarına özen gösterme zahmetine kolay kolay girmezler."

İkinci kümede bulunanlar ise karşıt bir görüşü savunurlar. Bunların görüşlerine göre, durum pazar ekonomilerinde ve sosyalist ekonomilerde birbirlerinden ayrıdır. Örneğin, piyasa

koşullarında tüketiciler topluma verdikleri zararları ödemek, üstlenmek sorumluluğunu duymadıkları gibi, bu sistemde "kirleten ödesin" kuralı da gereği gibi işlemez.

Kapitalizmin felsefesi çevre ve kent sorunlarına karşı kalıcı çözümler bulmaya, gelecek için planlar yapmaya elverişli değildir. "Profitopolis", yani "kazanç kenti" olarak algılandırılan Batı'nın kentlerinde, kazanç güdüsü çevre için duyulan kaygıları ikinci plana atarak, toplumsal sorumluluk duygusunu azaltmaktadır. Bu görüşler, kapitalizmi kent yaşamı ve çevre için yetersiz bulan ünlü ekonomist Jhon Kenneth Galbarith tarafından da paylaşılmaktadır (Keleş, Hamamcı ve Çoban, 2015:172).

Kapitalizmin radikal düşünceleri kendi bünyesine katmadaki olağanüstü yeteneği aşikârdır (Ata, 2002: 49). Ayrıca kapitalizm kendini yinelenen krizlere kolayca adapte edebilen ve sürekli olarak krizlerden önceki durumuna dönebilen mekanizmayı çoktan keşfetmiştir (Magdotf, 2002: 109). Ancak ekolojik kriz için böyle bir mekanizmanın işleyip işlemeyeceği belirsizdir.

Sürdürülebilir kalkınma konusunda alternatif yaklaşımların en önemli eleştirilerinden biri kapitalist yapı ve ilişkilerin çevre sorunlarının asıl sorumlusu olması şeklindedir. Yeni görünüm ve isimler altında, değişik yöntemler kullanarak sorunların çözümüne yaklaşması, kapitalizmin özünde var olan, niteliğinden ve mantıksal yapısından ileri gelen çelişkilerin ortadan kaldırılmasına yetmiyor. Yalnız tüketimi ön plana çıkaran ve çevreye bu yoldan zarar veren bir sistem olarak değil, kapitalist üretim ilişkileri çerçevesinde emek ile sermaye arasındaki çelişkilerin bir sonucu olarak da, ekosistemdeki bozulmalarda asıl sorumluluğu, kapitalizmi rehber edinmiş olan zengin, sanayileşmiş ve çoğu Batılı ülkeler taşıyor.

"Sürdürülebilir kalkınma" dünyanın ekolojik problemlerine çözüm olarak sunulur. Fakat bu çözüm, çevre alanındaki ilerlemeyi, kapitalizmin sürdürülebilir gelişmesi ile eş anlamlı hale getirecek biçimde şekillenmiştir (Foster, 2013: 149). Sürdürülebilir kalkınma tüm bu bağlamları ve hedefleri ile düşünüldüğünde çok fazla umut veren bir kavram olarak Brundtland Raporu sonrasında, önce Rio Bildirgesi ve Gündem 21 adlı rapor ile uluslararası politikalarda, daha sonra da kısa sürede ulusal ve yerel tüm politikalarda yerini almıştır. Ancak uygulamaya bakıldığında özellikle fırsat eşitliği, gelirin eşit paylaşımı, güç ve refahın dağılımındaki adaletsizliğin giderilmesi, bireysel özgürlük ve baskıların azaltılması gibi sosyal adalet konularında çok da fazla gelişme sağlanamadığı görülmektedir (Marcuse, 1998: 110).

Kapitalizm, sistemin devamı için tüm değerleri meta olarak görerek yeniden üretmektedir. İnsan faaliyetlerinin, doğal kaynakların pazarda alınıp satılan metalara dönüştürülmesi sistemin devamında önemlidir. İnsan, eylem ve kaynaklar gerçek değerleri ile değil, piyasa değerleri ile ortaya konulmakta, böylece kapitalizm bir kaynağı parasal değer vererek, onu ortak kullanımdan çıkararak özel mülkiyet haline getirmektedir. Özel mülkiyete geçen kaynaklardan ise sadece fiyatı ödeyen yararlanabilmektedir. Hava, su, toprak gibi en temel kaynakların bile meta haline getirilmesi onu piyasa çerçevesinde değerlendirmenin yolunu açmaktadır (Mellor, 1993: 218). Tüm dünya insanların ortak kullanım hakkına sahip olduğu hava, su, toprak gibi temel kaynakların fiyatlarının belirlenmesi gibi bir durum doğal olmayacaktır.

Her ne kadar kapitalizm sürdürülebilir kalkınma için kısıtlayıcı bir faktör olsa da sosyalizmin de sürdürülebilir kalkınmayı destekleyici olduğu iddia edilemez. Bu yüzden kapitalist sosyalist anlayıştan ziyade, sürdürülebilir kalkınmanın tüm boyutlarıyla gerçekleştirilebilmesi için mevcut düzenin tamamında yapısal bir dönüşüm gereklidir. Aşırı tüketimin durdurulması, tüketim anlayışının değiştirilmesi ve azaltılması, enerji tasarrufu ve yenilenebilir enerji kaynaklarının akılcı kullanımı ya da nüfus planlamaları gibi sürdürülebilir kalkınmanın temel gereklilikleri çoğu zaman sürdürülebilir kalkınma planlarında yer almaz (Robinson, 2004:371; Sneddon vd., 2006: 254).

Brundtland Raporu da dahil, tüm sürdürülebilir kalkınma politikaları, daha fazla sanayileşme, daha fazla üretim ve daha fazla şehirleşmenin önemini savunurlar. Şehirleşme, kalkınma ve modernleşme için özellikle önemlidir ve az gelişmiş devletler batı modelinde şehirleşmeleri yönünde desteklenir. Genel kabule göre, şehirler katma değeri daha fazla olan ekonomik faaliyetlerin yürütüldüğü, yani refahı asıl sağlayan üretimlerin gerçekleştirildiği, dolayısıyla refahın üretildiği ve dağıtıldığı, yeniliklerin gerçekleştiği yerleşim birimleridir (Campbell, 1996: 297).

Bu yüzden sürdürülebilir kalkınma politikaları özellikle az gelişmiş devletlerde başta ABD ve Avrupa olmak üzere, 'Batı tarzı modern yaşam' olarak düşünülmekte ve bu yaşam tarzı örnek alınmaktadır. Ancak eğer kalkınma, büyüme, sanayileşme ve modernleşmede hedef Kuzey Amerika ve Batı Avrupa modeli ise, şu anki mevcut dünya nüfusunun tamamının o seviyede yaşayabilmesi için, doğal kaynaklarını tüketmemiz gereken iki dünyaya daha ihtiyacımız var demektir (Harding, 2005: 231).

Bu sebeple BM Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu ve Gündem 21 batı tarzı yaşam şekline son verilmesi yönünde çağrılar yapmaktadır. Ancak bu çağrılar özellikle ABD gibi

modern yaşamın merkezi olan ülkelerde komünizmin dayatılması ve modern-demokratik yaşam tarzının yok edilmeye çalışılması olarak yorumlanmaktadır (Swann, 2013).

3. 12. Kirleten Öder İlkesinin Uygulanamaması

Günümüzde çevre ekonomisi alt disiplininin gelişmesiyle dışsallıklar önem kazanmış ve hesaba katılmaya başlanmıştır. Bu bağlamda çevre kirlenmesini piyasa mekanizması içinde önleyebilmek için çeşitli yöntemler ortaya atılmıştır. Burada, ekonomik olarak akılcı davrandığı varsayılan üretici ya da tüketicileri zorlayarak değil, davranışlarını değiştirmeye teşvik ederek piyasa mekanizması içinde çözüm bulma söz konusudur. Bunlardan birisi, kirletici harçların kullanılmasıdır. Kirletici harcı, bütün firmalar için aynı olduğunda, atık miktarını bir birim azaltmanın maliyeti de bütün firmalar için aynı olacaktır. Bu durumda her firma atık miktarını, atığı bir birim azaltmanın maliyetinin kirletici harca eşit olduğu noktaya kadar azaltacaktır. Böylece, kirlenmeyi belli bir düzeye indirmenin toplam maliyeti de en az düzeye indirilmiş olacaktır. Bu yöntemin amacı, kirlenmenin toplumsal maliyetini sanayi için içsel maliyete dönüştürmektir (Keleş, Hamamcı ve Çoban, 2015: 167).

Hakim ekonomik sistem dışsallıklara yönelik kirleten öder ilkesi gereği gibi uygulanmadığı için eleştirilmektedir. Mellor'a göre bedeli kirletene ödetmek, havanın tamamen kirlenmesine kadar veya su kaynaklarının kurumasına kadar piyasanın ekolojik problemlere dair çözüm üretemeyeceğinin itirafı gibidir. Firmaların genellikle dışsallıklara yönelik yorumu, firmaların doğrudan sorumlu tutulamayacak sonuçlarıdır. Netice ise kirlilikten ve tükenmeden, doğrudan bölge insanın etkilenmesi olmuştur. Özel firmaların amacı, mümkün olduğunca dışsallıkların maliyetinden kurtulmaktır. Japonya, Norveç, Kanada ve Fransa gibi ülkeler çevresel etkiyi dikkate alacak uygulamalar koymuşlardır. Özellikle vergilerin çevreye olan duyarlılığı arttıracığı varsayılmıştır. İngiltere'de böylesi uygulamalar doğrudan karşılık vermiş, kurşunsuz yakıtı dönen araçlar artmıştır. İsveç, Norveç, Danimarka çevre vergileri ile soruna çözüm bulmaya çalışmış, ancak sorun tamamen ortadan kalkmamıştır.

Sera gazı azaltmada ve fosil yakıt kullanımının azaltılmasında vergi politikaları kısmen başarılı olabilmıştır. Bu konuda verilen teşviklerin de sorunun çözümüne beklenen katkıyı yapamamıştır. Vergi politikası ve kirletene ödetme ilkesinin en önemli handikabı, talebi yüksek malların sadece belli kesimlerce tüketilmesi gibi bir sonuca yol açmasıdır. Dolayısıyla olumsuz etkilenen yine tüketiciler olmaktadır (Mellor, 1993: 210-213). Bunun

yanı sıra 'parasını veririm istediğim gibi kirletirim' şeklinde bir üretim/tüketim tarzının da ahlaki ve çevresel boyutları da düşünölmelidir.

3. 13. Tüketim Eğiliminin Artması

Teknolojinin gelişmesi ve üretim sürecinin hızlanması ile birlikte insanların tüketim eğilimlerini artırmaya yönelik olarak tüm dünyada bireysel tüketim alışkanlıklarında önemli değişimler gerçekleşmiştir. İnsanların tüketim eğilimlerinin artırılması aynı zamanda üretim miktarının da artmasına neden olmaktadır. Üretim araçlarının her geçen gün daha da geliştirilmesi, doğal kaynakların bu üretim sürecinde bilinçsiz bir şekilde kullanılması, bireylerin tüketim alışkanlıklarının çeşitli araçlarla (reklam, moda gibi) etkilenecek değiştirilmesi bir tüketim toplumunu ortaya çıkarmıştır (Sezer Ö., 2015: 230).

Modern kapitalist ekonomi ayakta kalabilmek için, tıpkı yüzmek ya da boğulmak arasında seçim yapmak zorunda olan bir köpekbalığı gibi sürekli üretimi artırmak zorundadır. Ama üretmek tek başına yeterli değildir, birilerinin de bu ürünleri alması gereklidir, yoksa tüm sanayiciler ve yatırımcılar iflas ederler. Bu felaketi önlemek ve insanların sanayi ne üretirse üretsün almalarını sağlamak için yeni bir etik ortaya çıktı: Tüketimcilik (Harari,2017a: 341).

Tüketim günümüzde birçok sanayi ülkesinde hayatın temel ilkesi haline almış, sosyal değerlere yansımış bulunmaktadır. Dünyanın en büyük iki ekonomik gücünü temsil eden ABD ve Japonya'da yapılan kamuoyu yoklamaları, başarının tüketime göre belirlenmesinin yaygınlaştığını ortaya koymaktadır (Ökmen, 2003: 11-12).

Büyümeye yönelik çabalar, üretimi sürekli kılmaya zorunlu hale getirmiştir. Pazar için yapılan üretimde, tüketim son derece önemli bir alandır. Tüketimin devamı için reklam son derece önemlidir. Reklam, moda ve benzeri faaliyetlerin tüketimin devamı için zorunlu olduğu düşünölsün, toplumların tüketime mobilize edilmeleri, hakim iktisadi paradigmanın bir gereği olarak ortaya çıkar.

Günümüzde tüketim, yalnız mal ve hizmetlerin değil, insanın kendisinin meta olarak algılanmasına kadar uzanırken, tüketim maddelerinin gereksiz üretimi, üreticiler için son derece kârlı hale gelmiştir (Görmez, 2018: 19).

Ayrıca tüketim maddelerinin üretiminin sadece kâr amacıyla gerçekleştiği durumda, kâr olgusunu yeniden tartışmak gerekir (Görmez, 2018: 19).

Tüketimci etiğin doğuşu ve gelişmesi, en çok gıda piyasasında belirgindir. Geleneksel tarım toplumları açlığın gölgesinde yaşarlardı, günümüzün müreffeh dünyasındaysa en başta gelen sağlık problemlerinden biri obezitedir. Üstelik bu hastalık, sürekli hamburger ve pizzayla beslenen fakirleri, organik salata ve meyve yiyen zenginlerden daha çok etkiliyor. Her yıl ABD nüfusu diyetlere, dünyanın geri kalanının tamamındaki aç insanları beslemeye yetecek miktardan daha fazla para harcıyor. Obezite tüketimcilik için zaferdir. Ekonomik daralmaya sebep olacak az yemek gibi alışkanlıklar yerine, insanlar hem çok yiyor hem de diyet ürünleri tüketerek ekonomik büyümeye çifte katkı yapıyorlar (Harari, 2017a: 343).

Tüketimci etik, kârın boşa harcanmaması ve tekrar üretime yatırılmasını salık veren kapitalist etikle nasıl bağdaştırılabilir? Çok basit: Önceki dönemlerdeki gibi, bugün de seçkinlerle kitleler arasında giderek büyüyen bir iş bölümü var. Ortaçağ Avrupa'sında, aristokratlar paralarını aşırı lüks şeylere dikkatsizce harcarken köylüler her kuruşu sayarak tutumlu yaşarlardı. Bugünse durum tam tersine döndü; zenginler kendi yatırımlarına ve varlıklarına dikkat ederek yaşarken, daha az varlıklılar borca girerek hiç ihtiyaçları olmayan arabalar ve televizyonlar alıyorlar (Harari, 2017a: 343).

3. 14. Demokratik Sistemin Zorunluluk Olarak Görülmesi

Sürdürülebilir kalkınma kavramının küresel endüstri ve bilgi toplumuyla bütünleştirilmesi gereken bir olgu haline gelmesi ile birlikte konunun, teknik bir sorun olmaktan çıktığı, bir değerler ve sosyal ölçütler konusu haline geldiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte dünya üzerinde yaşayan birçok farklı toplumlar ve dolayısıyla birçok farklı değer ve sosyal ölçütleri bulunmaktadır. Bu nedenle sürdürülebilir kalkınma için tanımlanan değer ve ölçütlerin dünyanın her yerinde benzeri sonuçlar verecek şekilde düzenlenmesi nasıl başarılacaktır sorusu gündeme gelmektedir (Atabay, Kaçmaz, 2007: 45).

Siyaset sayesinde bütün toplumların tanımlanmış sürdürülebilirlik değer ve ölçütleri çerçevesinde davranabilecekleri düşünülmektedir. Siyasi kararların sürdürülebilirlik standartlarını sağlayacağına inanılmaktadır. Bununla birlikte bu siyaset hangi zeminde yapılacağı, hangi siyasi çerçevede alınacak kararlar tüm toplumlarda aynı sürdürülebilirlik ölçütlerinin hayata geçmesini sağlayacağı sorularına yanıt verilmemekte ve henüz çözüm önerileri de bulunmamaktadır (Atabay, Kaçmaz, 2007: 45).

Sürdürülebilir kalkınmayı savunan çevreler, sürdürülebilirliğin başarıya ulaşması için modern demokratik sistemin gerekli olduğunu öne sürmektedirler. Modern demokratik

sistemin dünyadaki bütün toplumlar tarafından bir yönetim şekli olarak benimsendiğini söylemek mümkün görünmemektedir. Bununla birlikte yapılacak çalışmaların, demokrasi dışı yönetimler altındaki toplumları kolayca demokratikleştirebileceğine inanılmaktadır (Atabay, Kaçmaz, 2007: 45).

3. 15. Çevre Kirliliğinin Gelişmiş Ülkelerden Gelişmekte Olan Ülkelere Transferi

Tüm dünyada çevre sorunlarının küreselleşmesi ile ekonomik sistemin küreselleşmesi arasında büyük bir bağ vardır. Dünya ekonomik sisteminin geldiği son nokta ise çok uluslu şirketlerin tüm sınırları aşarak küresel ekonomik işleyişi belirleyen temel aktörler olarak çevre sorunlarının da kaynağını oluşturmalarıdır. Çok uluslu şirketler, yabancı doğrudan yatırımlar aracılığıyla bir yandan küresel serbest piyasanın işlemesine katkı sağlarken, diğer yandan da büyük çevre tahribatlarına yol açmaktadırlar. Özellikle de gelişmekte olan ülkeler açısından kalkınma ideali altında bu ülkelerin başka kalkınma alternatiflerinin olmadığı gerekçesiyle yabancı doğrudan yatırımlara kucak açılmaktadır. Buna göre gelişmiş ülkelerde uygulanan yüksek çevre standartları etkisindeki endüstriyel üretimler, düşük çevre standartlarının bulunduğu gelişmekte olan ülkelere yönelmektedirler. Kirletici endüstrilerin, çevresel yasal düzenlemeleri zayıf olan ülkelere yönelmeleri “kirlilik cennetleri” argümanı bağlamında ele alınmıştır (Çoban, 2004: 6).

Buna göre az gelişmiş ülkelerde bulunan üretim düzeylerinin düşüklüğü, çalışan hakları, vergilendirme, ekonomik ve siyasal istikrar, pazara yakınlık ve çevresel ekonomik maliyetlerin yokluğu gibi birçok faktör çok uluslu şirketler açısından çekici unsurlardır. Ancak küresel pazarda bu akışı yalnızca çekici unsurlar üzerinden açıklamak olası değildir.

Diğer yandan özellikle de gelişmiş ülkelerde bulunan yüksek çevre standartları da kirlilik üreten endüstrilerin bu ülkelerde konumlanmalarını büyük oranda güçleştirmektedir. Çünkü çok uluslu şirketlerin teknolojileri gerçekte temiz teknolojiler değil, sadece temizleme ve arıtma teknolojileridir. Temiz bir teknoloji durumunda zaten endüstriyel üretim biriminin nerede kurulacağı herhangi bir sorun teşkil etmezdi. Ancak temizleme teknolojilerine sahip olmak başka bir anlam taşır. Kirlenen ve zarar gören doğanın temizlenmesi sonucunda ortaya çıkan maliyet büyük önem taşır.

Tüm bunlara rağmen daha çok tarım toprakları ve tarıma dayalı nüfus üzerinde yıkıcı etkiler yaratan yabancı doğrudan yatırımlar, gelişmekte olan ülke tarafından büyük bir memnuniyetle karşılanır. Çünkü küresel dünyada kalkınmanın kolaylaştırıcılarından biri

yabancı doğrudan yatırımlardır. Bu anlamıyla diyebiliriz ki, çok uluslu şirketler yalnızca küresel ekonomi-politiği kontrol etmezler, bu şirketlerin faaliyetleri aynı zamanda küresel çevresel sorunların da en önemli kaynağıdır. Zaten serbest piyasa ekonomisine dayalı olan neo-liberalizm gerçekte çok uluslu şirket yatırımlarının gelişmiş olan ülkelere gelişmekte olan ülkelere doğru göçünü destekler.

Bu görüş, yabancı doğrudan yatırımlar üzerindeki sınırlandırmaların kaldırılmasının ve ticaretin serbestleştirilmesinin yalnızca çok uluslu şirketlere değil, aynı zamanda yatırım yapılan ülkelere de yarar sağlayacağı ve kalkınmanın olanaklı kılınabileceği argümanına dayanır. Yabancı doğrudan yatırımlar yolu ile kirli etkinliklerin göçünün elbette ki büyük ekolojik riskleri vardır. Toprak, su ve hava kirliliğinin yoğun biçimde yaşandığı bu etkinlikler yalnızca bugünkü zamanı değil, gelecek nesilleri de tehdit etmektedir. Serbest piyasa ekonomisinin sınırların ortadan kaldırılması mantığına dayalı olarak ilerleyen yabancı doğrudan yatırımlar dünyayı yerel bir biçimde değil, küresel olarak kirletmektedir. Bu anlamda çok uluslu şirketlerin gelişmekte olan ülkelerdeki çevreye zarar etkinliklerini yalnızca mikro düzeyde yerel ve ekonomik bağlamda düşünmek yeterli değildir. Çevrenin bu biçimde sömürülmesi, siyasal, ekonomik, çevresel ve toplumsal sorunların tümünü birden harekete geçirmektedir.

Liberalizmin büyük bir "politikası" olan bu uygulama ve yaklaşımlar, tüm dünyada ekolojik dengenin korunması bağlamında bir eşitlik anlayışından öte gelişmiş ülkelerdeki çevre felaketlerinin önünü kesmeyi amaç edinmiştir. Böylece liberal politikalarla daha da güçlü hale gelen çok uluslu şirketler, bir yandan ucuz işgücünün egemen olduğu gelişmekte olan ülkelere yatırım yaparak karlılık düzeylerini artırırken diğer yandan da gelişmiş ülke coğrafyalarının kirlenmesini engellemektedirler. (Çımrın, 2014: 184-185).

Modernlikle geleneksellik arasında bulunan ya da alternatif bir moderniteyi inşa etmiş gelişmekte olan ülkelerin, varlıklarını sürdürebilmek için kalkınma çabaları içinde çevre sorunlarına gereği kadar eğilme şansına sahip olmadıkları; çevre konusunun yaklaşık 40 yıldır hala tartışılan ve önerilerde bulunulan bir konu olarak gündemde olmasından anlaşılmaktadır. Bugün gelişmekte olan ülkelere, kalkınma için seçtikleri sektörlerde geri kalmış teknolojilerin kullanılmasının, bilinçsiz ve yoğun hammadde üretiminin, aşırı tarımsal üretim ile aşırı çoğalan nüfus, altyapısı gelişmiş merkezi yerleşim birimlerinde yığılım göstermesi gibi çevre sorunlarının devamlı gündemde olduğu izlenmektedir.

Doğal kaynakları yeniden kazanmak, çoğu zaman mümkün olmadığı gibi kazanılması mümkün olanlar için kullanılması gereken çevreci ileri eko-teknolojinin (high eco-technics)

pahalı çözümler olduğu bilinci henüz bu ülkelerde yaygınlaşmamıştır. Gelişmekte olan ülkeler, gelişmiş ülkelere aldıkları kredileri belirli süreler içinde geriye ödemek zorunda kalmalarından dolayı, hammaddelerini ve işlenmiş ürünlerini yoğun ve hızlı bir biçimde pazarlamak zorundadırlar. Ayrıca nüfusu hızla artan bu ülkelerde beslenme, barınma, işyeri sağlama ve diğer sosyal ve teknik altyapı gereksinimlerini karşılama gibi sorunlar öncelik taşımaktadırlar. Endüstri ülkeleri kendilerine ait olan ülkelerin orman ürünlerini ve hammaddelerini verdikleri borcun faizi karşılığı almaktadırlar. Ayrıca gelişmiş bir çevre bilincine sahip olduğu imajını ortaya koyan gelişmiş ülkeler, çok tehlikeli kimyasal ve radyoaktif içerikli endüstri atıklarını geliştirmekte olan ülkelere satmakta veya iç denizlere boşaltılmakta bir mahsur görmemektedir (Atabay, Kaçmaz, 2007: 49).

Diğer yandan zengin ülkelerin, çevre ilimi ve eko teknoloji tekeline sahip olmaları, çevre korumayı bir sanayi haline getirmeleri ve bu avantajın da Asya, Afrika ve Güney Amerika ülkelerinde büyük ekonomik kar gözetilerek kullanılması konusunun üzerinde durulması gerekmektedir (Atabay, Kaçmaz, 2007: 50).

Kirletici sınıai teknolojiyi Güneydoğu Asya ülkelerine "armağan" eden Japonya gibi, Güney Amerika'ya satan Amerika Birleşik Devletleri de, Kuzey-Güney karşıtlığının çevreyi kirletmesine ve doğal değerleri yozlaştırmasına katkıda bulunuyorlar. Ozon tabakasında meydana gelen değişikliklerin kaynağı olan floroklorokarbonların atmosfere salınmasındaki en büyük payın, bu zengin ve sanayileşmiş ülkeler olduğu da biliniyor (Keleş, Hamamcı ve Çoban, 2015: 179).

3. 16. Geleneksel Kalkınma Kavramından Kopmakta Başarısız Olması

Avusturyalı iktisatçı Joseph Alois Schumpeter'in kapitalizmin ölümlülüğü ile ilgili görüşü sıkça Karl Marx'ın kapitalizmin kaçınılmaz sonuna ilişkin kehanetiyle karşılaştırılır. Oysa Schumpeter'in düşüncesinde asıl ilginç nokta kapitalizmin ölümlülüğüne değil, uzun ömrüne ilişkin analizidir. İktisatçı yalnızca dinamik bir analiz yapmakla kalmaz, kapitalizmi dinamik ve değişken kılan öğeleri de açığa çıkarır. Schumpeter'e göre kapitalizmi ayakta tutan şey, yenilik ruhu ve girişimdir (Çıvgın, 2011: 18).

Kalkınma kavramın modası geçip, toplumsal ve özellikle de çevreye olumsuz etkisi bakımdan savunulamaz duruma gelince; daha esnek daha belirsiz, ancak toplumu ve çevreyi daha çok dikkate alan (ya da alıyor görünen) ve piyasa ile özdeş, "sürdürülebilir kalkınma"

kavramı bir anda ortaya çıkmıştır. Sonrasında ise çevre sorunları karbon piyasası gibi araçlarla piyasalaştırıp süratle (kapitalist) sisteme entegre edilmiştir (Kayıkçı, 2012:12).

Sürdürülebilir kalkınma böylece geleneksel tanımından kopmamış, aksine Rio Zirvesi'yle kalkınmanın yeniden hız kazanması ve kalkınma hakkının bir kaide üzerine oturtulması ile sonuçlanmıştır. Aslında, Sürdürülebilir kalkınma kavramından ilk söz eden Dünya Koruma Stratejisi (1980) sürdürülebilirliği doğa için değil kalkınma için kullanarak anlamsal bir operasyon yapmış ve kavramın bu biçimde gelişmesine zemin hazırlamıştır. Rio dokümanlarında da hiçbir cümlenin kalkınmanın yavaşlatılması şeklinde algılanmaması için pek çok diplomatik ifade kullanılmış olması bu açıdan ilgi çekicidir. Sonuç olarak kavram anlamsal bir dönüşüme uğramış, sürdürülebilirliğin anlamı çevre korumaktan kalkınma kavramına kaymıştır (Memorandum, 2002: 14). Bu bağlamda "sürdürülebilirliği sağlanmakta olan şey nedir?" sorusu haklı olarak sorulmaktadır (Des Jardins, 2006: 187).

3. 17. Çevrenin Yeni Kazanç Kaynağı Olarak Kullanılması

Kapitalizmin her şeyi metalaştıran anlayışı ve büyüme gereksinimi birçok ekolojik kaynağı olarak görülmekte ve eleştirilmektedir. Eleştirilere göre ekolojik sorunlara kapitalizmin cevabı "yeşile duyarlı ürünler" üretmek veya kirliliğe yol açmayan amaçlar keşfetmeye yöneliktir. Yeniden dönüşüm, çevreyi korumaya dair araçlar ve enerji üretiminde yeni yöntemler üzerinde çalışmanın yeterli olacağı varsayılmaktadır. Bunu yaparken kapitalizm kendisine yeni bir maddi kazanç alanı da oluşturarak ve yaptığı yeniliklerle ekolojik krizden kurtulabileceğini varsaymaktadır. Kapitalist var olan ekolojik problemlerin kaynağı kapitalist olma yani sistemin kendi kabulleri ile ilişkilidir (Kovel, 2005: 82-3) ve aşılması için sistemin tüm kabullerinin değişmesi gerekir (Kırlı, 2015: 77).

Sürdürülebilir kalkınma söylemi, anlaşılmaktadır ki, çevre sorunlarının emisyon ticareti gibi araçlarla piyasa sistemine entegre edilmesini öngörmektedir. Kalkınmadan vazgeçilmediğini, vazgeçilmeyeceğini göstermektedir. Söylem, küreselleşme çağında, daha esnek ve daha belirsiz bir kavram ile inşa edilmesine karşın, temelde mevcut kapitalist sisteminin eleştirisine yer vermemesi ve alternatif sistem ve toplum biçimleri önermemesi yönünden sıradan ve umut kırıcıdır. (Kayıkçı, 2012: 129).

3. 18. Sürdürülebilir Kalkınmanın Yaygın Olarak Kullanılan Bir Kavram Haline Gelmesi

Hem sokaktaki insanın, hem de sağdan sola bütün politik toplumun fazlasıyla kötümser ve 'her şeyi eleştirir, hiçbir şeyi beğenmez' bulduğu 70'li- 80'li yıllar çevreciliği, sürdürülebilir kalkınma söylemi sayesinde kendini 'uluslararası toplum' un bir üyesi olarak 'küresel düşünen, ama yerel hareket eden' örgütlü bireylerden oluşan bir harekete dönüştürmüştür (Şahin, 2004: 11).

Çevre son yıllarda dokunulmaz bir kavram haline gelmiştir. Çevrenin önemi ve korunması gerektiği herkes tarafından kabul edilir. Çevre, artık sadece muhalif düşünürlerin ve eylemcilerin değil, hükümet üyelerinin, politikacıların ve şirket yöneticilerinin de olumlu anlam yükleyerek kullandıkları bir sözcüktür. Hiç kimse çevrenin göz ardı edilmesinin normal olduğunu, çevreye duyarlı olmanın gereksiz ve anlamsız bir çaba olduğunu savunmaz. Hatta çevre, kutsallık yüklenerek mücadele alanı olmaktan çıkarılmak üzeridir (Şahin, 2008: 49).

Aynı şey yoksulluğun ortadan kaldırılması ya da yoksullukların durumunu iyileştirilmesi için de geçerlidir. Yoksulluk, mücadele edilmesi gereken ortak düşman ilan edilmiştir. Küresel ve bölgesel eşitsizliklerin ve maddi yetersizliklerin "yoksulluk" olarak tezahür ettiğine inanılır. Yoksullukla mücadelelerinin, bütün siyasetleri diklemesine kestiği, bunun politik bir ayırım noktası değil, insani bir görev olduğu kabul edilir. Kalkınma politikalarının da bir ekonomik büyüme doktrini değil, yoksul ülkelerin 'gelişmesi' için ortaya atılmış, yoksulların durumunun iyileştirilmesine hizmet eden ortak bir değer olduğu varsayılır. Böylece kalkınma, küresel ölçekte eşitsizliğin aşılması ve maddi zenginleşme için vazgeçilmez bir reçete olarak kabul edilir. Ülkeler içindeki bölgesel eşitsizlikler de aynı şekilde bölgesel, kırsal ve benzeri kalkınma politikalarıyla aşılmaya çalışılır. Dolayısıyla tıpkı çevre sözcüğü gibi kalkınma sözcüğü de yaygın bir kabul kazanmıştır (Şahin, 2008: 50).

Sürdürülebilir kalkınma, bu iki 'kutsal' kavramın çatışma noktalarını törpüleyerek birleştirme girişiminin sonucudur (Rahnema, 1997: 293). Herhangi bir amaçla sürdürülebilir kalkınma kavramı kullanıldığında ne kalkınmanın dokunulmazlığına, ne de çevrenin kutsallığına zarar getirir. Ne kalkınma eleştirilmiş olur, ne de mevcut ekonomik düzende çevre uğruna bir değişiklik yapmaya gerek kalır. Sonuç, hiçbir şeyi değiştirmeyen bir retoriktir. Bu retorik kalkınmayı "pozitif bir nosyon taşıyan anıtsal bir boşluk halinde dondurmamakla kalmaz, sürdürülebilirlik kavramının da içeri boşaltır ve doğanın ve yaşamın

sürdürülebilirliğine dair çağrışimleri siler. Artık sürdürülebilir olması istenen şey, kalkınma haline gelmiş olur (Şahin, 2008: 50).

Sürdürülebilir Kalkınma söyleminin başarısı, birbiriyle çelişen iki kavramı uzlaştırması ve öncüllerini kendisiyle tanımlanır hale getirmesidir. Sürdürülebilir kalkınma, ilgili olduğu konularda vazgeçilmez bir söylem haline getirmiştir. Çevreyle ilgili her tartışmada, ekonomik büyüme ve kalkınma üzerine konuşurken, sanayi yatırımlarının eleştirilmesi ve savunulması sırasında, uluslararası hukuk metinlerinde ve idari mahkeme kararlarında, siyasi yelpazenin uzak kanatları, farklı kesimler ve meslek mensupları tarafından neredeyse ayrımsız bir şekilde sürdürülebilir kalkınma söyleminden faydalanır. Politikacılar ve bürokratlar, sosyal bilimciler ve iktisatçılar, iş idarecileri ve hukukçular, uluslararası siyaset ve mühendislik disiplinleri sürdürülebilir kalkınma kavramının çevresinde birleşmiş görünmektedirler. Bu uzlaşmanın nedenleri kavramın içeriğinde ve çağrışımında olduğu kadar, tarihinde de aramak gerekiyor.

"Ortak Geleceğimiz" raporundan sonra nerdeyse tüm ülkelerin bir moda olarak çevre politikalarını bu rapor esasları ve ideolojisi doğrultusunda oluşturduğunu görüyoruz. Ancak aradan yirmi yıldan fazla bir zaman geçmesine rağmen, çevre sorunlarının çözümü açısından önemli bir mesafe kaydedilmediği gibi sorunun boyutlarının sürekli artması, esasen sürdürülebilir kalkınmacılığın başarısızlığını da ortaya koymaktadır. Zaten bu politika biraz derinliğine incelendiğinde sorunun sebepleri ortadan kaldıracak radikal değişimler istemediği de kolayca görülür (Görmez, 2018: 64).

Sürdürülebilir kalkınma, gerçekte hiçbir şeyi değiştirmeyi önermediği için her kesim tarafından coşkuyla kabul edilmektedir. Tıpkı yoksullukla mücadele söylemini, ekonomik büyüme telaşını ve teknolojik gelişmelerin baş döndürücü hızını eleştirmenin kolay olmadığı gibi herkesi aynı ölçüde memnun eden bir söylem üretmek, bir yüzyılda ancak birkaç kez başarılabilir bir iş olduğu için, sürdürülebilir kalkınma söylemini terk etmek ya da eleştirmeye kalkmak cesaret işi haline gelmiştir (Şahin, 2008: 50-51).

3. 19. Yeşil Ekonomi İle Sürdürülebilir Kalkınmanın Yenilenmesi

1992 yılında yapılan Birleşmiş Milletler Rio Zirvesi'nde, Brundtland Raporu ile gündeme gelen sürdürülebilir kalkınma kavramı söyleme dönüşmüş ve bu tarihten itibaren her alanda kullanılmaya başlanmıştır. Sürdürülebilir tarım, sürdürülebilir turizm, sürdürülebilir enerji gibi. Rio'dan geçen 20 yıllık süreçte çevresel sorunlar daha da artmıştır. Rio'da alınan

tedbirlere rağmen zehirli gaz emisyonu artmış, iklim değişikliği ve küresel ısınma sorunu ortaya çıkmıştır. Doğal kaynakların da hızlı tükenmeye başlaması (petrol yaklaşık 40 yıl, kömür 200 yıl, doğal gaz 80-100 yıl) ekonomik, çevresel ve sosyal etkileri göz önünde bulunduran bir büyümenin yolları aranmaya başlamıştır.

Rio Zirvesinden sonra sürdürülebilir kalkınmanın 20 yılda ne kadar mesafe kat ettiğini belirlemeye yönelik olarak gerçekleştirilen Rio+20 Zirvesinde sürdürülebilir kalkınma anlayışı ile "yeşil ekonomi" kavramını destekleyen en iyi ülke uygulamalarına yer verilmiştir. Sürdürülebilirliğin en önemli unsuru olarak son yıllarda yeşil ekonomi gösterilmektedir (Sezer Ö., 2015: 235).

2012 Konferansı'nda kabul edilen "İstedığımız Gelecek (The Future We Want)" adlı belgede yeşil ekonomi konusu ayrıntılı biçimde ele alınmıştır. Buna göre, yeşil ekonomi, özellikle yoksulluğun ve açlığın ortadan kaldırılmasını, sürdürülebilir ekonomik büyümeyi, herkes için istihdam ve refah artışını, kadın, çocuk, engelli, çiftçi gibi türlü kesimleri dışlayan değil içine alan hakça bir toplumsal gelişmeyi gerçekleştirirken yeryüzündeki ekosistemlerin sağlıklı biçimde işlev görmesini sağlayan bir ekonomi modelidir. Yeşil ekonomi, doğal kaynaklar üzerinde ulusal egemenliği tanır, aynı zamanda da mali kaynaklar, kapasite geliştirme ve teknoloji transferi gibi konularda uluslararası işbirliğinin artırılmasının önemini kabul eder (Keleş, Hamamcı ve Çoban, 2015: 180).

Rio+20 zirvesinde çevre ve kalkınmanın uzlaştırılmasına yönelik "yeşil ekonomi" kavramı üzerinde durulmuş, sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleşmesini sağlayacak model olarak görülmüştür.

Yeşil Ekonomi çeşitli açılardan eleştirilmektedir. Bu eleştirilerden biri; sürdürülebilir kalkınmanın uygulamada başarısız olduğunu, ondan önemlice farkı olmayan bir politikanın, bu kez yeşil ekonomi adıyla gündeme sokulduğunu savunmaktadır. Bazı kesimlerce kapitalist ekonomilerde yoksulluk ve ekolojik bozulma sorunları, kapitalist birikim rejiminin sonuçları olarak görülür. Bir başka deyişle, yapısal nitelikli bu sorunların yeşil ekonomi önlemleriyle giderilmesi olanaksız görülür. Benzer biçimde, gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler arasındaki eşitsizlikler işbirliği mekanizmalarıyla giderilmez. Bunlar gibi görüşler, yeşil ekonominin, çevresel bozulmayı önleme, eşitsizleri azaltma, yoksulluğu giderme ve tüm toplumsal kesimleri içermeye iddiasını inandırıcı bulmamaktadır (Keleş, Hamamcı ve Çoban, 2015: 179).

Yeşil ekonominin sürdürülebilirliği konusunda en önemli tehlike sürdürülebilir kalkınma kavramı gibi moda bir kavrama dönüşmesi ve slogan haline gelmesidir (Sezer, 2015: 240).

Yeşil ekonominin sürdürülebilirliğinde en önemli boyutlardan biri de çevre ile uyumlu teknolojilerin geliştirilmesi konusundaki çözüm arayışlarıdır. Ancak bu durum çevre sorunlarını çözmekten ziyade çevre ile uyumlu teknolojilerin yaratacağı pazarı beslemiştir. Japon ekonomisinin giderek büyüyen bir bölümünü "yeşil" teknoloji geliri oluşturmaktadır. Almanya ve ABD'de teknolojilerini bu yönde geliştirmeye çabalamaktadırlar (Kaypak, 2011: 25).

4. HAKİM ÇEVRE ANLAYIŞINA ALTERNATİF YAKLAŞIMLAR

İster ekolojik ister ekonomik isterse de politik olsun, her kriz aynı zamanda kendi içinde bir krizdir ve yine kendinde iki olasılık taşır: Birincisi kendi nedeni olan olgunun, siyasi bir mücadeleye radikal bir tarzda ortadan kaldırılarak, yerine bütünüyle "yeni olan"a bırakılmasıyla krizin çözülmesi olasılığıdır. İkincisi, krizin nedeni olan olgunun (burada söz konusu olan kapitalist üretim biçimidir) kendi içindeki kriz önleme mekanizmasıyla kriz olgusunu aşarak kendini tekrar, yeniden üretme olasılığıdır (Altıok, 2014: 89).

Bu bakımdan ekolojik sorunlar için bulunan çözümleri iki ayrı açıdan incelemek mümkündür. Bunlardan ilki sorunu mevcut sistemin kökeninde arayan toplumsal ekoloji, derin ekoloji, mistik ekoloji gibi radikal değişiklik öngören yaklaşımlar, ikincisi ise mevcut sistem içerisinde çözüm öneren yaklaşımlardır. Bu bakımdan sürdürülebilir kalkınma mevcut sistem içerisinde çözüm önerisi sunmakta, radikal bir değişim öngörmemektedir.

Ortak Geleceğimiz raporunda, sorunlara dikkat çekmekle doğru bir davranış sergilenmesine rağmen, bununla ancak ve ancak ekolojik faaliyetlerin bir paradigmaya dönüşmesinin önüne geçilebilir. Mevcut iktisadi, siyasi ve toplumsal paradigma ile kirlenme devam edecektir. Ayrıca teknolojik gelişmelerin bu şekilde sürdürülmesi ve teknolojik bakışın değişmemesi halinde insanlık ve ekolojik dünya için tehlike devam edecektir (Görmez, 2018: 63).

Uluslararası düzeyde çevre ile ilgili faaliyetler yoğunlaşırken bireyler ve toplumlar ölçeğinde özellikle sanayileşmiş Batı ülkelerinde kitle hareketlerine varan gelişmeler gözlenmektedir. Bir yandan eskiden var olan çevresel örgütler büyürken, bir yandan da radikal hareketlere kadar yeni çevreci, toplumsal hareketler başlamıştır.

Günümüzde ekolojik düşünceyi tek bir düşünce akımı ya da grubu gibi görmek mümkün olmadığı bilinmektedir. Ancak ekolojik bütün gruplar ve düşünceler için ortak olabilecek bazı temel değerleri vardır.

Tablo. 4: Hakim Sosyal Paradigma ve Alternatif Çevreci Paradigmanın Farkları

	Hakim Sosyal Paradigma	Alternatif Çevreci Paradigma
Merkezi Değerler	Maddi değerler esas alır. (Ekonomik büyüme) Tabii çevreyi kaynak olarak değerli görür. Tabiata hakimiyet esastır.	Maddi olmayan değerleri esas alır. Tabii kaynaklar bizatihi değerlidir. Tabiatla ahenk esastır.
Ekonomi	Pazar güçleri Risk ve Ödül Başarıya ödül Farklılık Ferdietçi	Kamu girişimleri Güvenlik İhtiyaçla ilişkili gelir Eşitlikçi Toplumcu
Yönetim Biçimleri	Otoriteryen yapı (Uzmanların etkinliği) Hiyerarşik Kanun ve nizam	Katılımcı yapı (Vatandaş-ışçı katılımı) Hiyerarşik olmayan Serbestlik
Toplum	Merkezi Büyük ölçekli Kurumsal Düzenli	Merkezkaç Küçük ölçekli Komünal Elastiki
Tabiat	Geniş bol rezervler Tabiat düşmanı Değer-düşünce-his ayrımı	Dünyanın kaynaklarının sınırlılığı Tabiata karşı saygılı Değer-düşünce-his birliği

Kaynak: Görmez, 2018: 82.

Görüldüğü gibi alternatif ekolojik hareket, ekonomik hayattan siyasete, toplumdan tabiata kadar her alanda hakim sosyal paradigmadan farklı bir söylem geliştirmekte ve kurulu düzenlere karşı topyekun bir yaşam felsefesi geliştirmektedir. bu gelişmede 1960 sonrası alternatif hareketlerin etkisi büyüktür. 1960'ların gençlik hareketleri çevreci hareketlere dönüşürken dönemin pek çok değerini de beraberinde taşımıştır.

Ancak hemen belirtmem ki yukarıda belirttiğimiz farklılık bile çevrecilerin tümünü temsil etmekten uzaktır. Günümüz çevreci hareketi tabiatı itibarıyla kendine özgü farklı gruplardan oluşmaktadır.

Radikal ekoloji hareketleri, kapitalist zihniyetin getirdiği üretim tüketim ilişkilerini sorgulamadan, teknolojik gelişmelerin zararlı etkilerinin en aza indirilerek devamını sağlamayı amaç edinen, sürdürülebilir kalkınmayı amaçlayan klasik çevreciliğe (çevre korumacılığa) karşı çıkmaktadır (Sezer, 2015: 23).

Burada ekolojik düşünce içindeki radikal yönelimlerden bir kısmını değerlendirmeye çalışalım (Görmez, 2018: 82).

4. 1. Derin Ekoloji

Derin ekoloji hareketi 1960'lı yılların başlangıcında Rachel Carson tarafından başlatılmıştır. Derin ekolojinin ortaya çıkmasında en önemli katkı Arne Naess'ten gelmiştir. Arne Naess 1972 yılında Bükreş'te yapılan Üçüncü Dünyanın Geleceği Konferansında sığ ekoloji-derin ekoloji ayrımını ilk olarak ifade etmiştir.

Tablo. 5: Sığ Ekoloji ve Derin Ekolojinin Farklar

Sığ Ekoloji	Derin Ekoloji
Doğadaki çeşitlilik insanlar için değerli bir kaynaktır.	Doğadaki çeşitlilik kendisi için değer taşır.
İnsan için olamayan değerden söz edilemez.	Değeri sadece insan için görmek ırkçı bir önyargıdır.
Bitki türleri tarım ve tıpta insanların yararına kullanıldığı için değerlidir.	Bitki türleri korunmalıdır. Çünkü onların değeri insanların yararına olmakta değil, kendi özlerindedir.
Kirlenme eğer iktisadi gelişme ve büyümeyi engelliyorsa durdurulmalıdır.	Kirlenmenin durdurulması iktisadi gelişmeden önce gelir.
Gelişen toplumlardaki nüfus artışı, doğal dengeyi tehlikeye sokmaktadır.	Dünya nüfusunu artışı doğal dengeyi tehdit etmektedir. Ama gelişmiş ülkelerin nüfusu ve faaliyetleri daha tehlikelidir.
Kaynak, insan için yararlı olan anlamına gelir.	Kaynak bütün yaşam için kaynaktır.
İnsanlar yaşam seviyelerinde geniş çaplı bir gerilemeye razı olmazlar.	İnsanlar aşırı gelişmiş milletlerin yaşam seviyesinin düşmesine değil, genel yaşam niteliğinin düşmesine razı olmamalıdır.

Doğa acımasızdır ve böyle olması gereklidir.

İnsanlar da acımasızdır, ama böyle olması gerekmez.

Kaynak: Tamkoç, 1994, 89.

Sürdürülebilir kalkınma görüşü kapitalizmin ileri sürdüğü tezlerden biridir. Ancak derin ekoloji sürdürülebilir kalkınma anlayışında öngörülen çözümlerle sorunun giderilebileceğini düşünmemektedir. Derin ekoloji yaklaşımı, sürdürülebilir kalkınma anlayışına göre, daha gerçekçi çözümler ileri sürmektedir. Fakat insanlar sığ ekoloji yaklaşımında ifade edildiği gibi, yaşam seviyelerinde önemli bir düşüş istemeyeceklerdir. Ancak düşünce olarak bile derin ekolojinin desteklenmesi çevrenin geleceği açısından son derece önemlidir. (Gökdayı, 1997: 177)

Derin ekoloji yaklaşımı sığ ekoloji yaklaşımı gibi insan merkezli bir düşünce değildir. Derin ekoloji yaklaşımında doğanın merkez olarak alınması söz konusudur. Bu anlamda, toplumsal ve iktisadi olay ve olguları yönlendiren kapitalizm, sosyalizm gibi çeşitli sistemlerin insan merkezli yaklaşımlarının yerine, doğanın merkezde olduğu ve doğa ile bütünleşmeye dayalı doğa merkezli bir değerlendirme söz konusudur (Gökdayı, 1997: 176)

Sığ ekoloji sanayileşmemiş ülkelere sanayileşmiş Batılı ülkelerin sanayileşme yöntemlerini takip etmeleri gerektiğini öğütler ve Batılı gelişme anlayışının diğer toplumdaki kültürel farklılıkları ortadan kaldırmayacağını ifade eder. Derin ekoloji ise, sanayileşmemiş toplumların Batılı yaşam tarzını benimsedikleri takdirde kültürel zenginliklerini ve farklılıklarını kaybedeceklerini düşünmektedir. Sanayileşmemiş toplumlarda amaç olarak sanayileşmiş toplumların yaşam tarzı benimsenmemelidir. Her kültür kendi içinde, kendi değerleriyle yoğurduğu bir gelişme anlayışını üretmelidir. Kültürel çeşitlilik, doğadaki zenginlik ve çeşitliliğin insan toplumlarında ortaya çıkmış halidir.(Ünder, 1996: 197-198).

Nüfus konusunda sığ ekoloji, az gelişmiş ülkelerin nüfuslarının azaltılması gerektiği görüşündedir. Gelişmiş ülkelerdeki nüfus ve aşırı tüketim sorununu ise görmezlikten gelmekte ve hatta iktisadi, askeri ve benzeri nedenlerde desteklemektedir. Derin ekoloji kaynaklar üzerindeki baskının insan nüfusu artışı yüzünden kaynaklandığını kabul eder fakat bu baskıyı oluşturan en büyük unsurun sanayileşmiş toplumlardan kaynaklandığını ve bu nedenle öncelikle nüfusun bu ülkelerde azaltılması gerektiğini ifade eder (Ünder, 1996: 197).

Sığ ekoloji, kaynakların azalmasının ürünlerin fiyatlarının yükselmesine neden olacağını ve böylelikle doğal kaynakların kullanımının azalarak tükenmeyeceğini veya teknolojinin tükenen kaynakların yerini tutacak başka ürünleri üreteceğini iddia eder. Derin

ekoloji ise, kaynakları araçsal olarak ele almamakta, özsel bir değer vermektedir. Bütün yaşam biçimlerinin ihtiyaçları önemsenir. İnsan dışı yaşam biçimlerini önemseyen üretim ve tüketim biçimlerini eleştirel yaklaşımla sorgular (Çoban, 2002: 20; Ünder, 1996: 197).

Doğanın değil de kaynakların korunması, sığ ekoloji için, çoklu kullanım ve kar/maliyet hesabı açısından düşünülür. Derin ekoloji yaklaşımına göre ise, dünya insanlara ait değildir. İnsanlar ancak toprak üzerinde yerleşir ve ihtiyaçlarını karşılar. İnsanların hayati ihtiyaçları ile diğer varlıkların hayati ihtiyaçları çatışırsa bu durumda insan olmayan varlıkların görüşlerine başvurulmalıdır (Ünder, 1996: 198-199).

Derin Ekolojinin İlkelerini kısaca özetleyecek olursak:

1) Yeryüzündeki insanların ve diğer varlıkların kültürlerinin, yaşamlarının -ki bu yaşam kavramı, cansız nesnelere de kapsamaktadır- iyi durumda olması serpilip gelişmesinin doğal, içsel bir değeri vardır ve bu bağlamda kendi başına değerlidir. Bu değerler insanların amaçlarına uygunluktan bağımsız olarak ortaya çıkan değerlerdir.

2) Yaşam biçimlerinin çeşitliliği ve zenginliği yukarıda bahsedilen değerlerin gerçekleşmesinde katkı sağlar. Canlı çeşitliliği ve zenginliği de kendi başına bir değerdir. Zenginlikten anlaşılması gereken her türlü yaşam biçiminin çok miktarda olmasıdır. Varlıklar arasında canlı cansız ayrımı yapılamaz. bütün varlıklar nehirler, taşlar, ovalar, dağlar birer yaşam biçimidir ve canlıdır.

3) İnsanların hayatlarını sürdürebilmek için gerekli ihtiyaçlarını karşılama dışında, yaşam biçimlerindeki çeşitliliği ve zenginliği azaltma hakları yoktur.

4) İnsan yaşamının ve kültürlerin gelişebilmesi için insan nüfusu önemli ölçüde azaltılmalıdır. İnsan dışı yaşamın gelişebilmesi için daha az bir nüfusu gereklidir. insanların dışındaki yaratıkların da nüfusları aynı gerekçeyle azaltılmalıdır.

5) İnsan dışı yaşam biçimlerine insanoğlunun müdahalesi aşırıdır ve bu aşırı müdahale nedeniyle durum hızla kötüye gitmektedir.

6) Ulaşılan sonuçlar ışığında politikaların değişmesi gereklidir. Politika değişmesi temel iktisadi, teknolojik ve ideolojik yapılarda değişikliğe götürecektir. Bu değişikliğin gerçekleşmesi durumunda çok çeşitli yeşil toplumlar ortaya çıkacaktır.

7) Davranışlarımızdaki değişiklik, yaşam seviyemizin niceliksel olarak yükselmesi yerine, yaşamın nitelik yönünün değerinin farkına varmamızı sağlayacaktır. Yaşamın değerini

daha çok tüketmekte arayan fakat huzursuz endişeli zihniyetin yerini az tüketen fakat huzur içinde doğayı duyumsayan bir anlayış alacaktır.

8) Bu 7 madde ifade edilenleri kabul edenler, bu şartların ortaya çıkması için gerekli olan değişiklikleri gerçekleşmesinde doğrudan veya dolaylı olarak katkıda bulunmaktadır.

Hakim çevreci anlayışının eksikleri ve hataları konusunda eleştirel bir yaklaşım olsa da derin ekoloji de bazı açılardan eleştirilmektedir. Derin ekolojiye yöneltelen eleştirilerden biri, insanların sade bir yaşam istemediklerine ilişkindir. İnsanlar kendi tercihleriyle yaşam standartlarında geniş çaplı bir düşüşe razı olamayacaklarıdır (Gökdayı, 1997: 178). Ancak yaşam standartlarının yüksekliği doğal koşullarla birebir ilişkilidir. Bir diğer eleştiri ise herkesin ekolojik tahribata yol açtığı farklılaşmamış bir insanlıktan söz ederek insana doğuştan bir günah yüklemektedir. Bu anlamda doğayı milyarlarca insandan daha fazla tahrip eden silahları kullanan devletler, üretimi doğayı yok etme çılgınlığına dönüştüren güçlü şirketler değil de ancak kendi ihtiyaçlarını karşılayacak kadar doğadan yararlanan insanları mı bu tahribattan sorumludur (Bookchin, 1999: 22). Başka bir eleştiri haklar ile ilgilidir. Haklar toplumsal hayattan ve kendi topluluğuna özgü sınırlandırmaları ne kadar doğaya yansıtıma çalışsa da doğa bir etik boşluk alanı olarak kalmaya devam edecektir (Bookchin, 1994: 48). Derin ekolojinin nüfus fazlalığını temel sorun olarak görmektedir. Oysa asıl sorun nüfusun dünyayı taşıma sınırını aşması değil, tüketimin fazlalığıdır. Kuzey ile güney arasında tüketim açısından ciddi bir dengesizlik söz konusudur. Kuzeydeki insanlar güneydekilere göre kırk kat fazla tüketmektedirler. Derin ekolojistler nüfus üzerinde yoğunlaşmakta sorunun temelindeki eşitsiz gelişme üzerinde durmamaktadırlar (Merchant, 1992: 103). Bunlara ek olarak derin ekoloji insan merkezci olmakla eleştirilmektedir.

4. 2. Toplumsal Ekoloji

Murray Bookchin tarafından geliştirilmiş olan toplumsal ekoloji; insan ve doğayı birbirinden ayıran çatışmacı toplumsal ilişki biçiminin nasıl ortaya çıktığı ve bu çatışmayı mümkün kılan kurumsal oluşum ve ideolojilerin neler olduğu sorularından yola çıkmıştır. Toplumsal ekolojide cevabı aranan diğer sorular ise insan ihtiyaçlarındaki artış ve teknolojiye gelişmeler karşısında bu çatışmanın üstesinden gelinip gelinemeyeceği, çatışmanın ekolojik bir toplumda ortadan kaldırılabilir olup olmadığı ile akılcı ve ekolojik bir toplumun doğal evrim sürecine nasıl yerleştirilebileceği ile ilgilidir (Bookchin, 1999b: 42-43). Toplumsal ekoloji birbiri ile ilişkili üç analiz düzeyini içermektedir (Önder, 2003: 188-190). Birincisi , biyolojik evrim ile toplumsal evrim arasındaki doğal süreklilik ortaya konmaktadır.

Bu bağlamda doğayı, gittikçe farklılaşan ve karmaşıklaşan hayat biçimlerinin birikimli evrimi olarak gören toplumsal ekoloji, statik doğa algısını reddetmektedir. İkincisi toplumsal evrim içinde meydana gelen ve insan toplumuyla doğal hayatı yavaş yavaş karşı karşıya getiren kırılma noktaları üzerinde yoğunlaşarak toplumsal evrime odaklanmaktadır. Burada Bookchin hiyerarşi ve tahakkümün antropolojisine yönelmektedir. Üçüncüsü özgür ve ekolojik toplum tasavvurunu başka bir ifade ile ütopyasını ihtiva etmektedir. Bu düzeyde, ekolojik bunalımın köklerinin toplumun yapısında olduğu kabulü ile toplum ve doğa arasında bir denge kurulması gerekli görülmektedir (Bozkurt, 2015: 54).

İnsanın doğaya tahakkümünün insanın insana tahakkümünden ortaya çıktığı fikrinden yola çıkarak toplumsal baskıyı geniş bir çerçevede ele alan Bookchin hiyerarşi ve tahakkümü, ekonomik sömürünün ötesinde kuşaklar ve cinsler arasında, ailede, etnik gruplarda, siyasal, ekonomik ve toplumsal kurumlarda ortaya çıkan ve doğayı da içine alacak şekilde genişleyen sorunlar olarak nitelendirmektedir. (Bookchin, 1999: 53-54).

Toplumsal ekolojide doğa, hem biyolojik hem de toplumsal gelişimleri içermektedir. Bir yandan doğa ile insan toplumu arasındaki sürekliliği ve içiçeliği araştırırken diğer taraftan toplumsal evrim içerisinde meydana gelen ve insan toplumuyla doğal hayatı karşı karşıya getiren önemli noktalar üzerinde yoğunlaşmaktadır. (Önder, 2002: 51).

Toplumsal ekoloji ekolojik krizi, genelleşmiş insan merkeziliğin bir sonucu olarak görmez. Ona göre ekolojik kriz, en aşırı şekilde kapitalizmde var olmakla beraber, devlet sosyalizminde de var olan otoriter toplumsal yapılanmaların bir sonucudur. Doğanın tahribatı -elit kesimlerin doğal kaynakları prestij, kâr ve kontrol için yağma ederken diğer insanlar üzerinde tahakküm kurduğu hiyerarşik sistemlerde tahrip edilmiş toplumsal ilişkileri yansıtmaktadır. Bu noktada toplumsal ekoloji, insan yaşamının dayandığı doğal dünyanın zenginliği ile ayrılmaz şekilde ilişkili olan insanlığın zenginliğini dikkate alan, küçük ölçekli ve eşitlikçi toplumlara talep etmektedir (Zimmerman, 1994: 2-3).

Bookchin kurulacak bir ekolojik toplumu, hiyerarşi ve tahakkümün bütün şekillerinin, sınıflar ve mülkiyetin ortadan kaldırıldığı, kentlerin eko-topluluklara ayrıldığı, bu eko-toplulukların içinde yer aldıkları ekosistemlere uygun biçimde yaşadığı, teknolojinin kirlenme yaratmayacak ve yerel enerji kaynaklarından yararlanacak şekilde düzenlendiği, sağlıklı bir yaşamı destekleyen yeni bir ihtiyaç anlayışının yerleştiği ve son olarak insanların değil şeylerin yönetildiği bilincin ve yaşam tarzının tümünden farklılaştığı bir toplum olarak tarif etmektedir (Bookchin, 1996: 45).

Kapitalist toplumun tarihsel gelişiminin yol açtığı, emek sürecinin makineleri de içerecek biçimde en ince ayrıntılarına kadar belirlenmesi, insanların ve kaynakların büyük sanayi işletmelerinde ve kentlerde yoğunlaştırılması, hayatın katmanlara bölünmesi ve bürokratikleştirilmesi gibi eğilimleri bütünüyle tersine çevirecek ve tasfiye edecek bir proje olan ekolojik toplumun oluşturulması, toplumsal ekoloji düşüncesinde bir tercihten öte zorunluluk olarak görülmektedir (Önder, 2003: 201).

Ekoloji hareketinin, radikal bir biçimde kapsamlı bir devrim fikrine olan ihtiyacı göz ardı ederek sorunu sadece kirlenme ve korunma ile ilgili reformlar yani sade çevrecilik perspektifinden değerlendirmesi durumunda mevcut doğa ve insan sömürüsüne dayalı sistemin emniyet supabı olmaktan öteye gidemeyeceğini (Bookchin, 1996: 47-48) vurgulayan Bookchin, akılcı-ekolojik bir topluma işaret etmektedir. Bookchin'in akılcı-ekolojik toplum fikri, uygarlık karşıtı bir yönelimi içermez. Aksine toplumun, doğal ve toplumsal tarihin ortaya çıkardığı kazanımları koruması gerektiğini savunur. Bu noktada Bookchin uygarlığın, akılcı ekolojik toplum fikrine katkısını iki boyutta ele almaktadır. Birincisi, genel bir insan çıkarı kavramı oluşturarak insanlığı kabileci ve ulusçu kaygılardan kurtaracak ortak bir insan doğası geliştirmesi, ikinci ise iradeli bir bireyin ortaya çıkışı için uygun ortam hazırlanması ve toplumsal hayat ile kültürün kurucu unsuru olarak iradeye büyük önem vermesidir. İrade, bireyin akılcı yargılar oluşturmasını ve kendini yönetebilir bir varlık olmasını ifade ederken uygarlığın içinden gelen bu akılcı yargılar, ekolojik bir toplumu oluşturmak için hayati öneme sahip değerler olarak kabul görmektedir (Bookchin, 1994: 461-462).

Toplumsal ekoloji, tahakküm ve hiyerarşiye karşı olduğu için devleti reddeder. Toplumdan ayrı ve kendi başına kararlar alan bir devlet sisteminin ötesine karar alıcı mekanizma olarak doğrudan demokrasilerin uygulanma fırsatı bulduğu topluluk meclislerini savunur. Tahakküm ve hiyerarşinin üstesinden gelen toplumlarda, ekolojik ve insani gelişimin birbirini tamamlayarak güçlendirilebileceği (Staudenmaier, 2003: 12-15) iddiasındaki toplumsal ekolojide, özgür birlik ve karşılıklı yardımlaşma etrafında oluşturulan toplumların, otoriter iktidara sahip toplumlara nazaran çevresel çeşitlilik ve sürdürülebilirlik noktasında daha başarılı olacağına inanılır (Bozkurt, 2015: 60).

Ekolojik sorunların kökeninin çok daha karmaşık ilişkilere dayandığını ve ekolojik sorunların nüfus, sanayileşme ve kentleşme gibi birkaç sebebe bağlanarak açıklanamayacağını savunan toplumsal ekoloji, bu genel bakış açısını indirgemeci olarak nitelendirmektedir. Toplumsal ekoloji, ekolojik sorunları ortaya çıkaran hiyerarşi ve tahakküm başka bir ifade ile

güç ilişkileri çözümlenemediği sürece bu sorunların çözümüne yönelik çabaların bir anlam ifade etmeyeceğini savunur. (Bozkurt, 2015: 64).

Toplumsal ekoloji, nüfus artışının doğa üzerinde oluşturduğu baskının sorunsal niteliğini kabul ederken bu baskı, nüfus artışı sorunun ikinci derece önem taşıyan bir boyutu olarak değerlendirilir. Egemen sistemde kaynaklar üzerindeki baskı ondan daha önemli olan kaynakların eşit olmayan bir biçimde paylaşımı sorununu gölgeleyecek biçimde ön plana çıkarılmaktadır. Dolayısıyla dünya nüfusunun %10'unun, kaynakların %50'sini tüketmesi karşısında, Asya, Afrika, Latin Amerika ve Güney Pasifik halklarına nüfus sorunlarını çözmek için ihtiyaç duydukları şeyin doğum kontrol aletleri olduğunu söylemek, çözüm yolu önermenin ötesinde ancak hiyerarşi ve tahakkümü sürdürmektir (Bozkurt, 2015: 64).

Toplumsal Ekolojinin Hedef ve İlkelerini Bookchin'in ifadelerine dayanarak şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Sadece burjuva hiyerarşisi değil bütün hiyerarşiler sadece burjuva sınıfı ve mülkiyete dayalı sistemi değil bütün toplumsal sınıflar ve mülkiyet, sadece ataerkil aile değil cinsel ve ailesel bütün tahakküm tarzları ortadan kaldırmalıdır.
- İnsanlık günlük yaşamında denetimi ele alabilmek için bireysel ve kolektif olarak kendine sahip olmalıdır.
- Kentlerimiz topluluklara ya da eko topluluklara ayrılmalı, içinde yaşadıkları eko sistemlerin kapasitesine uygun incelik ve ustalıkla tasarlanmalıdır.
- Teknolojilerimiz, eko-teknolojilere uyarlanmalı ve geliştirilmeli kirlenme yaratmayacak biçimde yerel enerji kaynaklarından yararlanılmak üzere ustalıkla düzenlenmelidir.
- Medyanın dikta ettiği "ihtiyaçlar"a değil de sağlıklı yaşamı destekleyen ve bireysel isteklerimizin ifadesi olan ihtiyaçlara dair yeni bir ihtiyaç anlayışı geliştirilmelidir.
- Toplumun yönetiminde doğrudan kişisel ilişkiler yerine çevremizde ve toplumsal ilişkilerde insan ölçeği hayata geçirilmeli ve insanların yönetilmesinin yerini şeylerin yönetilmesi almalıdır. (Bozkurt, 2015: 63)

Toplumsal ekoloji bir çok açıdan eleştirilmektedir. Bunlardan birisi hiyerarşi ve tahakkümü ekolojik sorunların temelinde görülmesi bakımından eleştirilmesidir. Hiyerarşi ve tahakküm ortadan kaldırılsa da ekolojik sorunların ortadan kalkacağı belirsizdir. Bookchin, ekolojik krizi toplumsal ilişkilere bağlayarak sorunu en can alıcı yerinden yakalamışken bunu insan-merkezcilik ile elinden kaçırmıştır. İnsan-doğa çelişkisi, gerçekte toplum-doğa

çelişkisidir ve tekil insan, liberal felsefenin insanıdır. Toplumsal ilişkiler bağlamında tanımlanan öznesiz sürecin, "insan" ile tekrar aydınlanmaya dönmesi bir taraftan Bookchin'in bu konuda kafasının karışık olduğunu gösterirken diğer taraftan sorunu çözümsüz bırakmasına neden olmuştur (Postacıoğlu, 2012: 299). Toplumsal ekolojide var olan "a" kişinin "b" kişisi üzerinde otorite kurduğu her türlü insan ilişkisinin toptan bir şekilde reddedilmesi, öğretmen-öğrenci ilişkisinde ya da bebeklerin dünyaya savunmasız geldikleri ve insan olmak için kültür aktarımına ihtiyaç duydukları gibi temel bir insani doğal olguda temellenen rasyonel otorite biçimlerini yok saymaktadır. (Kovel, 2005: 229-230).

Toplumsal ekolojinin kapitalizm ve devlet anlayışını eleştiren Kovel'a göre toplumsal ekologlar, kendilerini antikapitalist olarak nitelendirmelerine rağmen devlet ve sınıflar arasındaki ilişkileri yok saymaktadırlar. Keza, devlet içinde yer etmiş tahakkümün üstesinden gelinmesi gerektiği konusu üzerinde haklı olarak durduklarını ancak, devletin ana işlevinin sınıf sistemini güvence altına almak olduğunu, aslında bu iki yapının sınıf ile devletin birbiriyle mutlak bir bağımlılık ilişkisi içerisinde olduğunu dolayısıyla biri olmadan diğerine atıfta bulunulmayacağını görmezden gelirler. Ayrıca Marksist yaşam biçimlerinin reddedilmesi ile ekolojik krize çok fazla şeyin kurban edildiğini ve toplumsal ekolojinin oluşum aşamasında muazzam bir katılığa sahip olan ve yaşam dünyalarına nüfus eden kapitalist dünya sistemi ile mücadele etme amacını pek fazla önemsemediklerini savunmaktadır (Kovel, 2005: 230).

Bookchin insanları, doğanın evrimine bilinçli olarak hizmet etmeye ve onu yönetmeye gücü yeten bireyler olarak görür. Eleştirmenler böylesine bir insan merkeziliğin öncelikle bir çok ekolojik yıkıma yol açan tavrın kendisi olduğunu savunarak insanların doğanın evrimini yöneten bireyler olduğu fikrini reddetmektedirler (Des Jardins, 2006: 462). Bir diğer eleştiri ise sömürgeci yaklaşıma dair yorumunun yetersiz olduğu ve hiyerarşiye bağlı olmayan farklılığı göz ardı ettiği şeklindedir.

4. 3. Mistik Ekoloji

Ekoloji düşüncesi içinde derin ekolojiye yakın olan bu fikir akımı ekoloji hareketi içinde metafizik, mistik ve etik eğilimleri öne çıkaran bir yaklaşım olarak görülmektedir. Çevre sorunlarının çözümünün insanlığın, dinlerin veya metafizik düşüncenin doğa-insan ilişkilerine bakışını kabul etmesi ve ona uygun davranması ile çözülebileceğine inanmaktadır. Bu akım, modern bilimin ve teknolojik gelişmenin ürettiği bilginin tek başına doğayı ve doğadaki düzenliliği kavramadığını iddia ederken Budizm ve diğer dinlerin ekolojik sorunları

önleyecek ahlaki bir bakış açısı kazandırdığını iddia etmektedir. Fizik bilimin hiçbir bulgusundan haberdar olmayan bir Kızılderili reisin Amerikan Cumhurbaşkanı'na yazdığı mektupta ekolojik anlayışın böyle bir şey olduğu genellikle iddia edilmektedir. (Görmez, 2018: 85).

Mistik ekoloji derin ekoloji gibi, 20.yüzyıldaki çevreyle ilişkili krizin insanlardaki etkileyici bir sonucudur. Derin ekoloji gibi mistik ekoloji de bilincin dönüşümü üzerine özellikle dinsel ve ruhsal bilincin dönüştürülmesi üzerine odaklanmaktadır. Dinsel fikirler, bireylerin davranışlarında rehber ve sosyal hareketlerin yeni bir davranış modu olarak eko-merkezci etik için güçlü bir ruhsal hava yaratmaktadır. Mistik ekolojistlerin fikirleri bundan dolayı yeşil ekolojik ve eko-feminist sosyal hareketlerin güdüleyicisi olmaktadır. Sosyal hareketler için ağırlık merkezi olan insanın doğaya olan derin saygısı da törensel olgularla giderek yükselmektedir (Merchant, 1992: 111-112).

Uzak Doğu dinlerinin, İslam ve Hıristiyan tasavvufunun doğa ile barışık, insanı doğadan ve diğer canlılardan üstün görmediğine dair inancı, anılan ekoloji akımının temeli sayılabilir. Bugünkü genel sistem anlayışı ile örtüşen, varlık zinciri düşüncesi de bu akımın oluşmasında önemli etkiye sahiptir. Kökü Eski Yunan'a kadar dayanan varlık zinciri görüşü, evrenin organik kuruluşuna ilişkin fikirdir. Bu görüş, evrende her şeyin birbirine bağlı ve ilişki içinde olduğunu savunur. Evrende var olan diğer şeyler de insan kadar değerlidir. Dinlerin de özellikle tasavvufi düşüncenin buna yakın bir kurgusu bulunmaktadır. (Görmez, 2018: 85).

Bookchin ise mistik ekolojide bir yaban yaşam tutkusunun olduğunu belirterek eleştirmektedir. Ona göre, Jhon Muir gibi Amerikan muhafazakarları yaban yaşamı, insan dışı yaşamla ruhsal açıdan canlandırıcı bir birlik olarak görüyorlardı; bu birliğin insanlığın derin özlemlerini ve içgüdülerini uyandırdığı varsayılıyordu. Bu görüş Rousseau'nun doğal bir ortamda tek başına yaşamaya karşı duyduğu doğasever tutkuya kadar geri götürülebilir. Ancak bu görüş bir duyarlılık olarak oldukça ikircikliydi. Yaban doğa, kişiye bir özgürlük duygusu, doğanın doğurganlığının olumlanması, insan dışı canlı türlere karşı sevgi, zengin bir estetik bakış ve doğal düzene değer vermek gibi şeyler kazandırabilir. Ancak bu bakışın da masum olmayan bir yanı vardır. İnsan doğasının reddine, toplumsal alışverişin içe dönük bir biçimde inkarına, hiç gereği yokken doğa ile medeniyetin karşı karşıya getirilmesine yol açabilir (Bookchin, 1999: 153).

4. 4. Eko-Feminizm

"Feminist ekoloji" deyimini ilk olarak Fransız yazar Fronçoise d'Eaubonne tarafından 1974 yılında kullanılmıştır. Eko-feministlere göre yüzyıllardır kadın ve doğa aynı kaderi paylaşmış, ikisi de hor görülmüş, aşağılanmış ve ikisine de eziyet edilmiştir. Günümüzdeki çevre sorunlarının çoğunda özellikle kadınların sahip olduğu sezgi, bakım ve sentez yapma kabiliyetlerinin toplumlar tarafından göz önüne alınmamasının rolünün olduğu belirtilmektedir (Warren, 1987: 182).

Eko-feminizmin ilk şartı kadınlar üzerindeki tahakküm ile doğa üzerindeki tahakküm arasında düzenli bir ilişkinin bulundurduğunun görülmesidir. Eko-feminizm ikinci şartı, kadınların uğradığı zulümle doğanın uğradığı zulüm arasındaki bağlantıların anlaşılmasıdır. Üçüncü koşul, feminist teori ile pratiğin ekolojik bir perspektif taşımak zorunda olduğudur. Eko-feminizme göre eğer kadınların boyun eğdirildiğine inanıyorsanız onların özgürleşmesi için çalışırsınız; eğer diğer şeyler yanında doğanın da egemenlik altına alındığına inanıyorsanız, kişisel hareket ve davranışlarınıza karar verirken onların doğayı sömürücü bir potansiyel taşıyıp taşımadıklarına dikkat edersiniz (Adams, 1994: 94-95).

Liberal, kültürel, sosyal ve sosyalist feminizm hareketlerinin tümü insan-doğa ilişkilerinin geliştirilmesiyle ilgilenmekte ve her biri farklı şekillerde eko-feminist bakış açısına katkıda bulunmaktadır. Liberal eko feministler yasalar yaparak ve kurallar tesis ederek mevcut hükümet yapısı içinde doğa ve insan arasındaki ilişkilerin reformlar yoluyla düzeltebileceğine inanırlar. Bu nedenle liberal eko feministler, doğadan değil de "çevre sorunlarından" bahsederler ve var olan çevre sorunlarının "gelişme"ye bağlı olarak ortaya çıktığını ileri sürerler (Tamkoç, 1996: 79-80).

Sosyalist eko-feminizm ataerkil ilişkilerin etkisi ile kadınların erkekler tarafından ezilmesiyle, kapitalist sistemde doğanın insanlar tarafından ezilmesi arasında fark olmadığını kabul ederler. Sosyalist eko-feministler gerek doğa gerekse kadının kullanılacak kaynak olarak görülmesini, kadının meta haline getirilerek egemenlik ve tahakküm ilişkilerinin nesnesi haline gelmesini engellemek için kapitalist sistemin değişmesi gerektiğini düşünürler (Tamkoç, 1996: 79).

Sosyal eko-feministler Bookchin'in sosyal ekoloji görüşünden etkilenen sosyal eko-feministler, toplumun eko-feminist ve toplumcu akış açısı ile yeniden örgütlenmesini kabul eder. Bookchin'in toplumla doğayı karşı karşıya getiren temel sorunların, toplumla doğa

arasında ortaya çıkmadığı toplumsal gelişmenin içinden çıktığı öngörüsü ekolojik meselelerde toplumsallaşmanın ve kadının önemini ortaya koymaktadır (Kırlı, 2015: 174). Kültürel eko-feminizm doğa sorunlarını ataerkil yapı ile ilişkilendirir ve hem kadını hem de doğayı ataerkillikten kurtaracak çözümler geliştirmeye çalışır (Tamkoç, 1996: 79).

Eko-feminizm bir çok bakımdan derin ekolojiye benzemektedir. Eko-feministler genellikle derin ekolojistleri hayati bir noktayı kaçırmakla itham ederler. Eko-feministlere göre, asıl sorun Batı dünyasının insan-merkezciliği değil erkek-merkezciliği olduğundan, derin ekolojistler yanlış bir şekilde insan-merkezciliğe karşı çıkmaktadır. Eko-feministlere göre mesele insan merkezilik (anthropocentrism) değil, erkek merkezilik (androcentrism)dir (Tong, 2006: 432).

4. 5. Sosyalist Ekoloji

Ekolojik sorunların sebeplerinin kapitalist üretim biçimi ve onun uzantısı olan yapılar olduğundan hareketle, mevcut paradigmada ciddi bir dönüşüm yaşanmadan çözülemeyeceği düşüncesinden hareket eden bir akımdır. İçlerinde birbirinden farklı pek çok akımı barındıran bu hareket, Marksist ilkelere dayanmaktadır. (Görmez, 2018: 86).

Geçmişten bugüne sosyalizmin tarihine bakıldığında doğrudan değinmediği veya öngörmediği birçok konuda, temel ilkeleri doğrultusunda analizlerini yapıp çözümler üretebildiği gözlemlenmiştir. Ekolojik sorunlar, bilimsel sosyalizmin ortaya çıktığı ve güçlenmeye başladığı son 200 yıllık süre boyunca hep önemli sorunlar olarak görülmüştür. Ancak son 40 yılda bilinçlenmenin ve örgütlenmenin de artması ile daha fazla öneme sahip olmuştur. İnsanlığın gelişim çizgisi içinde sanayi ve teknolojinin bu denli önem kazanması ve kapitalizmin sürekli güçlenerek ve doymak bilmeyen bir deve dönüşerek insanlığı ve doğayı sınırsızca sömürmesi sosyalizmin ekolojik sorunları en az emek sermaye çelişkisi ve devrimin kendisi kadar önemsemesine neden olmuştur (Sezer S., 2015: 130,131).

Sosyalist ekoloji sermaye ile doğa ve kapitalist ötesi topluma geçiş arasındaki etkileşimin eko-ekonomik analizini ortaya koymaktadır. Bookchin hiyerarşi ve egemenliğe vurgu yaparken, bir ütopyan anarşist olarak, toplumu doğa üzerine kurmakta ve Hegel'in diyalektiğini modelleştirmektedir. Sosyalist ekoloji, ekonomist James O'Connor'un devletin mali krizi adlı çalışması ve ekonomik kriz üzerine olan diğer kitaplarıyla gelişmeye başlamıştır. Doğanın yapısı ve doğanın özgürlüğü, çevre ve ekolojinin 20 ve 21.yüzyıldaki, küresel ekolojik krizin ortaya çıkışında sosyal hareketlerin gelişiminde başat rol oynamıştır.

Ekonomi ve ekoloji arasındaki ilişkilerin analiz edilmesi, ekolojik sosyalizmin görüşlerinin yapılandırılmasında belirleyici rol oynamıştır (Merchant, 1992: 146).

Ekososyalizmi iki açıdan ele almak mümkündür. Birinci olarak; ekososyalizmin sosyalizmden bağımsız olarak ele alınmayıp sosyalizmin ekolojiye bir yaklaşımı olarak ele almak; burada ekososyalizme alternatif bir sistem önerisi olarak bakmamak gerekir. Daha çok sosyalizmin ekolojik bir yaklaşımla doğaya daha fazla önem vermesini öne çıkarır. İkincisi ise, tümüyle sosyalizmden bağımsız bir siyasal sistem önerisi olarak görmek. Sadece insanlar için sosyalizm değil, doğa ve doğadaki tüm canlılar için sosyalizm önerisidir. Buradaki temel ayırım, klasik sosyalizmin insanlığın gelişmesi için sanayileşme ve sanayileşerek kalkınma temelli bir yaklaşımı benimsemesine duyulan tepkidir (Sezer S., 2015: 137).

Sosyalizm, ekolojik krizin etkilerini arttırmasıyla son 40-50 yılda gittikçe artan oranda ekolojik sorunlarıyla ilgilenmeye başlamıştır. Bu yoldan gidenler özellikle doğa üzerindeki insan tahribatının etkilerini görmeye başladıkça ve kapitalizmin doğayı sınırsız bir kaynakmışçasına sömürmeye devam etmesi nedeniyle doğayı ve doğaya ait olan her şeyi sosyalizmin bir öznesi haline getirmişlerdir (Sezer S., 2015: 117).

21.yüzyılın ilk çeyreğine yaklaşıırken gelinen nokta, eko sosyalizmin de tıpkı sosyalizmin/komünizmin manifestosu gibi bir manifestoya sahip olması noktasıdır. Anlaşılması ve unutulmaması gereken nokta; ekososyalizmin, sosyalizme alternatif bir sistem önerisi olmadığıdır. Aksine sosyalizmin doğaya ve doğaya ait olan her şeye daha fazla ve daha sistemli bir şekilde sahip çıkması, kapitalizmin tüm yok ediciliğine karşı insanlığın karşısına güçlü bir alternatif olarak çıkma isteğini net bir şekilde dile getirmektedir. Manifestoyu üç aşamalı olarak değerlendirmek gerekir. Birinci aşaması, Kovel ve Löwy tarafından 2001 yılının Eylül ayında Paris yakınlarındaki Vincennes'de bir seminerde ortaya atılan ve 2002 yılında ilan edilen "Ekososyalist Manifesto'dur". İkinci aşaması 'Belem Ekososyalist Bildirgesi'dir. Üçüncü aşaması ise, 1 Kasım 2012'de Fransız Sol Parti (Parti de Gauche) tarafından düzenlenen Ekososyalizm Konferansları'nda geniş bir tartışma içerisinde şekillenen 18 ilkedir (Sezer S., 2015: 131).

Bookchin, sosyalizmin çevreyle ilgili olarak tarihinde ciddi bir politika geliştirememiş olmasının bir eksiklik olduğunu belirtir. Sosyalizme eleştirel bakar ve onu da kapitalizm kadar olmasa da doğaya karşı insan merkezli olmakla itham eder. Bookchin, "sosyalist toplum; ekonomik anlamda sınıfsız, hatta sömürsüz olmakla birlikte, ister ataerki aile, yaşlıların ve etnik grupların tahakkümü, bürokratik kurumlar, ideolojik manipülasyon biçiminde isterse işin yukarıdan aşağı bölüşümü biçiminde olsun, yine de hiyerarşik yönetimi ve toplumsal

anlamda tahakkümü barındıran toplum olabilir. Ona göre tahakkümle birlikte, genel bir emir komuta, özgürsüzlük ve aşağılanma durumu ortaya çıkacaktır ve bu yüzden toplumun kendi günlük yaşamı üzerindeki tam kontrol hakkı gibi potansiyel özellikleri yok olup gidecektir. Bookchin'in yaklaşımı ve söylemi, sosyalizmin özellikle Sovyetler Birliği olmak üzere bir çok pratik gerçeğe dayanmaktadır. Eko-sosyalizmin bu gerçeklere karşıt olarak geliştirdikleri ise olması gereken sosyalizm üzerinedir (Sezer S., 2015: 130).

Ancak kapitalizm mevcut ekolojik sorunların merkezinde olsa da sosyalizm de bu konu da sınıfta kalmaktadır. Sovyet Rusya gibi örnekler ile çevre konusunda çok iyi bir konumda değildir. Kapitalizmin doğaya karşı acımasız yaklaşımın benzerinin sosyalizm tarafından da yapıldığını savunan Bookchin bunun sebebi olarak her iki ideolojik sistemin de temel ilgi alanlarının ekonomi olmasını ve endüstrileşmeyi öncelikle göstermektedir.

H.M. Enzensberger bile, çevre sorunlarının çözümlenmesinde, Marksçı bir tutum benimsemesine karşın, kapitalizmin yani üretim araçlarının mülkiyetinin bireylerde olduğu ekonomik sistemin sorumlu tutulduğu konular arasına çevrenin konulamayacağını savunur. Aksi halde, eski Sovyetler Birliği'nde çevre sorunu bulunmaması gerekirdi. Oysa, "Pravda ve Izvestia gazetelerinde, sık sık Don Vadisi'ndeki hava kirlenmelerinden ve Volga'nın suyunun kirlenmesinden söz edildiği görülmektedir (Keleş, Hamamcı ve Çoban, 2015: 170-171).

Fransız toplumbilimcisi H.Chombart de Lauwe da, "Bunalımlar (çevreyle ilgili) yalnız kapitalist ülkelere özgü değildir. Sosyalizm de yeni yollar aramak zorundadır" diyor. Farklı ekonomik ve toplumsal sistemlerin çevrenin bozulması olgusuyla karşı karşıya bulunmalarını, insanbilimci Margaret Mead şu sözlerle anlatıyor: "Kapitalizm de sosyalizm de, komünizm de çevreyi korumada aynı ölçüde beceriksizdir (Keleş, Hamamcı ve Çoban, 2015: 171).

Ekolojik düşünce kapitalizm veya sosyalizm veya merkezi planlamanın hakim olduğu ekonomik sistemleri eleştirmekten çok endüstrileşmeye karşıt bir duruş sergiler (Kırlı, 2015: 97). Bu açıdan sosyalizm endüstrileşme konusunda pratik gerçeği ile ekolojist bir çizgide görünmemektedir. Hatta bazı yaklaşımlar demokratik bir ortamın olmaması durumunda çevre ile ilgili sorunların tartışma ortamı bulamayacağını, bu nedenle de sorunlara çözüm üretilemeyeceğini savunurlar.

SONUÇ

Binlerce yıldır, çevre ile ilişki içerisinde olan insanoğlunun 1800'lü yılların sonunda başlayan endüstriyel üretim ve tüketim biçimiyle birlikte artık bölgesel sorunların ötesinde küresel düzeye ulaşan ekolojik sorunlar dünyanın farklı bölgelerindeki insanların da dikkatini çekmeye başlamıştır. Buna rağmen ekolojik sorunların artarak devam etmesi çevre adına yapılanların hatalı veya yetersiz olduğunu göstermektedir.

Günümüzde çevrenin korunması konusunda herkes hemfikirdir. Çevre ile ilgili her tartışma konusunda ise karşımıza sürdürülebilir kalkınma kavramı çıkar. Bu kavramın bu denli yaygın kullanılmasının sebebi herkes için hassas olan çevre ve kalkınma kavramlarını birleştirmesidir. Kalkınmanın devam ettiği sosyal ve çevresel sorunların ise kalkınma ile beraber çözülebileceği temeline dayanan söz konusu görüşün, sosyal, ekonomik ve çevresel olmak üzere üç boyutu bulunmaktadır ve bu üç boyut birbirleriyle yoğun etkileşim halindedir. Sürdürülebilir kalkınma bu üç boyut için çeşitli hedefler belirlemiştir. Bunlardan biri olan sosyal hedeflerin; yoksulluğun azaltılması, eğitim, sağlık hizmetlerinin iyileştirilmesi gibi başlıkları bulunmaktadır. Bu başlıkların en çok tartışma konusu olanlarından biri ise yoksulluğun azaltılmasıdır. Sürdürülebilir kalkınma yoksulluğun azaltılması için gerekli olan çözümün ekonomik büyüme olduğunu öngörür. Ekonomik büyüme ile bir ülkenin yoksulluk rakamlarında iyileşme görülür. Buradaki en önemli sorun ekonomik büyüme ile elde edilen gelirin ne kadar adaletli bir şekilde dağıtıldığı olmaktadır. Ancak bu gelir adaletsizliği konusu halen çözüme kavuşturulamamış, hatta gelir adaletsizliğinde artış yaşanmıştır. Bu bakımdan sürdürülebilir kalkınmanın sosyal hedeflerini tam olarak gerçekleştirilmemiş olduğu söylenebilir.

Sürdürülebilir kalkınmanın bir diğer boyutu olan çevre konusunun hedefleri ise kısaca iklim değişikliği ile mücadele, temiz enerji kullanımının artırılması gibi başlıdan oluşmaktadır. Bu başlıklardan en çok gündemde olan konu ise iklim değişikliğidir. İklim değişikliği ile mücadelede karbon emisyonunun azaltılması hedefleri başarılı olmamış aksine yıllar içerisinde ekonomik rekabet ve büyüme kaygılarının etkisiyle karbon emisyonunda artış gözlemlenmiştir. Yine çok tartışma konusu olan bir diğer başlık ise temiz enerji konusudur. Bu konu da en çok dikkat çeken husus gelişmiş ülkelerin enerjilerini nasıl sağladıklarıdır. Bu ülkelerin çoğunda nükleer enerji santralleri bulunmakta ve bazı ülkelerin toplam enerji üretiminin yarısı nükleer enerji ile sağlanmaktadır. Nükleer enerji bazı çevrelerce son derece tehlikeli bir enerji kaynağı iken bazı çevrelerce çevreye zarar vermeyen temiz bir enerji

kaynağıdır. Bu konuda tartışmalar devam ederken asıl dikkat çekici nokta gelişmiş ülkelerin nükleer enerji kaynağını bu kadar yoğun kullanmalarıdır.

Son olarak sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik büyüme hedeflerine bakacak olursak dünya genelinde gelir artışı söz konusu olmuştur. Bir çok ülkenin GSMH'de artış meydana gelmiştir. Sürdürülebilir kalkınmanın hedefleri içerisinde ekonomik büyüme konusunda niceliksel olarak başarı sağlandığı söylenebilir. Ancak bu üç boyut birbiri ile etkileşim içerisinde olduğundan ekonomik boyutta başarı sağlamakla sürdürülebilir kalkınmanın genelinde başarılı olduğu söylenemez. "Sürdürülebilirlik" konusunda birçok eksik ve hata mevcut olmakla beraber sadece "büyüme" konusunda bir ilerleme kaydedilmiştir. Dolayısıyla sürdürülebilir kalkınma, ekolojik sorunların çözümünde başarılı bir sonuç elde etmesi bakımından yetersiz kalmaktadır.

Sürdürülebilir kalkınmanın neden başarısız olduğu ile ilgili ise bir çok görüş mevcuttur. Sürdürülebilir kalkınmanın hazırlanma aşamasından itibaren sorunlu olması bunlardan biridir. Hazırlanırken daha tanımı konusunda bile tam bir görüş birliğine varılamamıştır. Ayrıca sanayileşmiş ülkelerin hem ekolojik sorunların sorumlusu olmaları hem de ekolojik sorunları giderilmesi için sürdürülebilir kalkınmayı hazırlamaları bazı çevrelerce kuşkuyla karşılanmıştır. Yine sürdürülebilir kalkınmanın tanımında geçen gelecek kuşakların ihtiyaçları bir başka tartışma konusu olmuştur. Sürdürülebilir kalkınma aynı kuşaktaki adaleti sağlayamamışken gelecek kuşakların ihtiyaçları için ne kadar adalet sağlayabileceği belirsizdir.

Bir diğer tartışma konusu ise sanayileşmiş kuzey ülkeleri, az gelişmiş güney ülkelere yabancı yatırım vasıtasıyla destek vermektedir ve bu durum güney ülkelerinde memnuniyetle karşılanır. Bunun sonucu olarak da ekonomik sorunların giderilmesi için güney ülkeleri çevreyi kirleten sanayilerle baş etmek zorunda kalmaktadır. Kuzey ülkeleri bir yandan kirliliklerini transfer ederken bir yandan da güney ülkelere çevre konusunda önerilerde bulunmakta, çevre dostu teknolojiler için bir pazar oluşturmaktadır. Bu durumda dünya genelinde çevre sorunlarında bir azalma olmayacak, sadece mevcut sorunların bir yerden alınıp başka bir yere taşınması söz konusu olacaktır.

Sürdürülebilir kalkınma her ne kadar çevre ile ekonomi arasında denge kurulması temeline dayansa da uygulamada sıklıkla çevre ve ekonomi arasında bir seçim yapılması gerektiğinde ekonominin tercih edildiği görülmektedir. Ayrıca ekonomik olarak yapılan yatırımlar da niteliksel yapıları itibariyle bir başka olumsuz tablo çizmektedir. Konuyu daha açık ifade etmek gerekirse; ülkeye yapılan yatırımların ekonomik olarak avantajlı olan bazı

gruplar tarafından kullanılması neticesinde gelir adaletsizliği sorunu artarak var olmaya devam edecektir.

Bazı çevreler ekolojik sorunların ortaya çıkmasında etkili olan sebebin kapitalist üretim/tüketim anlayışı olduğu noktasında görüş birliğindedirler. Kapitalizmin ayakta kalabilmesi için üretimin sürekli artması, üretimin artması sonucu ortaya çıkan ürünleri de birilerin tarafından tüketilmesi gerekir. Gereksiz üretim ve tüketim ise sınırlı olan kaynakların israfına neden olmaktadır. Kapitalist yaklaşım savunucuları ise bu eleştirilere karşılık çevre sorunlarının serbest piyasa ile çözülebileceğini ifade etmektedirler. Örneğin kirleten öder ilkesi ile doğanın tahrip edilmesinin önleneceğini savunmaktadırlar. Ancak kirleten öder ilkesi caydırıcı yanı bulunsa da doğanın bazı kaynaklarının yok edilmesinin geri dönüşü olmadığından, bu durumun ödettirilmesinin de bir anlamı kalmamaktadır.

Mevcut çevre sorunlarının oluşmasında her ne kadar şu an dünyanın genelinde baskın rejim olan kapitalist üretim/tüketim modeli görünse de, Sovyet Rusya döneminde yaşanan çevre olaylarının bulunması, asıl sorunun ekonomik modelden ziyade çevreye insan merkezci bir bakış açısı ile yaklaşılmasıdır.

Ekolojik sorunlara yaklaşımda iki türlü bakış açısı olduğu söylenebilir. Bunlardan ilki ekolojik sorunların mevcut ekonomik sistem içerisinde değişiklik yapılarak çözülebileceği görüşündedir. Sürdürülebilir kalkınma bu bakış açısının ürünü olarak görülmektedir. Diğer bakış açısı ise hakim ekonomik sistemin hatalı olduğu, çözümün ise ekonomik, siyasi ve sosyal alanlardaki köklü değişikliklerle olacağı yönündedir. Hakim çevre anlayışı ile ekolojik sorunların çözülemeyeceği ortadadır. Ancak radikal ekoloji görüşleri kendi içlerinde fikir birliği sağlayamamakla birlikte fazla taraftara sahip değillerdir. Ekolojik yaklaşımların çeşitliliğinin çoğalması bununla beraber bu ekolojik görüşlerin seslerini daha iyi duyurması gerekmektedir. Dünyanın geleceğinin tek çözüme bağlı kalınarak çözülemeyeceği görülmektedir. Bu nedenle böyle hassas bir konuda bir çok fikrin değerlendirilmesine ve yeni fikirlerin ortaya çıkmasına ihtiyaç vardır.

Ekolojik sorunların giderilebilmesi için sadece farklı yaklaşımların oluşmasına değil; topyekun bir mücadelede bulunulmasına da gerek vardır. Ancak gelişmiş ülkeler kendileri çoğu ekolojik sorunda en büyük paya sahip olmalarına rağmen gereken fedakarlılığı ya açıkça göstermemekte ya da fedakarlıkta bulunmuş gibi gözükmektedirler. Bu durum gelişmiş ülkelerin çıkarlarının feda edilmesini gerektireceğinden söz konusu ülkelerin fedakarlığı olmadan mevcut ekolojik sorunlarının çözülebilmesi pek mümkün görünmemektedir.

Sonuç olarak mevcut evre anlayışının devam etmesi halinde ekolojik sorunların devam edeceği gör÷lmektedir. Bu bakımdan hakim evre anlayışımızda değişiklik yapmaya ve uygulanması için tüm dünya ÷lkelerinin de yer aldığı bir öz÷m yoluna ihtiyaç vardır.

KAYNAKÇA

Acar, İ. A. (2006). "Vergilendirmede Tahsis İlkesinin Çevre Vergileri Açısından Değerlendirilmesi". *S.D.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi*, 11(1), 146-169.

Adams, C. J. (1994, Ocak-Şubat). Eko-feminizm ve Hayvan Yeme. *Birikim*, 57-58, 92-105.

Aksu, C. (2011). Sürdürülebilir Kalkınma ve Çevre. *Güney Ege Kalkınma Ajansı*, Denizli.

Altıok, M. (2014). Ekolojik Kriz, Kapitalist Birikimin Sürdürülebilirliği, Gelecek ve Ütopya. *İktisat Politikası Araştırma Dergisi*, 1(1), 81-98.

Ansiklopedik Çevre Sözlüğü. (2001). *Türkiye Çevre Vakfı Yayınları*, Ankara.

Ar, K. N. (2015). Yirmi Birinci Yüzyılda Gelir Eşitsizliği- Türkiye Örneği, *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 10 (2), 187-202.

Ata S. (2002, Temmuz- Eylül).Sürdürülebilir Bir Barbarlığa Doğru mu? Özgürlükçü Bir Topluma Doğru mu? *Özgür Üniversite Forumu*, 19, 35-53.

Atabay S., Kaçmaz G. (2007). Çevre Duyarlılığının Piyasa Ekonomisine Yenik Düştüğü Nokta: Sürdürülebilir Kalkınma, *Çevre ve Politika Başka Bir Dünya Özlemi*, Editör: Ayşegül Mengi, İmge Kitabevi, Ankara.

Baran, P. A. (1957). *The Political Economy of Growth*, Pelican Books, Monthly Review Press.

Baş, K. (2009). Küreselleşme ve Gelir Dağılımı Eşitsizliği. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(1) , 49-70.

Barrow, C.J. (1995). *Developing the Environment: Problems and Management*. Burnt Mill, Harlow, UK: Longman Scientific & Technical.

Bookchin M. (1994). *Özgürlüğün Ekolojisi: Hiyerarşinin Ortaya Çıkışı ve Çözülüşü*. (Çev: Alev Türker), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Bookchin M. (1996). *Ekolojik Bir Topluma Doğru*. (Çev: Abdullah Yılmaz). Ayrıntı Yayınları.

Bookchin, M. (1999). *Toplumunu Yeniden Kurmak*, (Çev: Kaya Şahin), Metis Yayınları, İstanbul.

Bozkurt, Y. (2015). Toplumsal Ekoloji. *Siyasal Ekoloji*. Editörler: Kırışık Fatih - Sezer Özcan. Detay Yayıncılık, Ankara.

Campbell, S. (1996). Green Cities ,Growing Cities, Just Cities. *Journal of the American Planning Association*, 62(3), 296-312.

Carvalho, G. O. (2001, May). Sustainable development: is it achievable within the existing international political economy context?. *Sustainable Development*. 9(2), 61-73.

Ceylan, Tülay. (1995). Sürdürülebilir Kalkınma *Gelişme İktisadi Kuram-Eleştiri-Yorum içinde* . Der.: T. İşgüden, F. Mercan, M. Türkay. Beta Yayınları, İstanbul.

Çımrın, K. F. (2014, Yaz). Kapitalizm, Çevre ve Çok Uluslu Şirketler". *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 50, 175-187.

Çınar, M. Az Gelişmiş Ülkeler ve Sürdürülebilir Kalkınma. *Aydınlanma* 1923, 49.

Çıvgın, H. (2011, Aralık). Sürdürülebilir Kalkınma ve Kapitalist Birikim Çerçevesinde Kalkınmada Sürdürülebilirlik İmkanları. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(2), 17-34.

Çoban, A. (2004). Çok Uluslu Şirketler- Ekolojik Zarar İlişkisinin Ekonomi Politikası. *Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar: Ekolojik, Ekonomik, Politik ve Yönetimsel Perspektifler*, Ed.M.C.Marın-U.Yıldırım, İstanbul: Beta Yayınları.

Çoban, A. (2002, Temmuz-Eylül). Çevreciliğin İdeolojik Unsurlarının Eklemlenmesi. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 57(3), 3-30.

Çoban, A. (2017). Çevreciliğin İdeolojik Unsurlarının Eklemlenmesi. *Yeşil ve Siyaset Siyasal Ekoloji Üzerine Yazılar*. Editörler: Orçun İmga- Hakan Olgun, Ankara: Liberte Yayınları.

Çokişler, N., Çokişler, E. (2017). Sürdürülebilir Kalkınma Kavramına Getirilen Eleştiriler. *International Journal of Contemporary Tourism Research*, 1, 1-7.

DeWitt, E. P.(1992). Rich vs. Poor, *Time*, 139 (22), 42.

Dockrat, H. İ. (2007). İslam, Müslüman Toplum ve Çevre Sorunları: İslami Organik Topluma Dayalı Bir Gelişme Modeli. *İslam ve Ekoloji Bahşedilmiş Bir Emanet*. Haz. Foltz Richard C., Denny Frederick M., Baharuddin Azizan, (Çev: N. Elhüseyni). İstanbul: Oğlak Yayıncılık ve Reklamcılık.

Doğaner Gnel, F. (2002). GloballeŖen Dünyada (nasıl bir) Sürdürülebilir Kalkınma. *Birikim*, 158, 72-80.

Duru, Bülent. (2006, Ocak). Küresel Sermaye Birikimi ve Ekolojik Bunalım. *Birikim*, 201.

Emin E. (2016). Küresel Adaletsizlik Dünya Yoksulluk ve EŖsitsizlik Raporu. *İHH İnsani ve Sosyal AraŖtırmalar Merkezi*, İstanbul.

Freman, C. ve Soete, L. (2003). *Yenilik İktisadi*. (Çev: Ergun Türkcan). Ankara: TÜBİTAK Yayınları.

French, H. F. (1995). Yeni Küresel Ortaklığın SađlamlaŖtırılması. Lester R. Brown vd. (ed.).*Dünyanın Durumu*, World Watch Enstitüsü Raporu.

Foster, J. B. (2013). *Savunmasız Gezegen*. (Çev: Hasan nder). Ankara: Epos Yayınları.

G. Esteva. (2004, Mart). The Development Dictionary: A Guide to Knowledge as Power. Üç Ekoloji. (Çev. Uygur Yzererođlu) 6-25.

Gıdding, B., Hopwood, B., O'brien. (2002). Environment, Economy and Society: Fitting Them Together into Sustainable Development. *Sustainable Development*, 10.

Giddens, A. (1990). *The Consequences of Modernity*. U.K: Polity Press.

Gökdayı, İ. (1997). *Çevrenin Geleceği*, Ankara: TÇV Yayını.

Günsoy G. (2007, Mayıs). Çevresel Bozulma ve Ekonomik Büyüme İliŖkisi zerine Bir İnceleme. *Mevzuat Dergisi*, 113.

Görmez, K. (2018). *Çevre Sorunları*. Ankara: Nobel Kitabevi, 4.Basım.

Görmez, K. (1989, Haziran). Çevre Sorunları ve Çevre Politikaları zerine Bazı Mülahazalar. *Türkiye Günlüğü*, 3, 6-10.

Gürlük, S. (2010, Ekim). Sürdürülebilir Kalkınma GeliŖmekte Olan lkelerde Uygulanabilir Mi?. *EskiŖehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5(2).

Güzel, P., Çoknaz, D., Atalay, Noordegraaf, M. (2009). Sürdürülebilir Kalkınmanın Çevre Boyutunda Uluslararası Olimpiyat Komitesi (IOC) Uygulamaları ve Olimpiyat Organizasyonları Kapsamında İncelenmesi. *Spor Bilimleri Dergisi Hacettepe*. 20 (2), 59–69.

Harari, Y. N. (2017a). *Homo Sapiens Hayvanlardan Tanrılara Sapiens İnsan Türünün Kısa Bir Tarihi*. (Çev: Ertuğrul Genç). İstanbul: Kolektif Kitap, 40. Baskı.

Harari, Y. N. (2017b). *Homo Deus Yarının Kısa Tarihi*. (Çev: Poyzan Nur Taneli). İstanbul: Kolektif Kitap, 9. Baskı.

Harding, R. (2006, February). Ecologically Sustainable Development: Origins, Implementation and Challenges. *Desalination*, 187(1), 229-239.

Howarth, R. Sustainability, Well Being and Economic Growth. *Minding Nature*, 5(2), 32-39.

IEA. (2008). *Energy Policies of IEA Countries: The United States*, Paris: IEA.

IMF. (2015). (International Monetary Fund), Causes and Consequences of Income Inequality: A Global Perspective.

IPCC. (2014). "Climate Change, Mitigation of Climate Change" - *Summary for Policymakers*. Ottmar Edenhofer ve diğerleri. Cambridge ve New York: Cambridge University Press, 6.

İdem, Ş. (2002, Temmuz-Eylül). Sürdürülebilir Kalkınma mı? Yaşam mı? *Özgür Üniversite Forumu*, 19, 73-89.

J. R. D., Jardins. (2006). *Çevre Etiği Çevre Felsefesine Giriş*, (Çev: Ruşen Keleş), Birinci Baskı, İmge Kitabevi, Ankara.

Kaplan, A. (1997). Küresel Çevre Sorunları ve Politikaları. *Mülkiyeliler Birliği Yayınları*, Ankara.

Kayıkçı, M. (2012). *Çevre ve Kalkınma Söylemi*. Ankara: Orion Kitabevi.

Kaypak, Ş. (2011). Küreselleşme Sürecinde Sürdürülebilir Kalkınma İçin Sürdürülebilir Bir Çevre. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 13(20), 19-33.

Keleş, R., Hamamcı, C., Çoban, A. (2012). *Çevre Politikası*. İstanbul: İmge Kitabevi.

Kırlı, Ö. (2015). Ötekilerin Özgürleşmesi: Eko Feminizm. *Siyasal Ekoloji*, Editörler: Kırışık F. -Sezer Ö. Ankara: Detay Yayıncılık.

Kovel, J. (2005). *Doğanın Düşmanı Kapitalizmin Sonu mu, Dünyanın Sonu mu?* (Çev. Gürol Koca). İstanbul: Metis Yayınları.

Kuznets, S. (1955). Economic Growth and Income Inequality. *The American Economic Review*, Sayı:45, No:1, s.1-28.

Low, N. (1999). Towards Global Ethics. *Global Ethics and Environment*, London and New York: Routledge. 1-16.

M. Rahnema. (1992). Poverty. *The Development Dictionary: A Guide to Knowledge as Power*. Ed. Wolfgang Sachs. Johannesburg: Witwatersrand: University Press,158-176.

Magdotf H. (2002, Temmuz-Eylül). Kapitalizmin İkiz Krizleri: Ekonomik ve Ekolojik. (Çev. E. Aydođdu). *Özgür Üniversite Forumu*, 19, 107-112.

Marcuse, P. (1998). Sustainability is not Enough. *Environment and Urbanization*, 10(2), 103-111.

Mellor, M. (1993). *Sınırları Yıkmak*. (Çev. Osman Akınhay). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Memorandum (2002). Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi İçin, İstanbul: Heinrich Böll Vakfı Yayınları.

Mercant, C. (1992). *Radical Ecology: The Search for a Livable World*. Routledge, New York,London: Routledge.

Mutlu, A. (2008). *Ekoloji ve Yönetim, Toplumsal Ekoloji ve Sürdürülebilir Gelişmenin Karşılaştırılması*. Ankara: Turhan Kitabevi.

Nasr, S. H. (1988). *İnsan ve Tabiat*. (Çev.Nabi Avcı), 2.Baskı, Ankara, 1988.

OECD. (1999). UNFCCC (United Nations Framework Convention on Climate Change), The Interim Report on the OECD Three-Year Project on Sustainable Development, 41.

Onions. (1964). C.T. (Ed), *The Shorter Oxford English Dictionary*, Oxford:Clarendon press, 55- 68.

Ortak Geleceğimiz Raporu, (1987).

OXFAM (Oxford Committee for Famine Relief). *An Economy for the %1*. OXFAM Briefing Paper No: 210.

Ökmen, M. (2003). *Kent, Çevre ve Globalleşme*. İstanbul: Alfa Yayınları.

Önder, T. (2002). Toplumsal Ekoloji Üzerine Bir İnceleme. *Türkiye Günlüğü*, 70.

- Önder, T. (2003). *Ekoloji, Toplum ve Siyaset*. Ankara: Odak Yayın ve Dağıtım.
- Palma, J. G. (2008). "Dependency", *The New Palgrave Dictionary of Economics*, (Ed.) Durlauf, S. N. & Blume, L. E., Palgrave Macmillan.
- Panayotou T., 1993. "Empirical tests and policy analysis of environmental degradation at different stages of economic development". *World Employment Programme Research, Working Paper*, 238.
- Patterson, A., Theobald, K. S. (1995). Sustainable Development Agenda 21 and the New Local Governance in Britain. *Regional Studies*, 29 (8).
- Postacıoğlu, V. (2012). *Modernizm, Ekoloji Hareketi ve Eko-Marksizmin Eleştirisi. Yeşil ve Siyaset*, Editörler: Orçun İmga-Olgun Hakan, Ankara: Lotus Yayınları.
- Rahnema M., Bawtree V. (1997). *Post- Development Reader*. London: Zed Books.
- Robinson J. (2004). Squaring the Circle? Some Thoughts on the Idea of Sustainable Development. *Ecological Economics*, 48, 369-384.
- Sachs W. (1991). Environment and Development: The Story of a Dangerous Liason, *The Ecologist*, 21 (6), 252-257.
- Sezer Ö. (2015). Sürdürülebilir Yeşil Ekonomi Perspektifinden Çevre ve Sürdürülebilir Kalkınma İlişkisi. *Siyasal Ekoloji*, Editörler: Kırışik Fatih -Sezer Özcan, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Sezer S. (2015). Sosyalist Ekoloji: Gereklik mi Ütopya mı?, *Siyasal Ekoloji*, Editörler: Kırışik Fatih -Sezer Özcan. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Sneddon, C., Howarth R. B. ve R. B. (2006). Sustainable Development in a post-Brundtland World. *Ecological Economics*, No:57: 253-268.
- Sönmez, N. (1995, Temmuz- Ağustos). Ortak Geleceğimiz Stockholm 1972-Rio 1992 ve Sonrası. *Yeni Türkiye Dergisi (Çevre Özel Sayısı)*, 193-209.
- Staudenmaier, P. (2003). Economics in a Social-Ecological Society. *Harbinger a Journal of Social Ecology*, 3(1), 12-15.
- Swann, Alexandra (2013). *A Short Introduction to Understanding Agenda 21*. <https://www.youtube.com/watch?v=VvDu9wC8UNI>. (Erişim Tarihi: 29.03.2015).
- Şahin Ü. (2008). Sürdürülebilir Kalkınma. *Küresel Kapitalizmi Meşrulaştırın Söylemler*, Editör: Fikret Başkaya, Ankara: Maki Basın Yayın.

Şahin, Ü. (2004, Mart). Truva Atı Olarak Sürdürülebilir Kalkınma. *Üç Ekoloji Dergisi*, 2, 9-30.

Tamkoç, G. (1994). Derin Ekolojinin Genel Çizgileri. *Birikim*, 57-58, 87-91.

Tamkoç, G. (1996). Eko feminizm Amaçları. *Kadın Araştırmaları Dergisi*, 4, 77-84.

Tekeli İ. (1973). Çevre sorunları ile İlgili Uluslararası Politika Önerileri ve Geri Kalmış Ülkelerin Kalkınmasına Olabilecek Etkileri. *Mimarlık*, 5, 12-17.

Tong, P. R. (2006). *Feminist Düşünce*. (Çev: Zafer Cirhinlioğlu). İstanbul: Gündoğan Yayınları.

Strage T. ve Bayley A. (2008). *Sustainable Development, Linking Economy, Society, Environment*. US: OECD Publishing.

Tutulmaz, O. (2012). Sürdürülebilir Kalkınma: Sürdürülebilirlik İçin Bir Çözüm Vizyonu. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(3):601-626.

UNEP. (2012). *The Emissions Gap Report 2012*. Naiorabi: UNEP.

Uslu, O. (1997, 11-12 Aralık). *Ekonomik ve Ekolojik Uygulamalarda Sürdürülebilir Kalkınmanın Yeri*. Sürdürülebilir Kalkınmanın Uygulanması Tartışma Toplantısı, Ankara: Türkiye Çevre Vakfı Yayını.

Ünder, H. (1996). *Çevre Felsefesi*, Ankara: Doruk Yayınları.

Warren, K. (1990). Feminism and Ecology: Making Connections. *Environmental Ethics*, 12 (2): 125-146.

Weil, D. (2016). *Economic Growth: International Edition*, Routledge.

Zimmerman, E. M. (1994). *Contesting Earth's Future: Radical Ecology and Postmodernity*. California: *University of California Press*.

İnternet Adresleri

<http://sdgindex.org/assets/files/2017/2017-SDG-Index-and-Dashboards-Report--full.pdf>

<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24588>

<http://nukleerakademi.org/dunyada-nukleer-enerjinin-durumu-nedir/>

<http://www.climate-change-performance-index.org/>

<http://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/sustainable-development-goals.html>

EKLER

Ek. 1: Günde 1 \$ dan daha az gelikle yaşayan nüfusun toplam nüfusa oranı (%)

Bölge	1990	1996	1999	2002	2005	2008	2010	2012	2015
Doğu Asya & Pasifik	60,6	39,6	37,5	29,2	18,6	15,0	11,2	7,2	4,1
Avrupa & Merkezî Asya	1,9	7,0	7,8	6,2	5,5	3,1	2,8	2,1	1,7
Latin Amerika & Karayipler	15,5	14,1	13,9	13,2	9,9	7,1	6,5	5,6	5,6
Ortadođu & Kuzey Afrika	6,0	6,1	4,2	-	3,3	2,7	-	-	-
Güney Asya	50,7	42,9	-	40,8	35,0	32,1	27,2	18,8	13,5
Sahra Altı Afrika	56,8	58,5	58,0	57,1	50,5	47,8	46,1	42,7	35,2
Dünya	36,9	29,8	29,1	26,3	20,9	18,7	16,3	12,7	9,6

Kaynak: PovcalNet (An Online Analysis Tool for Global Poverty Monitoring) (2015).

<http://iresearch.worldbank.org/PovcalNet/>

Ek. 2: Günde 1 \$ dan daha az gelikle yaşayan nüfus(milyon)

Bölge	1990	1996	1999	2002	2005	2008	2010	2012	2015
Doğu Asya & Pasifik	995,5	704,5	689,4	552,7	361,2	296,9	225,7	142,2	82,6
Avrupa & Merkezî Asya	8,8	32,8	36,8	29,2	25,7	14,6	13,2	10,1	4,4
Latin Amerika & Karayipler	68,0	69,0	71,1	70,5	55,1	41,1	38,1	33,7	29,7
Ortadođu	13,5	15,7	11,3	-	10,1	8,6	-	-	-

& Kuzey Afrika									
Güney Asya	574,9	550,3	-	583,0	523,9	501,5	437,2	309,2	231,3
Sahra Altı Afrika	287,6	349,3	374,6	399,0	381,7	391,5	398,3	388,8	347,1
Dünya	1.948,4	1.721,2	1.751,5	1.645,1	1.357,7	1.253,9	1.119,8	896,7	702,1

Kaynak: PovcalNet (An Online Analysis Tool for Global Poverty Monitoring) (2015).

<http://iresearch.worldbank.org/PovcalNet/>

Ek. 3: Dünyada İşletmedeki ve İnşaat Halindeki Nükleer Santral Sayıları ile Ülkelerin Elektrik Üretiminde Nükleer Enerjinin Payı

Ülkeler	İşletmedeki Nükleer Santral Sayısı	İnşaat Aşamasındaki Santral Sayısı	Elektrik Üretiminde Nükleer Enerjinin Payı
ABD	99	2	19,74
Fransa	58	1	72,28
Japonya	48(5)	2	2,15
Rusya	36	7	17,14
Güney Kore	24	4	30,3
Çin	39	18	3,56
Hindistan	22	6	3,38
Kanada	19	-	15,63
İngiltere	15	-	20,4
Ukrayna	15	2	50,29
İsveç	8	-	42,7
Almanya	7	-	15,5
İspanya	7	-	19,7
Belçika	7	-	52,1
Çek Cumhuriyeti	6	-	36,4
Tayvan	6	2	18,4
İsviçre	5	-	40
Finlandiya	4	1	33,71
Macaristan	4	-	51,27
Slovakya	4	2	54,14
Pakistan	5	2	4,4
Arjantin	3	1	5,62
Brezilya	2	1	2,93
Bulgaristan	2	-	35,03
Meksika	2	-	6,19
Romanya	2	-	17,09
Güney Afrika	2	-	6,61
Ermenistan	1	-	31,41
İran	1	-	2,11
Hollanda	1	-	3,39
Slovenya	1	-	35,19
Birleşik Arap Emirlikleri	-	4	-
Beyaz Rusya	-	2	-
Toplam	447	58	-

Kaynak:<http://nukleerakademi.org/dunyada-nukleer-enerjinin-durumu-nedir/>

Ek. 4. Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinde Başarılı Ülkeler

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri Endeks ve Gösterge 2017 Raporu, 193 Birleşmiş Milletler üyesi ülkelerin 157'sinin (2016'ya ek 8 ülke verisinin daha dâhil olması ile) mevcut verilerinden yola çıkarak, 17 sürdürülebilirlik hedef kalemi açısından mevcut konumlarını tespit etmiştir. Bu ülkelerden 17 kaleme göre puanlama yapılmış ve başarılı olan ilk 80 ülke aşağıda gösterilmiştir.

Sıra	Ülke	Puan	Sıra	Ülke	Puan	Sıra	Ülke	Puan
1	İsveç	85.6	28	Portekiz	75.6	55	Tayland	69.5
2	Danimarka	84.2	29	Küba	75.5	56	Brezilya	69.5
3	Finlandiya	84.0	30	İtalya	75.5	57	Makedonya	69.4
4	Norveç	83.9	31	Kore Cumhuriyeti	75.5	58	Meksika	69.1
5	Çek Cumhuriyeti	81.9	32	Letonya	75.2	59	Trinidad ve Tobago	69.1
6	Almanya	81.7	33	Lüksemburg	75.5	60	Ekvator	69.0
7	Avusturya	81.4	34	Moldova	74.2	61	Singapur	69.0
8	İsviçre	81.2	35	Romanya	74.1	62	Rusya	68.9
9	Slovenya	80.5	36	Litvanya	73.6	63	Arnavutluk	68.9
10	Fransa	80.3	37	Sırbistan	73.6	64	Cezayir	68.8
11	Japonya	80.2	38	Yunanistan	72.9	65	Tunus	68.7
12	Belçika	80.0	39	Ukrayna	72.7	66	Gürcistan	68.6
13	Hollanda	79.9	40	Bulgaristan	72.5	67	Türkiye	68.5
14	İzlanda	79.3	41	Arjantin	72.5	68	Vietnam	67.9
15	Estonya	78.6	42	Amerika Birleşik Devletleri	72.4	69	Karadağ	67.3
16	Birleşik Krallık	78.3	43	Ermenistan	71.7	70	Dominik Cumhuriyeti	67.3
17	Kanada	78.0	44	Şili	71.6	71	Çin	67.1

18	Macaristan	78.0	45	Özbekistan	71.2	72	Tacikistan	66.8
19	İrlanda	77.9	46	Kazakistan	71.1	73	Fas	66.7
20	Yeni Zelanda	77.6	47	Uruguay	71.0	74	Jamaika	66.6
21	Beyaz Rusya	77.1	48	Azerbaycan	70.8	75	Paraguay	66.1
22	Malta	77.0	49	Kırgızistan	70.7	76	Belize	66.0
23	Slovak Cumhuriyeti	76.9	50	Kıbrıs	70.6	77	Birleşik Arap Emirlikleri	66.0
24	Hırvatistan	76.9	51	Surinam	70.4	78	Barbados	66.0
25	İspanya	76.8	52	İsrail	70.1	79	Peru	66.0
26	Avustralya	75.9	53	Kosta Rika	69.8	80	Ürdün	66.0
27	Polonya	75.8	54	Malezya	69.7			

Kaynak: <http://sdgindex.org/assets/files/2017/2017-SDG-Index-and-Dashboards-Report--full.pdf>

Ek. 5: İklim Değişikliği Performans Endeksi, 2018

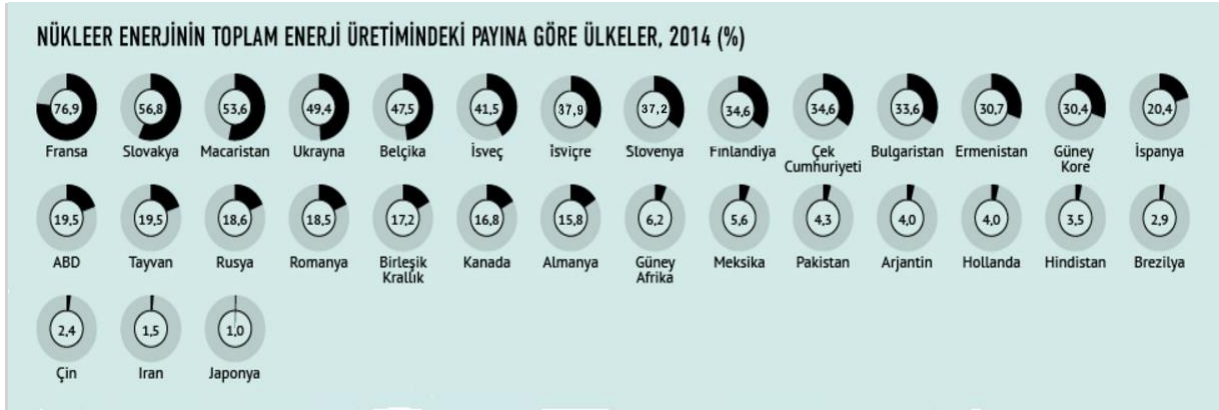
Alman sivil toplum örgütü olan Germanwatch, ülkelerin iklim değişikliği performanslarını değerlendirmekte ve sıralamaktadır. Değerlendirmede iklim değişikliği konusunda hiçbir ülkenin ilk üç sırada yer alacak çabayı göstermediği düşünülerek, sıralamada ilk üç sıra boş bırakılmaktadır. 2018 yılı raporuna göre, Türkiye 41,02 puan ile 47. sırada yer almaktadır. En yüksek puana sahip üç ülke, 74,32 puan ile İsveç, 69,20 puan ile Litvanya ve 68,20 puan ile Fas'tır. 11,20 puan ile Suudi Arabistan en son sırada yer almaktadır.

	2010		2011		2012		2013		2014		2015		2016		2017		2018	
-	1	-	1	-	1	-	1	-	1	-	1	-	1	-	1	-	1	-
-	2	-	2	-	2	-	2	-	2	-	2	-	2	-	2	-	2	-
-	3	-	3	-	3	-	3	-	3	-	3	-	3	-	3	-	3	-
Almanya	7	65,30	7	67,00	6	67,20	8	67,54	19	61,90	22	59,60	22	58,39	29	56,58	22	56,58
Amerika Birleşik Devletleri	53	46,30	54	46,50	52	48,50	43	53,51	43	52,93	44	52,33	34	54,91	43	51,04	56	25,86
Arjantin	31	52,20	44	52,40	45	50,80	50	49,97	41	53,60	48	49,61	48	48,34	36	53,15	46	41,21
Avustralya	57	41,90	58	42,90	48	49,80	40	55,39	57	41,53	60	35,57	59	36,56	57	40,66	57	25,03
Avusturya	42	48,20	40	52,9"	34	54,30	34	58,09	29	57,19	36	55,39	45	50,69	41	52,00	35	49,49
Belarus	33	51,40	25	57,60	27	56,30	35	57,98	33	56,48	38	54,54	44	51,18	49	46,86	23	56,38
Belçika	16	57,20	17	61,50	13	63,80	13	65,20	14	64,65	16	61,89	7	68,73	12	62,08	32	49,60
Birleşik Krallık	6	65,30	8	65,90	5	67,40	10	67,33	5	69,66	6	70,79	5	70,13	6	66,10	8	66,79
Brezilya	4	68,00	4	70,50	7	66,90	33	58,20	36	55,53	49	48,51	43	51,90	40	52,46	19	57,86
Bulgaristan	46	47,50	49	49,60	44	51,10	42	54,27	37	54,87	41	54,05	37	53,85	37	53,06	42	45,35

Cezayir	21	55,10	26	57,50	33	54,40	46	52,34	49	49,92	39	54,46	40	53,30	47	48,46	45	43,61
Çek Cumhuriyeti	25	54,60	27	57,50	46	50,40	28	59,13	40	53,93	26	57,99	29	57,03	24	58,52	43	45,13
Çin	52	46,60	56	44,90	57	44,60	54	49,03	46	52,41	45	51,77	47	48,60	48	47,49	41	45,84
Danimarka	17	57,00	33	54,60	12	63,90	4	72,61	4	75,23	4	77,76	4	71,19	13	61,87	17	59,49
Endonezya	23	54,90	21	59,70	26	57,20	36	57,07	34	56,24	23	59,57	24	58,21	22	58,86	37	48,94
Estonya	34	51,30	42	52,70	40	53,00	45	52,45	55	45,52	46	51,58	51	47,24	50	46,04	30	52,02
Fas	28	53,30	23	59,40	25	57,90	20	62,01	15	63,99	9	65,73	10	63,76	8	63,28	6	68,22
Finlandiya	36	49,50	31	55,10	37	53,90	38	56,58	32	56,57	32	56,76	23	58,27	31	56,28	9	66,55
Fransa	8	63,50	9	64,60	8	66,30	15	64,74	10	65,90	12	64,11	8	65,97	4	66,17	15	59,80
Güney Afrika	29	52,90	29	56,60	38	53,60	37	56,70	39	54,04	37	54,63	38	53,76	32	56,17	48	40,61
Güney Kıbrıs Rum Yönetimi	51	46,60	39	53,00	36	54,00	23	60,94	28	57,61	8	66,99	9	65,12	7	64,28	29	52,29
Hırvatistan	48	47,40	46	50,20	53	47,20	39	56,37	44	52,79	34	56,35	21	58,43	17	60,66	13	61,19
Hindistan	9	63,10	10	64,10	23	58,60	24	60,77	30	57,16	31	56,97	25	58,19	20	59,08	14	60,02
Hollanda	27	54,30	30	56,40	42	51,40	49	50,28	31	56,99	42	53,27	35	54,84	27	57,10	34	49,49
İran İslam Cumhuriyeti	38	49,20	52	47,20	60	36,00	60	35,81	59	37,81	57	40,99	54	43,33	56	43,05	59	23,05
İrlanda	22	54,90	20	59,80	17	60,90	9	67,48	12	65,01	10	65,15	12	62,65	21	59,02	49	38,74
İspanya	32	51,80	35	54,40	35	54,20	27	59,18	22	60,37	28	57,34	41	52,63	33	56,14	38	48,19
İsveç	5	67,40	5	69,90	4	68,61	5	69,37	7	68,10	5	71,44	6	69,91	5	66,15	4	74,32
İsviçre	13	59,40	13	63,60	9	65,10	7	67,61	8	66,17	11	65,05	14	62,09	14	61,66	12	61,20
İtalya	44	48,00	41	52,70	30	55,40	21	61,26	18	62,90	17	61,75	11	62,98	16	60,72	16	59,65
İzlanda	15	57,30	24	58,70	20	59,80	17	64,16	13	64,89	13	63,07	27	57,25	39	52,55	-	-
Japonya	35	50,90	39	53,10	43	51,10	47	52,10	50	47,21	53	45,07	58	37,23	60	35,93	50	35,76
Kanada	59	40,70	57	43,90	54	46,30	58	45,16	58	40,39	58	38,81	56	38,74	55	43,06	51	33,98
Kazakistan	58	41,40	59	42,50	59	38,10	59	39,96	60	37,64	59	37,72	60	32,97	59	36,87	55	28,17
Kore	41	48,70	34	54,50	41	52,30	51	49,93	53	46,66	55	44,15	57	37,64	58	38,11	58	25,01
Letonya	14	57,50	15	61,90	22	59,10	30	58,63	27	58,73	33	56,65	16	61,38	15	61,20	10	63,02
Litvanya	18	55,90	22	59,50	16	61,40	25	60,23	21	60,94	21	60,07	20	58,65	19	59,75	5	69,20
Lüksemburg	56	42,80	51	48,30	31	55,20	26	59,56	23	60,27	29	57,25	13	62,47	9	62,86	25	55,54
Macaristan	19	55,60	16	61,80	18	60,70	12	66,41	11	65,17	14	62,82	17	60,76	34	55,05	44	44,00
Malezya	50	46,90	53	47,10	49	49,20	55	47,53	51	47,06	52	46,84	39	53,49	44	50,96	52	32,61
Malta	20	55,20	12	63,80	19	60,60	11	67,07	9	66,05	20	60,84	15	61,82	10	62,51	11	61,87
Meksika	11	61,20	11	64,00	10	64,60	14	64,91	20	61,50	18	61,30	28	57,04	28	57,02	27	54,77
Mısır	-	-	-	-	21	59,10	29	59,04	26	59,00	24	59,19	30	56,96	23	58,75	28	54,02
Norveç	10	61,80	6	67,00	15	61,90	31	58,38	24	59,32	27	57,88	36	54,65	38	52,90	7	67,99
Polonya	49	47,40	55	46,30	56	45,10	44	52,47	45	52,69	40	54,36	32	56,09	35	53,68	40	46,53
Portekiz	12	59,70	14	63,40	14	62,90	6	67,81	6	68,38	7	67,26	19	59,52	11	62,47	18	59,16
Romanya	30	52,90	28	57,00	28	55,90	18	62,67	16	63,73	25	59,02	18	60,39	18	60,33	26	55,32
Rusya F.	45	48,00	48	49,80	55	45,10	56	46,65	56	43,64	56	43,39	53	44,34	53	44,30	53	29,85
Singapur	40	48,80	32	55,00	51	48,90	53	49,13	48	50,32	50	47,27	55	42,81	54	43,97	-	-
Slovakya Cumhuriyeti	24	57,70	18	60,50	11	64,00	16	64,64	17	63,17	15	62,50	26	57,83	26	57,69	24	56,04
Slovenya	43	48,10	45	51,40	29	55,60	22	60,98	25	59,19	19	60,99	31	56,87	30	56,55	31	50,54
Suudi Arabistan	60	28,70	60	25,80	61	24,50	61	26,90	61	25,17	61	24,19	61	21,08	61	25,45	60	11,20
Tayland	26	54,60	19	59,80	24	58,40	32	58,32	38	54,51	47	50,61	49	48,16	42	51,91	36	49,07
Tayvan	47	47,50	47	50,20	50	49,00	52	49,40	52	46,81	54	45,03	52	45,45	52	44,76	54	29,43
Türkiye	39	49,10	50	49,00	58	41,70	57	46,60	54	46,47	51	46,95	50	47,25	51	45,54	47	41,02
Ukrayna	37	49,50	36	54,10	39	53,30	18	62,22	35	56,04	30	57,10	46	49,81	45	50,88	20	57,49
Yeni Zelanda	55	44,80	37	53,70	32	54,50	41	54,48	42	53,49	43	52,56	42	52,41	46	50,48	33	49,57
Yunanistan	54	46,00	43	52,40	47	50,30	48	52,04	47	51,50	35	55,89	33	55,06	25	58,29	39	47,86

Kaynak: <https://www.climate-change-performance-index.org/>

Ek. 6: Nükleer Enerjinin Toplam Enerji Üretimindeki Payına Göre Ülkeler, 2014 (%)

Kaynak: <http://nukleerakademi.org/dunyada-nukleer-enerjinin-durumu-nedir/>

